

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

На правах рукопису

УДК 338.98

ДУДКІНА ОЛЕНА ПАВЛІВНА

**"РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН
(МЕТОДИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ)"**

08.10.01 – Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Мельник Алла Федорівна,
доктор економічних наук, професор

Тернопіль – 1999

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико-методичні основи регулювання розвитку рекреаційних зон	
1.1. Економічна суть рекреації, рекреаційних послуг і рекреаційних зон у складі ринкового господарства.....	10
1.2. Передумови формування та принципи регулювання розвитку рекреаційних зон	24
1.3. Методичні засади дослідження функціонування рекреаційних зон та механізмів їх регулювання	40
Висновки до розділу 1.....	54
Розділ 2. Оцінка стану та проблеми розвитку рекреаційних зон у регіоні	
2.1. Фактори і тенденції розвитку рекреаційної діяльності в регіоні.....	56
2.2. Регіональний аналіз розвитку рекреаційних зон: стан та шляхи удосконалення	77
2.3. Оцінка ємності ринку рекреаційних послуг та її застосування в практиці регулювання розвитку рекреаційних зон	94
Висновки до розділу 2.....	108
Розділ 3. Удосконалення організаційно-економічних механізмів регулювання розвитку рекреаційних зон регіону	
3.1. Організаційні механізми регулювання розвитку рекреаційних зон регіону	110
3.2. Програмно-планові підходи в управлінні рекреаційними зонами регіону	124
Висновки до розділу 3	142
Висновки	144
Список використаних джерел	151
Додатки	163

ВСТУП

1. Актуальність дослідження. Складні та неоднозначні трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України, знаходять певне відображення і в соціально-економічному розвитку регіонів. Характерні для їх сучасного стану неухильне падіння обсягів суспільного виробництва, зростання як офіційного, так і прихованого безробіття, різке зниження рівня життя основної маси населення, яскраво виражена структурна незбалансованість його споживчого попиту, проблеми поповнення місцевих бюджетів супроводжуються посиленням соціальної напруги, зростанням психоемоційного навантаження на населення, посиленням техногенного та антропогенного тиску на довкілля.

Звідси, актуальними постають пошуки нетрадиційних шляхів виходу із кризової ситуації, розробка оптимальних способів та засобів розв'язання соціально-економічних проблем. Одним із перспективних напрямів може стати прискорений розвиток рекреаційної індустрії як такої, що визнана пріоритетною в проекті Концепції державної регіональної політики України, має відповідне природно-ресурсне, інфраструктурне, трудоворесурсне, організаційно-інформаційне та фінансове забезпечення у ряді регіонів, до яких можна віднести Івано-Франківську, Львівську та Тернопільську області.

Рекреація як специфічна сфера економіки регіону, що характеризується високою соціальною вагомістю, значною трудо- та екологічністю, швидкою окупністю затрат, високою рентабельністю, тісно пов'язана із суміжними та обслуговуючими її галузями, має об'єктивні передумови для здійснення процесів комплексотворення в регіоні, справляє безпосередній мультиплікуючий вплив на розвиток економічних та соціальних процесів, виступає фактором оптимізації структури регіональних господарських комплексів. Виступаючи своєрідним «каталізатором» соціально-економічного розвитку регіону, рекреаційна індустрія забезпечує досягнення:

— економічного ефекту — внаслідок підвищення рівня зайнятості безпосередньо в рекреаційній та обслуговуючих, суміжних з нею галузях; прискорення інвестиційної та ділової активності в регіоні; значного поповнення державного та місцевих бюджетів;

— соціального ефекту — внаслідок створення можливостей для зняття психоемоційної напруги, відновлення і підтримання на належному рівні фізичного стану населення; забезпечення умов для задоволення духовних, культурних, релігійних, етнічних потреб населення; підтримання історичної пам'яті та виховання національної самосвідомості громадян; удосконалення структури споживчого попиту населення;

— екологічного ефекту — внаслідок упорядкування сили та напрямку антропогенного впливу на ландшафти; забезпечення проведення комплексних природоохоронних заходів, гарантування сталого екологічного розвитку.

Беручи до уваги означені особливості рекреаційної діяльності, слід підкреслити високий рівень її локалізованості, тобто, безпосередньої прив'язки до наявних рекреаційних (природних, історико-культурних, архітектурних, етнічних та ін.) ресурсів. Це, в свою чергу, детермінує необхідність вивчення відповідних територіально-господарських форм організації рекреації в регіоні — різного рівня рекреаційних зон.

Необхідність вивчення регіональних особливостей функціонування рекреаційних зон з метою розробки адекватних сучасним економічним умовам механізмів

регулювання їх розвитку, особливо в умовах регіоналізації управління економікою, і визначили вибір теми дослідження.

2. Ступінь вивчення проблеми. Рекреація — як відносно новий об'єкт міждисциплінарних досліджень — постійно знаходиться в центрі уваги соціально-економічної, економіко-географічної, архітектурно-містобудівельної, природоохоронної, філософської, соціологічної, медико-біологічної науки.

Найбільш глибоко і системно проблеми розвитку рекреації розглядаються в економіко-географічному аспекті, який передбачає дослідження:

— поняття, структури, особливостей, територіальної локалізації рекреаційних ресурсів (Багров М.В., Веденін Ю.А., Гідбут О.В., Ігнатенко М.Г., Лобанов Ю.М., Мамутов В.К., Мінц О.О., Мезенцев О.Г., Мирошниченко М.С., Нудельман М.С., Преображенський В.С., Руденко В.П., Твердохлебов І.Т.);

— особливостей розвитку територіально-рекреаційних систем (комплексів) (Долішній М.І., Євдокименко В.К., Корецький Л.М., Смаль І.В., Кравцов В., Недашківська Н.Ю., Пістун М.Ф., Стеченко В.К., Шаблій О.І.);

— рекреаційної ємності та природно-рекреаційного потенціалу територій (Долішній М.І., Ігнатенко М.Г., Руденко В.П., Крачило М.П., Генсірук С.А., Нижник М.С., Лобанов Ю., Преображенський В.С., Родічкін І., Котляров Є., Шаблій З.О., Шаблій О.І.).

Розгляд соціально-економічного аспекту рекреації значно активізувався в останні роки. Великий масив сучасної економічної літератури висвітлює:

— особливості рекреації як специфічного виду діяльності, зокрема, туризму (Азар В.І., Ананьєв М.А., Ісмаєв Д.К., Гезгала Я., Зачиняєв П.М., Квартальнов В.А., Немоляєва М.Е., Ходорков Л.Ф.) та санаторно-курортного обслуговування (Гела А.А., Гринів Л.С., Жук П.В., Трохимчук С.В.);

— проблеми забезпечення розвитку рекреації об'єктами соціальної інфраструктури (Євдокименко В.К., Садова У.А., Жильцов Є.Н., Якобсон Л.І.).

Проте, рекреація як сфера ринкових відносин, що вимагає особливих підходів до організації та регулювання її розвитку, зокрема в перехідних до ринку умовах, в науковому плані висвітлена ще недостатньо. Традиційно особливості надання рекреаційних послуг розглядаються, насамперед, в контексті комплексу платних послуг населенню (Агабаб'ян Є., Євдокимова І., Корягіна Т.І., Куценко В.І., Мельник А.Ф., Паціорковський В.В., Якобсон Л.І.). На часі — розробка спеціальних фундаментальних досліджень, котрі б розкривали особливості функціонування регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг.

Аналіз літератури з теми дослідження засвідчує увагу науковців до:

— методології розробки і практики реалізації Державної та регіональної політики розвитку рекреації (Долішній М.І., Євдокименко В.К., Кравців В.С., Копач М.В., Габрель М.М.);

— розробки організаційно-економічного механізму функціонування та регулювання територіального комплексу послуг (в т.ч. рекреаційних) (Мельник А.Ф.);

— удосконалення окремих функціональних механізмів регулювання розвитку рекреації в регіоні, зокрема, маркетингу рекреаційних послуг (Борисова К.Г., Ісмаєв Д.К., Лавров О.М., Маркова В.Д., Молчанова В.Ф., Немоляєва М.Е., Найдьонов М.Д.).

Проте, дослідження рекреації як сфери ринкових відносин, особливостей організації та функціонування регіональних (локальних) рекреаційних зон як специфічних територіально-господарських утворень, розробка адекватного сучасним умовам організаційно-економічного механізму регулювання їх розвитку ще не знайшли достатнього наукового обґрунтування.

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з виконанням досліджень по держбюджетних темах, передбачених планом НДР Тернопільської академії народного господарства: «Організаційні та методологічні проблеми формування ринку регіону» (1991-1995рр.), а також «Обґрунтування напрямків і розробка науково-обґрунтованих рекомендацій по вдосконаленню механізму державного регулювання і підтримки малого бізнесу у сфері послуг» (шифр ПДР-01-95Б, 1995-1996рр.).

4. Мета і завдання дослідження. Метою дослідження визначено теоретико-методичне обґрунтування і розробку напрямків удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання розвитку рекреаційних зон регіону з урахуванням його соціальних, економічних та екологічних особливостей у контексті здійснення регіональної політики держави.

Реалізація поставленої мети передбачала вирішення наступних завдань:

- визначення економічної суті та місця в структурі ринкового господарства рекреації, рекреаційних послуг та рекреаційних зон;
- обґрунтування методичних принципів та міждисциплінарних підходів до вивчення регіональних ринків рекреаційних послуг, рекреаційних зон та функціональних механізмів регулювання їх розвитку;
- визначення регіональних особливостей розвитку рекреаційної діяльності;
- проведення регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон та визначення ємності ринку рекреаційних послуг ;
- обґрунтування моделі управління рекреаційними зонами регіону;
- розробка пропозицій щодо компонування та територіальної організації рекреаційних зон;
- обґрунтування методичних підходів до розробки регіональних програм розвитку рекреаційних зон;
- розробка рекомендацій щодо складання регіональних бізнес-планів розвитку рекреаційних зон, зокрема приміських.

5. Предмет та об'єкт дослідження. Предметом дослідження є процеси формування та розвитку рекреаційних зон у регіоні, механізми їх регулювання в контексті здійснення регіональної політики держави.

Об'єкт дослідження — рекреаційні зони регіонального та локального рівня Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

6. Методологія і методика дослідження ґрунтується на результатах фундаментальних та прикладних наукових розробок, що мають концептуальне значення для вирішення поставлених в дисертації завдань.

Дослідження проводилось на основі врахування міждисциплінарних підходів (системного, геокомплексологічного, соціоекологічного, історико-логічного), а також забезпечення певних принципів вивчення регіональних рекреаційних ринків та рекреаційних зон (принципу полікомпонентності, регіональної цілісності, ієрархічності, динамічності, соціальної пріоритетності, диференційованості, єдності аналізу і синтезу, просторово-часової єдності, екологічної спрямованості).

Предмет дослідження розглядався в сутнісному, системно-функціональному та організаційно-управлінському аспектах. Використовувався комплекс наступних методів: системного аналізу, економіко-математичного моделювання, багатофакторного прогнозування, експертних оцінок, регіонального

маркетингу та регіонального аналізу, статистичний, програмно-цільовий, картографічний.

Дослідження опиралось на діючу законодавчу і нормативно-методичну базу України, що регулює розвиток рекреаційної сфери. Інформаційною базою слугували матеріали управлінь статистики, відділів та управлінь обласних (районних) державних адміністрацій Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей, матеріали періодичних видань, міжнародних науково-практичних конференцій.

7. Наукова новизна дослідження полягає в наступному:

1. На основі комплексного аналізу економічної суті та властивостей рекреації, рекреаційних послуг та їх місця в економіці регіону поглиблено поняття «рекреаційна зона».
2. Обґрунтовано модель управління рекреаційними зонами регіону на основі поєднання державного, громадського та інституціонального регулювання рекреаційних процесів.
3. Виявлено специфіку розвитку рекреаційних зон та визначено їх місце в економічній структурі регіональних господарських комплексів.
4. Розроблено методичні засади регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон та визначення ємності ринку рекреаційних послуг.
5. Подальшого розвитку дістала теорія регіонального маркетингу щодо вивчення регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг.
6. Запропоновано організаційно-економічні механізми формування та функціонування приміських рекреаційних зон, визначено методичні підходи до розробки регіональних програм та бізнес-планів їх розвитку.

8. Практичне значення та апробація результатів дослідження.

Прикладне значення результатів дослідження полягає в можливості практичного застосування методики проведення регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон, методики розрахунку ємності регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг, рекомендацій щодо створення єдиного координаційного органу з регулювання розвитку рекреаційних зон регіону, а також методичних підходів до формування регіональних програм і складання регіональних бізнес-планів розвитку приміських рекреаційних зон.

Основні результати дослідження апробовані на наукових та методичних семінарах кафедри прогнозування і державного регулювання ТАНГ, викладені на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Проблеми економічної політики у вільних економічних зонах» (м.Чернівці, 1995), «Єврорегіон Буг: проблеми транскордонного співробітництва» (м.Луцьк-Київ, 1995), «Нові підходи до організації і проведення лікування, реабілітації та рекреації в умовах курорту» (м.Трускавець, 1995), «Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на XXI століття» (м.Чернівці-Київ, 1996), «Ринкові реформи в Україні: аспект статистики і аналізу господарсько-фінансової діяльності» (м.Чернівці, 1996), «Актуальні проблеми розвитку економіки України в перехідний до ринку період» (м.Тернопіль, 1996), «Інвестиційна діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання» (м.Чернівці, 1997), «Проблеми трансформації в гуманітарній, соціально-економічній та науково-освітній сфері» (м.Тернопіль, 1997), «Трудовий потенціал України, його реалізація в умовах розбудови національної економіки» (м.Львів, 1997).

Результати дослідження знайшли застосування при розробці техніко-економічного обґрунтування проекту Державної програми соціально-економічного розвитку Поділля, розробленої згідно постанови Кабінету Міністрів України

від 12 квітня 1995 року №279. Розроблений в дисертації бізнес-план спеціальної приміської рекреаційної зони «Гайд-парк м.Тернополя» прийнятий для подальшої реалізації управління економіки Тернопільської міської ради.

Теоретичні та методичні положення дисертаційного дослідження використовуються в курсах лекцій для студентів усіх форм навчання Тернопільської академії народного господарства по дисциплінах «Аналіз економічного і соціального розвитку регіону», «Державне регулювання економіки», «Регіональний аналіз», «Регіональна економіка».

9. Публікації:

Основні положення дисертації опубліковані в 21 друкованій праці загальним обсягом 6,5 друкованих аркуша. Особисто автору належить 6,0 д.а.

10. Структура роботи.

Логіка і структура роботи визначена метою та основними завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (162 позиції), 8 додатків. Робота загальним обсягом 162 сторінки основного тексту містить 7 таблиць, 16 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН

1.1. Економічна суть рекреації, рекреаційних послуг і рекреаційних зон у складі ринкового господарства

Сучасний стан розвитку економіки, що характеризується нестабільністю економічних процесів, зростанням соціальної напруги в суспільстві, посиленням техногенного та антропогенного впливу на довкілля, значною інтенсифікацією трудових та інтелектуальних затрат в умовах існуючого виробництва, об'єктивно передбачає посилення уваги всього суспільства до відтворення фізичного і психічного потенціалу кожної людини, витраченого в процесі праці, тобто, до рекреації.

Разом з тим, проблеми розвитку рекреації у науковій літературі в основному розглядалися лише в економіко-географічному, містобудівельному, природоохоронному аспектах. Рекреація як сфера ринкових відносин, що вимагає особливих підходів до організації та регулювання її розвитку, особливо в даних умовах формування ринкових відносин в Україні, в науковому плані достатньо не відпрацьована.

Вивчення основних проблем рекреації, напрямів та аспектів її розвитку ґрунтується на необхідності дослідження самої дефініції «рекреація».

Слід зазначити, що рекреація — це відносно новий предмет міждисциплінарних досліджень, в зв'язку з чим у сучасній соціально-економічній, економіко-географічній, філософській, медичній, архітектурно-будівельній та іншій науковій літературі немає єдиного підходу до визначення поняття «рекреація».

Рекреація (від латинського — *rescreatio* — відновлення, польського — *rekreacja* — відпочинок) — відпочинок, відновлення сил людини, витрачених в процесі праці ; поняття, що характеризує перехід від трудової до інших видів діяльності людини.

Коротко зупинимось на визначеннях рекреації, що зустрічаються у науковій літературі.

Так, Долішній М.І. підкреслює, що рекреація — необхідна умова нормального життя людини, засіб компенсації напруження і відновлення працездатності, продовження самого виробництва [27, С.71].

Дещо зужує суть рекреації Лобанов Ю.М. Під рекреацією він розуміє діяльність людини, спрямовану на відновлення своїх фізичних і психічних сил, розвиток особи, пов'язаний не з виконанням трудових обов'язків, а із задоволенням побутових потреб [71, С.12].

Більш ємким, на нашу думку, є визначення рекреації Мироненком М.С. і Твердохлебовим І.Т., котрі розширюють це поняття, деталізують його і визначають як сукупність явищ і відносин, що виникають в процесі використання вільного часу, для оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-освітньої діяльності людей на спеціалізованих територіях, що розташовані поза населеним пунктом — місцем їх постійного проживання [85, С.11].

Саме акцент на наявності спеціалізованих територій як необхідної умови розвитку рекреації є особливо актуальним для нашого дослідження, зокрема, його об'єкту — рекреаційних зон як специфічних економіко-територіальних утворень.

Найбільш загальним, є визначення, дане Макутовим В.К.: рекреація — суспільне явище, що відображає відносини з приводу відтворення і

розвитку життєвих сил людини [75, С.14].

Вказане твердження певною мірою можна вважати основою розгляду рекреації як виду суспільної діяльності, що виникає в процесі суспільного поділу праці.

На основі аналізу широкого спектру думок стосовно поняття рекреації, можемо визначити її як сукупність суспільних, соціально- економічних відносин, що виникають в процесі відтворення фізичного, нервово-психічного та духовного потенціалу людини, при умові здійснення цього процесу на спеціалізованих територіях.

Також необхідно відзначити, що в спеціальній літературі розрізняють поняття «рекреації» і «рекреаційної діяльності». Це питання можна розглядати у двох аспектах. Перший: рекреація — це відпочинок, відтворення сил людини, витрачених у процесі праці. Відповідно, рекреаційна діяльність людини — це її поведінка, спрямована на відновлення і розвиток фізичних, психічних і духовних сил, тобто, її здатності до трудової діяльності.

Отже, «рекреаційна діяльність — це діяльність людини у вільний час, що здійснюється з метою відновлення фізичних сил людини, а також для її гармонійного розвитку, і що характеризується порівняно з іншими напрямками діяльності відносно різноманітною поведінкою людей і самоцінністю її процесу» [134, С.7-8].

Другий аспект: рекреація — один з основних елементів сфери послуг, складова частина цілісної економічної системи, що формується як самостійна ланка господарської структури і використовує в своїй діяльності значні обсяги матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Відповідно, рекреаційна діяльність — це застосування державою, громадськими та іншими інституціями системи заходів, метою яких є задоволення рекреаційних потреб членів суспільства [70, С.45].

Рекреаційна діяльність об'єктивно детермінується функціями, які виконує рекреація. Серед комплексу суспільних функцій рекреації слід зазначити наступні: медико-біологічну, соціально-культурну, економічну, суспільно-політичну, природоохоронну.

Так, медико-біологічна функція рекреації передбачає відновлення здоров'я осіб, що перенесли хворобу і потребують завершення лікування, а також оздоровлення практично здорових людей, тобто профілактика захворювань, зняття втоми та ін.

Соціально-культурна функція полягає у задоволенні потреб членів суспільства у пізнанні навколишнього світу (природи, культури, історії), у відпочинку, розвагах.

Економічну функцію можна розглядати двояко. У більш вузькому аспекті економічна функція рекреації полягає у підвищенні здатності до продуктивної праці, продовженні періоду активного трудового життя людини. У широкому суспільному розумінні — здійснення цієї функції веде до збільшення зайнятості населення, розвитку сфери послуг, підвищення рівня життя народу, мультиплікативного впливу на розвиток господарської структури окремого регіону, зміни структури балансу грошових доходів і витрат населення тощо.

Суспільно-політична функція рекреації сприяє консолідації на ґрунті прилучення населення до етнічних, національних, історичних, релігійних цінностей. Крім того, розвиток туризму, як складової рекреації своєрідного «невидимого експорту», веде, з одного боку, до створення специфічного позитивного «іміджу» нашої держави, а з другого — до посиленого припливу валютних коштів, поповнення ними державного та місцевого бюджетів.

В умовах необхідності забезпечення сталого екологічного розвитку держави особливо актуальною є природоохоронна функція рекреації. Адже рекреаційна діяльність здійснює безпосередній вплив на довкілля, одночасно висуваючи високі вимоги до якості, стану навколишнього середовища.

Основною і вирішальною умовою ведення рекреаційної діяльності, здійснення її вищеперерахованих функцій є наявність відповідних рекреаційних ресурсів. Останні можемо визначити як об'єкти і явища природньо-антропогенного походження, які завдяки своїм функціональним властивостям, та за відповідних соціально-економічних умов можуть детермінувати функціонування певних ринків рекреаційних послуг.

Рекреація — це елемент соціальної сфери, якому притаманні певні імманентні особливості функціонування. Означимо деякі з них:

1. Рекреація виконує специфічну «піонерну роль» в освоєнні регіону і парадоксально сприяє наступному витісненню себе з рекреаційно придатних територій.
2. Рекреаційна діяльність тісно пов'язана з іншими галузями, підприємства яких забезпечують цю діяльність. Тому досить важко визначити межі приналежності до рекреаційної галузі.
3. Рекреація — крупний землекористувач, дуже вимогливий до якості придатної для неї території, що особливо яскраво виявляється в умовах обмеженого земельного фактору.
4. Рекреація характеризується високою трудомісткістю, вона має значний вплив на досягнення збалансованості зайнятості населення в регіоні. З одного боку, рекреація виступає як широка сфера прикладання праці, з другого — наявність трудових ресурсів (перш за все кваліфікованих) є обмежуючим фактором в розвитку рекреаційної діяльності.
5. Для рекреації характерною є висока капіталоемність, яка є об'єктивною основою активного стимулювання з боку держави інвестицій підприємств (товаровиробників) в рекреаційну сферу.
6. Рекреація — крупний природокористувач, для якого особливо актуальними є проблеми екології, охорони навколишнього середовища, що пояснюється значною екологоємністю її функціонування.
7. Визначальна особливість рекреації — її комплексність, ступінь взаємозалежності рекреації з іншими галузями національної економіки, яка характеризується значним мультиплікативним ефектом. На сучасному етапі економічного розвитку залишається все менше відносно «чистих» видів рекреаційних послуг. Рекреаційна діяльність в основному має комплексний характер.

Ефективне функціонування рекреаційної діяльності об'єктивно передбачає взаємодію зусиль цілої системи підприємств, серед яких:

- підприємства власне рекреаційної галузі: лікувально-оздоровчі (за видами лікування); оздоровчого відпочинку (за віковими, соціальними групами); туризму і екскурсій; короткотривалого відпочинку;
- підприємства обслуговуючих галузей (соціальної, виробничої та ринкової інфраструктури).

Таким чином, рекреація — це структурний елемент регіональної економіки, що виник в процесі суспільного поділу праці; це сукупність власне рекреаційних підприємств і організацій, а також обслуговуючих підприємств, призначених для максимального задоволення рекреаційних потреб населення шляхом використання часто обмежених рекреаційних ресурсів конкретної території.

Проведений аналіз наукових джерел [143; 63; 44] дозволив прийти до висновку, що основою дослідження рекреаційної діяльності на певних

територіях є визначення місця рекреаційної діяльності в територіальній рекреаційній системі (ТРС) в цілому і в певній рекреаційній зоні, як структурному формуванню ТРС, зокрема.

Вивченню поняття, суті, особливостей територіально-рекреаційної системи присвячені дослідження багатьох вчених-економістів, географів, екологів, архітекторів та ін.

В науковій літературі спостерігається значне розмаїття думок щодо суті та структуризації територіально-рекреаційної системи. Так, за В.С.Преображенським, ТРС є міжгалузевою функціональною системою, яка включає в себе наступні блоки: рекреанти; природні та культурні комплекси; технічна система; група людей, що обслуговують рекреантів; система органів управління ТРС [134, С.22].

Дещо інший підхід стосовно ТРС, як функціональної системи, відстоює Недашківська Н.Ю., а саме, в основу її визначення ТРС покладений галузевий принцип формування ТРС. В структурі ТРС виділяється п'ять основних функціональних груп галузей, зокрема:

- група галузей, які виконують основну функцію системи і складають її ядро: курортне, туристичне господарство, сфера відпочинку в їх територіальній єдності;
- група галузей переважно виробничого обслуговування ядра ТРС (будівництво, транспорт, сільське господарство та ін.);
- галузі, які готують спеціалістів для підприємств і організацій рекреаційної сфери;
- галузі, які включають систему спеціалізованих науково-дослідних, проектно-конструкторських інститутів, інших наукових установ, і які орієнтовані в своїй діяльності на забезпечення потреб рекреаційної сфери;
- спеціалізовані органи управління, які займаються збором та обробкою інформації, здійсненням процесу регулювання рекреаційної діяльності [89, С.9-10].

Ці два підходи до структуризації ТРС можна охарактеризувати як природно-технічні (природно-господарські). Відмінності між наведеними двома підходами прослідковуються у визначенні місця в структурі ТРС рекреантів (як споживачів послуг, носіїв попиту на рекреаційні послуги); так, в першому випадку рекреанти виділені в окремий блок, а в другому вони об'єднані в суто рекреаційних і в обслуговуючих групах галузей.

В контексті нашого дослідження більш прийнятним є перший підхід, який дозволяє враховувати особливості сегментації ринку рекреаційних послуг, вивчати структуру попиту на рекреаційні послуги. Доцільним в структуризації ТРС, вважаємо, є виділення в окремий блок ресурсного забезпечення рекреаційної діяльності (в першу чергу, інфраструктурного — як такого, що створює умови для задоволення попиту на рекреаційні послуги в рекреаційних зонах регіону).

Функціонально-цільового критерію в формуванні ТРС дотримується Євдокименко В.К. На його думку, потреби населення в рекреаційних послугах є настільки диверсифікованими, що основною функцією ТРС є повне задоволення потреб людини в оздоровленні та відпочинку незалежно від сфер їх задоволення, без розмежування рекреаційної діяльності на санаторно-курортну, туристичну і відпочинкову [36, С.7]. Проте, якщо розглядати ТРС як складну, багатокомпонентну, керовану систему, а також враховувати особливості сучасного економічного процесу, пов'язані з недосконалістю нормативної і правової бази, різною відомчою підпорядкованістю об'єктів рекреаційної

сфери, проблеми організації управління рекреаційною діяльністю вимагають дещо іншого підходу до структуризації ТРС. З цієї точки зору правомірним є виділення Корецьким Л.М. та Смалю І.В. в структурі ТРС окремого блоку — системи управління рекреаційною діяльністю, з відповідним поділом ядра ТРС на три типи підсистем: індустріально-рекреаційну, аграрно-рекреаційну, культурно-інформаційну [57, С.99-104].

Фундаментом побудови даної логіко-структурної моделі територіально-рекреаційної системи є населення, а також певні групи рекреантів; звідси територіально-рекреаційна система визначається як «територіально-цілісна, взаємопов'язана і взаємозалежна сукупність компонентів, функціонування і еволюція яких залежать від ступеню рекреаційного попиту і спрямовані на задоволення рекреаційних потреб людини і суспільства в цілому» [57, С.100].

Опираючись на дане визначення ТРС, а також беручи до уваги твердження Кравцова В. і Федика М. про рекреаційну сферу як про рекреаційну антропоєкосистему, тобто, «складну відкриту систему з виключним домінуванням екологорегенеративних функцій» [64, С.98], структурність і функціональність якої полягає у наявності трьох взаємопов'язаних компонентів — природоресурсного (екологічного), інфраструктурного (матеріально-технічної підсистеми) і людського (робоча сила), можемо розглядати регіональну територіально-рекреаційну систему як таку, що формується на стику трьох суперсистем — природи, суспільства, економіки. Саме наведений вище варіант структури ТРС дозволяє, на нашу думку, детермінувати підхід до вивчення ринку рекреаційних послуг в окремих рекреаційних зонах на основі комплексних досліджень попиту на рекреаційні послуги, можливостей та шляхів його задоволення (які забезпечуються наявним та перспективним рекреаційним потенціалом), а також проблем збалансованості та пропорційності локального ринку рекреаційних послуг.

Таким чином, аналіз вищенаведеного дозволяє зробити висновок про те, що дослідження рекреації є найбільш повним в контексті певної економіко-територіальної системи, а також про необхідність визначення певних територіально-господарських формувань здійснення рекреаційної діяльності. На нашу думку, такими формуваннями можна вважати рекреаційні зони — сукупність територій, призначених для рекреації, природо-ресурсного, соціально-економічного та соціокультурного середовища, що визначають стан, структуру і придатність певного регіону до рекреаційної діяльності і виступають матеріальною основою рекреації як такої.

Рекреаційна зона, на наш погляд, — це певне територіально-господарське утворення, що характеризується тріадою взаємопов'язаних елементів: — території (рекреаційних ресурсів природного та антропогенного походження); — рекреантів, в т.ч з виділенням місцевого населення (як носіїв попиту на рекреаційні послуги); — суб'єктів рекреаційного підприємництва та комплексу рекреаційної, виробничої та соціальної інфраструктури (як виразників пропозиції рекреаційних послуг).

Саме така територіальна організація рекреаційної діяльності — у формі рекреаційної зони — дозволяє враховувати природо-ресурсну орієнтацію рекреаційної сфери, характерні риси функціонування регіонального ринку рекреаційних послуг, можливості забезпечення рекреаційного підприємництва на певних територіях інфраструктурними, організаційними, трудовими ресурсами, здійснювати ефективний управлінський вплив на регіональні рекреаційні процеси, застосовувати механізми регулювання рекреаційної діяльності з метою максимального задоволення рекреаційних

потреб населення, активізації соціально-економічного розвитку регіону в цілому.

Окремо слід відзначити і те, що для організації і регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні важливо врахувати специфіку рекреаційних послуг як таких.

Рекреаційні послуги — це специфічний «товар» із споживчими властивостями і вартістю. Безпосередньо впливаючи на відтворення фізичного і духовного потенціалу особи, рекреаційна послуга сприяє зростанню здатності до праці і, в кінцевому результаті, її споживання сприяє збільшенню виробництва, підвищенню якості продукції і тим самим обумовлює приєднання до кожної одиниці продукту певної маси живої та уречевленої праці, тобто, реалізує свою вартість у готовому продукті.

За своєю суттю рекреаційні послуги включають «всі дії, безпосередньо або опосередковано зв'язані з задоволенням потреб людини, але які не служать безпосередньому виробництву предметів» [82, С.10].

Рекреація є складовою частиною соціальної сфери. Для неї характерний безпосередній прямий вплив на особу людини і особлива роль у відтворенні трудового потенціалу, підтримці високого рівня працездатності людини, максимальному задоволенні соціально-культурних і духовних потреб населення, підвищенні комфортності використання вільного часу.

Виходячи з класичного твердження А.Сміта, що економіка забезпечує людину комплексом об'єктивних умов життя, саме послуги, і в т.ч. рекреаційні, створюють поряд з матеріальним виробництвом можливості забезпечення цих умов. Послуги виступають засобами, котрі людина створює для задоволення своїх потреб [82, С.11]. Всі послуги є об'єктивними у тлумаченні, що вони втілюють не конкретні властивості людини (фізичні, моральні, духовні), а передумови і результати їх досягнення. Властивості людини, її здібності формуються та змінюються в результаті безпосередньої її участі у створенні та споживанні матеріальних і нематеріальних благ. На відміну від вироблених і спожитих матеріальних благ, рекреаційні послуги є не умовами життєдіяльності, а її наслідком, саме тому послуги забезпечують досягнення відповідного рівня задоволення потреб особи.

Визначальні риси рекреаційних послуг пов'язані не лише з самими функціями, а й з певними особливостями і специфічними способами реалізації.

Надання рекреаційних послуг має безпосередню соціальну орієнтацію, адже спрямоване на задоволення потреб людини і характеризується значною близькістю до кінцевого споживання благ. Оскільки виробництво рекреаційних послуг співпадає в часі і просторі з їх споживанням, то його можна визначити в характерній симбіозній (взаємодоповнювальній і взаємозалежній формі) — «споживчого виробництва», котре не залишає відчутних матеріальних результатів.

Саме нематеріальна природа рекреаційної послуги справляє значний вплив на функціонування ринку даних послуг. Перш за все, це стосується труднощів у процесі споживацького вибору: корисність і привабливість конкретної рекреаційної послуги споживач може оцінити лише після її споживання, завчасно ж познайомитися з споживчими властивостями даної послуги неможливо з причини її нематеріальності. У споживача рекреаційної послуги існує лише можливість опосередкованої оцінки результатів діяльності в рекреаційній сфері на основі вражень і думок інших споживачів, за аналогією з іншими спорідненими послугами або з допомогою створеного рекламного образу.

З нематеріальністю рекреаційних послуг пов'язана і така основна властивість

як невіддільність від джерел надання послуги. Територіальна прив'язка суб'єктів рекреаційного бізнесу до наявних географічних, екологічних, економічних, інфраструктурних, історико-культурних, етнографічних, і, найперше, природних ресурсів, є об'єктивною необхідністю надання рекреаційних послуг.

Як наслідок, виявляється ще одна основна властивість рекреаційної сфери, а саме — висока локалізація певних видів рекреаційної діяльності, в першу чергу, це стосується санаторно-курортного обслуговування. Ця риса рекреаційних послуг є вирішальною при визначенні «розсосередження» і локальності ринку рекреаційних послуг.

Характерними для рекреаційних послуг є непостійність їх якості, неможливість їх зберігання. Так, надання певних видів рекреаційних послуг можливе лише при наявності певного комплексу умов, і, насамперед, при врахуванні фактору часу, це стосується, наприклад, певних видів туризму, зокрема, гірськолижного. Означені властивості — непостійність якості і неможливість їх зберігання — мають визначальний вплив на сезонні коливання в попиті на певні види рекреаційних послуг.

Відомо, що рекреаційні послуги не можна зберігати з метою їх наступної реалізації чи транспортування в інший регіон, саме тому, особливо в умовах нестійкої ринкової кон'юнктури, ці характерні риси рекреаційних послуг значно розширюють ступінь економічного ризику виробників рекреаційних послуг. В зв'язку з цим, зростає роль проведення постійного всестороннього моніторингу найважливіших частин рекреаційної діяльності: попиту на рекреаційні ресурси та динаміки можливостей використання наявних та потенційних ресурсів.

Однією з основних властивостей рекреаційних послуг є обов'язкова присутність споживача в момент надання йому послуг. Для рекреаційної сфери характерні принципи взаємовідносини між виробниками і споживачами цих послуг: це не є просто двостороння угода суб'єктів ринку, оскільки в рекреаційній сфері споживач вносить особистий вклад в досягнення кінцевих результатів, задоволення певного набору фізичних і духовних потреб. Споживання рекреаційних послуг досить часто впливає на саму особу споживача, змінюючи важливі риси його особистості, найбільшою мірою це характерно для споживання рекреаційних послуг етнографічного, історико-культурного профілю.

Ще один важливий момент розвитку рекреаційної сфери — зростання персоніфікації та індивідуалізації попиту на рекреаційні послуги в залежності від цілого комплексу факторів, а саме: економічного, майнового статусу споживачів послуг, географічних, демографічних умов, соціально-психологічних та інших уподобань споживачів. Ріст персоніфікації та індивідуалізації попиту на послуги значно ускладнює асортимент рекреаційних послуг, що, в свою чергу, закономірно викликає необхідність підвищення кваліфікації виробників послуг.

Для надання і споживання рекреаційних послуг характерне поєднання досягнення економічних інтересів з урахуванням впливу на екологічну ситуацію в навколишньому середовищі. Наслідки посилення техногенного і антропогенного навантаження на довкілля в результаті рекреаційної діяльності об'єктивно впливають на кон'юнктуру ринку рекреаційних послуг як з економічної, так і екологічної точки зору. З другого боку, ефективне функціонування рекреаційного бізнесу позитивно впливатиме на екологічну ситуацію в регіоні, забезпечить збереження спеціалізованих кадрів, що зайняті в природо-охоронній діяльності. Ця властивість

рекреації передбачає введення платності користування всіма видами рекреаційних ресурсів.

Рекреаційні послуги дуже чутливі до кон'юнктури ринку і значною мірою підвладні комерційному ризику через неможливість нагромадження і подальшого використання рекреаційного товару. Саме тому в рекреаційній сфері відбувається активний процес диверсифікації підприємств галузі, тобто поєднання з метою надання високоякісних рекреаційних послуг зусиль декількох галузей. Наприклад, суб'єкти туристичного бізнесу кооперуються з суб'єктами готельного господарства, торгівлі, відпочинку, освіти, культури, суб'єктами виробничої та соціальної інфраструктури. В цілому ж, для рекреаційних послуг характерний високий рівень комплексоутворення: адже при розширенні кола наданих послуг збільшується простір для економічного маневру, а збитки і втрати, отримані при наданні одних послуг, можуть бути компенсовані за рахунок високої рентабельності інших.

Виходячи з цього, слід відмітити наступну властивість рекреаційних послуг — можливість їх пакетування, тобто, надання в даній рекреаційній зоні різних видів взаємодоповнюючих рекреаційних послуг з необхідним врахуванням сумісності різних видів послуг і розробкою відповідних засобів щодо їх територіального і часового розмежування. Наприклад, такий вид відпочинку як пішохідний туризм сумісний із навчальними прогулянками, відвіданням «історичних стежок», помірно сумісний із рибальством, відпочинком в наметах, спостереженням за флорою та фауною даного регіону, і абсолютно не сумісний з греблею, водним туризмом, кінним туризмом.

Рекреаційні (зокрема туристичні) послуги належать до тих, що можуть обмінюватись як товари на міжнародному ринку. Значне розширення надання рекреаційних послуг на рівні міжнародних стандартів, особливо у вільних економічних зонах рекреаційного призначення, може стати одним із основних каналів участі нашої держави у міжнародному соціально-економічному співробітництві, а також створити сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій в цю сферу з метою проведення прогресивних структурних зрушень в економіці для вирішення комплексу соціально-економічних, екологічних та наукових проблем в регіонах (передача деяких рекреаційних зон у концесію іноземним фірмам).

Важливо відзначити, що механізм надання рекреаційних послуг характеризується швидким обігом коштів, що зумовлює прискорені темпи окупності інвестицій і надходження відповідних податків та платежів до державного і місцевого бюджетів. Швидкий оборот коштів в рекреаційній сфері об'єктивно створює вигідні умови для значного поживлення рекреаційного бізнесу саме через можливість мати незначний за величиною початковий капітал для створення нових підприємств у цій сфері.

Розвиток рекреаційних послуг можна розглядати і як своєрідне джерело нагромадження капіталу для подальшого розвитку галузей соціально-економічної сфери та економіки регіону в цілому, це зумовлене тим, що вкладення в рекреаційну сферу можуть давати ефект значно швидше, ніж в інших галузях. Ефективне функціонування ринку рекреаційних послуг в певних регіонах, в кінцевому підсумку, призводить до розгортання виробництва в суміжних галузях, до покращення соціально-економічного стану в регіоні, зокрема, через створення нових робочих місць, вирішення основних економічних та екологічних проблем.

Рекреаційні послуги мають чітко виражену соціальну спрямованість.

Значне розширення їх раціонального споживання в кінцевому результаті веде до підвищення життєвого рівня різних соціальних груп населення. Що ж стосується соціально незахищених верств населення, то державне регулювання через надання державою гарантій значно нівелює деякі негативні для населення наслідки ринку, сприяє стабілізації економічної ситуації в регіоні і країні.

Підсумовуючи, зазначимо, що вивчення та аналіз багатогранного поняття рекреації, вивчення суті та особливостей рекреаційної діяльності дозволили нам прийти до висновку про необхідність організації та перспективність функціонування рекреації у регіоні у формі рекреаційної зони як специфічного поєднання в єдиній системі природи, людини і виробництва. Досліджені властивості та особливості рекреаційних послуг, що надаються в рекреаційних зонах, дозволяють стверджувати про об'єктивність існування специфічних ринків рекреаційних послуг у регіоні, про розгляд рекреаційної зони як певної територіальної основи функціонування регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг, а також про необхідність розробки відповідного організаційно-економічного механізму їх регулювання.

1.2. Передумови формування та принципи регулювання розвитку рекреаційних зон

Перспективи суспільного розвитку все частіше пов'язують з переходом до «сервісного» суспільства або суспільства «монополії послуг». І небезпідставно, адже вважається, що в наступному тисячолітті більше половини національного продукту вироблятиметься саме у сфері послуг. Найбільш показовим у даному ракурсі є розвиток рекреації, значний вплив її як на загальну ситуацію в національній економіці, так і на стан соціально-економічного розвитку окремих регіонів.

З огляду на наведене, актуальною для сучасних економічних досліджень постає проблема вивчення особливостей формування та функціонування ринків рекреаційних послуг — від міждержавних до регіональних (локальних). Проте, в економічній літературі (зокрема радянського періоду) існувало твердження про непридатність широкого впровадження ринкових відносин у сферу послуг, і рекреаційних зокрема. Ринок послуг, на думку деяких економістів, суттєво відрізняється від ринку товарів у зв'язку з особливостями кінцевого результату праці в цій сфері, який виступає в формі послуги, тобто «дій, які безпосередньо або опосередковано зв'язані з задоволенням потреб людини, але не призначені для безпосереднього виробництва предметів». Виходячи з твердження, «що послуги виступають не в якості речі, а в якості діяльності..., що послуги не залишають матеріально відчутних результатів, що їх результатом є не придатний для продажу товар» [148, С.413-414], висувалась думка про неприйнятність у сфері послуг механізму ринкового типу в традиційному, класичному розумінні.

Дійсно, становлення ринкових відносин у сфері послуг, зокрема рекреаційних, має певні особливості порівняно з функціонуванням ринку товарів, а саме:

— взаємозв'язки між споживачами і виробниками рекреаційних послуг характеризуються відносно вільним вибором контрагентів та джерел придбання послуг. Проте ці взаємозв'язки значно обмежені гострою товарно-грошовою незбалансованістю в економіці, що супроводжується

інфляцією, ростом цін, ірраціональними змінами в структурі попиту на користь певних груп послуг, посиленням дефіцитності більшості видів послуг;

- для ринку рекреаційних послуг характерною є така ситуація, коли реальний результат рекреаційної діяльності, тобто її соціально-економічна ефективність, не може виступати безпосереднім об'єктом ринкової угоди, оскільки формується після її завершення. В зв'язку з цим, на даному ринку поширеним є укладання між його суб'єктами угоди про здійснення деякої досить тривалої і наперед невизначеної діяльності, замість придбання певного, наперед обумовленого «рекреаційного товару». Відзначена особливість об'єктивно ускладнює взаємовідносини між споживачем і виробниками на даному ринку;
- наявність т.з. «природних монополій», внаслідок специфіки і обмежених можливостей надання певних видів рекреаційних послуг, принципово знижує можливість впливу споживача на виробника даних послуг, найперше — в ціновому аспекті;
- посилення процесів сегментації ринку, тобто, формування стійкої орієнтації на певну групу споживачів рекреаційних послуг. Особливо це важливо в умовах зростаючої конкуренції за споживача;
- посилення процесів диверсифікації діяльності рекреаційних підприємств, найбільш чутливих до кон'юнктури ринку. В рекреаційному бізнесі характер надання послуг набирає комплексного вигляду;
- гальмування темпів впровадження ринкового механізму в рекреаційній сфері на фоні побутуючої в суспільстві думки про далеко не першочерговість потреби в рекреації, що поглиблюється сучасним станом економічного розвитку країни.

Беручи до уваги вищенаведене та аналізуючи властивості рекреаційних послуг (розглянуті в 1.1.), можемо визначити ринок рекреаційних послуг як досить специфічний, що характеризується відповідним попитом, пропозицією та співвідношенням між ними, котре детермінується взаємодією системи факторів.

Зупинимось детальніше на визначенні попиту на рекреаційні послуги.

Розглядаючи попит як форму виявлення потреб, забезпечену відповідним грошовим еквівалентом, як єдність споживчої та платоспроможної компоненти, підкреслимо, що саме рекреаційні потреби визначають попит на рекреаційні послуги як певні споживчі вартості.

Рекреаційна потреба — це динамічна об'єктивна категорія, що визначається рівнем затрат фізичної та психо-емоційної енергії в процесі життєдіяльності людини (основному в процесі праці) і, як наслідок, необхідністю відновлення, компенсації цих затрат.

Спостерігається еволюція рекреаційних потреб від безпосередньо фізіологічних (біогенних) до соціально обумовлених (соціогенних), адже постійне зростання потреб населення в рекреаційних послугах і адекватний їм ріст виробництва даних послуг в сукупності забезпечують підвищення життєвого рівня, котре «передбачає не лише задоволення потреб фізичного життя, але й задоволення потреб, викликаних суспільними умовами, в котрих знаходяться люди» [77, С.150].

Досить складна структура вказаних потреб зумовила різноманітні підходи в економічній літературі до їх типології, а саме:

- за способами виникнення та можливостями організованого задоволення (суспільні, групові та особисті потреби) [20, С.8];
- за метою задоволення потреб (психофізіологічні, духовні та економічні);

— за врахуванням мотивів рекреації (спрямовані на відновлення працездатності, а також забезпечення мотиву міграції (контрастності) [4];

— за можливостями задоволення через відповідні споживчі вартості, зокрема ті, що не є продуктами людської праці, споживчі вартості антропогенного походження, а також ті, що виступають у формі послуг [110, С. 23-24].

На основі аналізу суті та особливостей рекреаційних потреб можемо визначити попит на рекреаційні послуги як специфічну форму вираження рекреаційних потреб, що детермінується і забезпечується рівнем платоспроможності населення. Виходячи із значного розмежування у рівнях доходів населення, а також можливостей задоволення рекреаційних потреб, розрізняють задоволений і незадоволений, дійсний і латентний попит на рекреаційні послуги. Так, дійсний платоспроможний попит — це сума потреб населення в даному виді послуг, виражена в платоспроможній формі. В свою чергу, платоспроможний попит на рекреаційні послуги визначається його структурою, тобто враховуються ступінь першочерговості потреб в певних видах рекреаційних послуг, а також суто економічними явищами і обмежується величиною доходів населення та рівнем діючих цін.

На формування попиту на рекреаційні послуги впливає цілий ряд факторів (як цінових, так і нецінових), котрі умовно можна поділити на групи певного спрямування: економічного, демографічного, соціального, медико-біологічного, інформаційного, природнього (Див.рис.1.1.). Слід відмітити, що вплив означених факторів не однаковий в залежності від досягнутого рівня соціально-економічного розвитку конкретного регіону. Так, у регіонах з низьким рівнем соціально-економічного розвитку споживання послуг визначається в основному як макроекономічними обставинами, так і мікроекономічними (рівнем добробуту населення) факторами, в регіонах з середнім розвитком на споживання послуг вирішальний вплив мають макроекономічні фактори, у високорозвинених регіонах споживання послуг формується в основному під впливом демографічних і соціальних факторів.

Рис. 1.1. Фактори, що визначають попит на рекреаційні послуги

Попит на рекреаційні послуги має певні особливості. Перш за все, це стосується властивостей вибірковості та селективності даного попиту, оскільки потреби в рекреаційних послугах належать до категорії життєво важливих і практично виключають можливість їх заміни іншими видами послуг. По-друге, попит на основні види послуг, як правило, є нееластичним, що залишається незмінним при зміні ціни на послуги санаторно-курортного лікування: байдужість до зміни цін на рекреаційні послуги виявляють споживачі як з дуже високим, так і дуже низьким рівнями доходів.

Розглядаючи попит на рекреаційні послуги як категорію соціальну, можна визначити наступні властивості рекреаційного попиту, а саме: мобільність, сезонність та комплексність. Мобільність попиту на рекреаційні послуги проявляється в тому, що ринок рекреаційних послуг практично єдиний, на якому рухомий попит пересувається до нерухомої (статичної) пропозиції. Сезонні коливання попиту передбачають необхідність забезпечення пропозиції рекреаційних, суміжних та обслуговуючих послуг у певних обсягах та у конкретно визначений час. Ця властивість рекреаційного попиту породжує і необхідність вирішення проблеми зайнятості населення, що проживає у рекреаційних зонах, у т.з. «мертві сезони». Комплексність рекреаційного

попиту детермінується самою природою рекреаційних потреб як таких, що охоплюють надання взаємозалежних і взаємодоповнюючих послуг. Існування ринку рекреаційних послуг передбачає взаємозалежність попиту на рекреаційні послуги (перш за все, платоспроможного споживчого попиту населення) та пропозиції рекреаційних послуг, яка обумовлюється наступними елементами: наявністю природних ресурсів рекреації, необхідних для надання певних видів рекреаційних послуг; трудовими ресурсами, здатними якісно і кваліфіковано надавати рекреаційні послуги; технологіями, в т.ч. інформаційними, здатними забезпечити адекватне сукупному попиту споживання рекреаційних послуг; наявністю об'єктів рекреаційної інфраструктури, а також соціальної, виробничої та ринкової інфраструктури на території конкретних рекреаційних зон.

Пропозиція рекреаційних послуг, як і платоспроможний попит на них, визначається певною вартісною величиною, похідною від рівня цін, а також системою натуральних показників розвитку рекреаційної діяльності. Пропозиція рекреаційних послуг безпосередньо залежить від наявності всіх видів ресурсів, необхідних для надання рекреаційних послуг, в даній рекреаційній зоні, тобто від рекреаційного потенціалу. Останній розглядаємо як певну кількість всього комплексу рекреаційних ресурсів, здатних забезпечити відповідне надання рекреаційних послуг на даній території без шкоди навколишньому середовищу і якості рекреації, а також розвитку інших галузей економіки у вказаній рекреаційній зоні.

Таким чином, достатній рекреаційний потенціал стимулює рекреаційну діяльність у певній зоні і, одночасно, ріст рекреаційної діяльності обмежується екологічними можливостями території в зв'язку з об'єктивно існуючими межами рекреаційних навантажень, а також рівнями трудоресурсного та інфраструктурного забезпечення.

На основі вищенаведеного можемо визначити наступні властивості рекреаційної пропозиції, а саме: територіальну прив'язаність та локалізованість; відсутність мобільності та гнучкості; часову визначеність (детермінованість); територіальну відокремленість від потенційного споживача рекреаційних послуг; високу фондо-, трудо- та екологічність, залежність від політичної стабільності, криміногенної, санітарно-епідеміологічної ситуації у регіоні.

Вказані властивості дозволяють виділяти певні типи структур рекреаційної пропозиції, а саме: просторову, часову та видову структури.

Пропозицію рекреаційних послуг визначають і певні специфічні фактори, а саме:

а) природні:

— зручності можливостей використання населенням України рекреаційних територій країн СНД та інших держав (територій Кавказу, Прибалтики);
— наявність та перспективне освоєння нових рекреаційних зон на території України (як один з основних факторів проведення регіональної політики держави);

б) економічні:

— різке зростання інвестування в сферу рекреації, особливо, з державного бюджету, пов'язане із зростанням його дефіциту, а також коштів підприємств на розвиток соціальної сфери, які практично припинились в зв'язку з нестачею оборотних коштів і платіжних засобів у підприємств;

в) організаційні:

— неузгодження дій підприємств рекреаційної, суміжних та обслуговуючих

галузей різної організаційної будови та відомчого підпорядкування, що функціонують на території певних рекреаційних зон;
— відсутність досконалого організаційно-економічного механізму та правового забезпечення регулювання рекреаційної діяльності.

Розглянуті вище характерні риси попиту та пропозиції рекреаційних послуг визначають особливості їх взаємодії на ринку рекреаційних послуг, у результаті чого на даному ринку (згідно класичної теорії) встановлюється рівновага, ринкова ціна на рекреаційні послуги при повному очищенні ринку. Проте, стан сучасної економічної кон'юнктури, рівень соціально-економічного розвитку, особливості перебігу соціально-економічних процесів свідчать про неможливість існування в сучасних умовах рекреаційного ринку на чисто ринкових (саморегулюючих, класичних) засадах.

Ринкова система організації економічної діяльності в рекреаційній сфері не є бездоганною і має певні недосконалі сторони. Серед них:

1. Обмеженість (недосконалість) конкуренції, яка пов'язана з: високим рівнем горизонтальної та вертикальної концентрації і монополізації виробництва в сфері рекреаційних послуг; часто унікальним для споживача характером певних видів рекреаційних послуг; складною територіально-організаційною структурою рекреаційної сфери, перш за все внаслідок впливу відомчості.
2. Оскільки сукупний соціальний ефект від рекреаційної діяльності полягає у зміцненні здоров'я, зниженні захворюваності, продовженні працездатності людей, а також покращенні їх психофізіологічного стану, то результат рекреаційної діяльності з повним правом можна вважати "суспільним благом" ("колективним товаром") [35, С.180-183].

Рекреаційні послуги як "суспільні блага" визначаються наступними характеристиками: неподільністю, суспільним характером споживання, високою соціальною значимістю. Неподільність "суспільних благ" повністю виключає автономність їх споживання, тобто існує ситуація, коли хтось користується суспільним благом, не здійснюючи жодних затрат на його придбання, а хтось інший бере всі витрати на себе.

Згідно теорії суспільного блага, для рекреаційної послуги як «колективного товару» характерний специфічний довготривалий генераційний ефект, тобто поточне споживання не знижує його споживання майбутніми поколіннями.

З іншого боку, поточне споживання такого товару не тільки зумовлює, а й передбачає його споживання в майбутньому. Крім того, зовнішній ефект впливу суспільного блага не має чітко окреслених меж, і практично, не піддається кількісній оцінці. Саме тому, виробництво і розподіл суспільних благ в цілому є функцією держави: утримується за рахунок платників податків, фінансується з державного бюджету і, в кінцевому підсумку, є основою соціальної політики держави та показником розвитку суспільства загалом.

У відповідності до теорії суспільного блага специфіку рекреаційної послуги можна трактувати двояко. По-перше, рекреаційна послуга може виступати як індивідуальне благо, тобто задовільняється за рахунок індивідуального, а не суспільного споживання. В даному випадку яскраво проявляється селективність індивідуального (в основному, туристичного) попиту, що може забезпечуватись шляхом самообслуговування. По-друге, рекреаційна послуга має риси змішаного суспільного блага, адже задоволення її можливе за рахунок спільного споживання. Тут мають на увазі організовані форми надання рекреаційних послуг (санаторно-курортне лікування, організований дитячий, молодіжний туризм та ін.).

3. Надання рекреаційних послуг в багатьох випадках можна віднести

до «виробництв із зовнішнім ефектом», для яких характерним є те, що ціни і витрати виробництва для них не відображають суспільного ефекту продукції. Рекреаційні послуги в даному контексті можуть спричинити як позитивні, так і негативні зовнішні ефекти. Дія позитивних зовнішніх ефектів рекреаційної послуги проявляється в посиленні трудового потенціалу, зміцненні психофізичного стану населення, підвищенні його культурно-освітнього рівня. Проте процес надання та споживання рекреаційних послуг супроводжується і проявами негативних зовнішніх ефектів. До них належить антропогенний вплив рекреаційної діяльності на довкілля, адже проблема «рекреація — охорона навколишнього середовища» не завжди вирішується на користь останнього.

Так, негативні наслідки впливу рекреаційної діяльності на екологічну ситуацію в регіоні можуть бути подолані і самими рекреаційними підприємствами, але при цьому необхідні витрати значно б перевищували досягнутий ефект. Саме тому фінансування значної частини таких послуг бере на себе держава: за допомогою адекватних методів держава стримує негативний вплив рекреаційної діяльності на довкілля через застосування санкцій, штрафів, норм природокористування, а також стимулює можливий позитивний вплив на навколишнє середовище (за допомогою субсидій, податкових пільг та ін.) [35, С.180-183].

4. Втручання держави в процес надання рекреаційних послуг зумовлене також і тим, що чисто ринковий механізм не в змозі забезпечити достатній рівень пропозиції суспільних благ, адже внаслідок загострення кризових явищ, стрімкого падіння рівня життя широкі верстви малозабезпеченого, соціально незахищеного населення виключаються зі сфери споживання рекреаційних послуг. Це явище пов'язане, в першу чергу, з існуванням певних ринків рекреаційних послуг, де ринкове саморегулювання, в основному на соціально значимі види послуг, не спрацьовує і встановлення ціни на ці види послуг проходить досить болісно для певних верств населення. Це пояснюється тим, що при переході до ринку, коли значна частина цін залежить лише від співвідношення попиту і пропозиції, неминучим є процес вимивання дешевих видів послуг.

Часто ціна може бути нерівноважною і такою, що не відшкодовує затрат; ця ситуація характерна для жорсткої регламентації розподілу надання мінімуму послуг для всіх категорій населення. Характерним є те, що для соціально-значимих послуг невідкладне і повне переведення на ринкову основу неможливе не через недостатність потенційного попиту, а саме через його надлишок, і до того часу, поки пропозиція даного виду послуг не досягне певного рівня, неминучим є втручання держави в цю сферу.

Таким чином, формування ринку рекреаційних послуг як таких, що виступають у формі суспільних благ і супроводжуються позитивними та негативними зовнішніми ефектами і, одночасно, таких, що мають соціально-значимий, життєво необхідний характер, неможливе лише на основі чисто ринкового механізму. Отже, втручання держави у функціонування рекреаційного ринку в умовах перехідної економіки є об'єктивно визначеним.

Межі державного втручання в рекреаційний процес зумовлені необхідністю встановлення державою гарантій доступності споживання мінімального набору рекреаційних послуг, що входять до бюджету соціального достатку, усіма членами суспільства. Задоволення ж рекреаційних потреб поза межами певного мінімального набору, або вищої категорійності чи класності, може здійснюватись на основі ринкових механізмів.

Отже, можемо підсумувати, що специфіка рекреаційних послуг, особливості організації рекреаційної діяльності зумовлюють паралельне застосування і комбінування в рекреаційній сфері як чисто ринкових методів саморегулювання, так і методів державного регулювання. Така специфічна форма поєднання елементів саморегулювання і регулюючого впливу держави (а одночасно і громадських, інституціональних структур) проявляє себе через адекватний організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної сфери в перехідних до ринку умовах.

Слід зазначити, що вивченню організаційно-економічного механізму регулювання розвитку сфери послуг, його окремих елементів приділена значна увага у спеціальній науковій літературі, зокрема, у працях Агабаб'яна Е., Євдокимової І., Корягіної Т., Куценко В., Рутгайзера В.М., Юхименка В.В., Россінської Г.М., Паціорковського В.В., Якобсона Л.І. та ін.

Проте, найбільш цілісним, на нашу думку, є дослідження Мельник А.Ф.. Так, беручи за основу запропоноване нею визначення організаційно-економічного механізму регулювання комплексу послуг як сукупності форм і методів, через які здійснюється організація суспільного виробництва в даному комплексі (ринку) і узгоджена економічно доцільна діяльність його як єдиного цілого, а також як типової форми поєднання елементів ринкової саморегуляції з елементами демократичного регулювання ринку [80, С.131, 133], розглянемо можливості і сфери застосування окремих складових організаційно-економічного механізму регулювання рекреаційної діяльності, а також рекреаційних зон.

Виходячи із визначення рекреаційних зон (див. 1.1) як своєрідних територіаль-но-господарських

утворень, як основи функціонування регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг, організаційно-економічний механізм регулювання їх розвитку слід розглядати в сукупності наступних елементів: державного, регіонального, інституціонального, громадського регулювання та саморегулювання первинних ланок рекреаційного підприємництва.

Особливості державного втручання в рекреаційний ринок детермінуються існуванням на ньому трьох основних суб'єктів: споживачів рекреаційних послуг, виробників даних послуг (підприємств різних форм власності та організаційної будови), держави (в особі державних, регіональних органів влади, громадських організацій, суб'єктів ринкової інфраструктури та інших, що мають безпосередній вплив на перебіг рекреаційних процесів у регіоні), що в свою чергу вимагає забезпечення основних її функцій на регіональному (локальному) рекреаційному ринку, а саме: координуючої, регулюючої та контролюючої.

Опираючись на запропоновану Мельник А.Ф. класифікацію методів державного регулювання економіки [79, С.34-35], можемо виділити систему методів прямого впливу, що безпосередньо регламентують діяльність товаровиробників на ринку рекреаційних послуг, і методів опосередкованого впливу, що регулюють проведення рекреаційного бізнесу через створення сприятливого середовища, забезпечення відповідного підприємницького, інвестиційного клімату і т.д. Кожен із цих методів ґрунтується на застосуванні системи важелів, засобів впливу на суб'єктів рекреаційного ринку, групування яких дозволяє розглядати методи державного регулювання як нормативно-правові, адміністративні, економічні.

Аналіз наукової літератури свідчить про широке застосування засобів державного впливу у зарубіжній практиці функціонування рекреаційної сфери. Так, за даними Всесвітньої Туристської Організації (ВТО) 175

держав світу так чи інакше регулюють розвиток рекреації. Зокрема, інструменти державного втручання в рекреаційне підприємництво зарубіжних країн, структуруються в наступні групи [19, С.43]: економічні (державні субсидії, податкові, валютні пільги); соціальні (засоби впливу на формування рекреаційної культури населення, формування у нього готовності до ведення рекреаційного бізнесу); правові (нормативно-правове та методичне забезпечення ведення рекреаційного підприємництва, його стимулювання чи стримування в певних регіонах); технічні (спеціальні засоби впливу на рекреаційну інфраструктуру, її розміщення і підтримання на належному рівні).

В контексті нашого дослідження доцільно зазначити те, що в сучасних умовах розвитку національної економіки, серед економічних методів державного регулювання рекреаційної сфери найбільш прийнятними можна назвати методи, виділені ВТО в 90 країнах, що розвиваються [25, С.87]. Зокрема: субсидії (в сфері соціального та екологічного туризму), дотації (для розвитку охорони пам'яток історії та архітектури), надання довгострокових кредитів за низькими процентними ставками, державні гарантії, спільне володіння майном, надання державної землі під будівництво рекреаційних об'єктів, укладання концесійних угод про використання рекреаційних ресурсів, пільгове оподаткування, фінансування НДР, планувальних робіт, підготовки кадрів тощо.

Вивчення окремих аспектів зарубіжного досвіду державного впливу на рекреаційну сферу дозволяє застосовувати певні його елементи (за умови обов'язкового врахування місцевих особливостей) для регулювання розвитку рекреаційної діяльності у нашій країні і в досліджуваному регіоні зокрема.

Перш за все, це стосується нормативно-правового забезпечення рекреаційного процесу в регіоні, основним завданням якого повинно стати створення відповідного правового поля для здійснення рекреаційної діяльності, забезпечення сприятливого клімату для розширення інвестування (як зовнішнього, так і внутрішнього) в дану сферу, стимулювання і гарантування умов рекреаційного підприємництва, узгодження різновідомчості та різнопідпорядкованості суб'єктів рекреаційного підприємництва у рекреаційних зонах регіону.

На даний час існує досить широкий спектр законодавчих актів, що регламентують розвиток певних аспектів рекреаційної сфери, серед них «Закон України про туризм», пакет екологічних законів в сфері природокористування, система законодавчих актів стосовно розвитку підприємництва. Для узгодження їх дій доцільним було б прийняття Концепції Державної рекреаційної політики з відповідним законодавчим, нормативно-інструктивним наповненням, котра б розглядала рекреаційну сферу як єдине ціле, як пріоритетний напрям розвитку національної економіки. Крім того, в сучасних умовах функціонування ринку рекреаційних послуг назріла необхідність законодавчого закріплення розмежування владних повноважень державних і регіональних структур стосовно регулювання рекреаційного підприємництва в регіонах і конкретних рекреаційних зонах. Потребує доопрацювання і нормативне забезпечення окремих сторін підприємницької діяльності, зокрема для суб'єктів, зайнятих у виконанні державних чи регіональних рекреаційних програм.

Наступною групою методів регулювання розвитку рекреаційних зон є засоби адміністративного впливу. Особливо виразно вони проявляються при здійсненні взаємозв'язків держави із безпосередніми виробниками рекреаційних

послуг. Це, перш за все, — вимоги щодо ліцензування, реєстрації суб'єктів ринку рекреаційних послуг, забезпечення стандартизації та сертифікації рекреаційної діяльності, здійснення державного підприємництва в рекреаційній сфері тощо. Специфічними засобами впливу держави на суб'єктів рекреаційного бізнесу виступає проведення атестації та акредитації об'єктів рекреаційної інфраструктури, що, в кінцевому підсумку, створює базу для удосконалення ціноутворення на рекреаційні послуги.

Економічні засоби державного регулювання рекреаційної сфери, зокрема в певних рекреаційних зонах регіону, включають в себе:

- систему фінансово-бюджетного регулювання (через механізми платежів за використання природних рекреаційних ресурсів, систему місцевих податків і зборів; концесійних угод, субсидування пріоритетних проектів рекреаційного підприємництва; пільгове оподаткування. Щодо останнього вважаємо, що стимулювання розвитку рекреаційних зон регіону можливе за рахунок соціальної направленості податкових методів регулювання. Тобто, вони повинні забезпечувати горизонтальну справедливість для всіх підприємницьких структур на території зони, а також вертикальну (доходно-розподільчу) справедливість через повне або часткове їх звільнення від оподаткування);
- систему грошово-кредитного та структурно-інвестиційного регулювання, спрямовану на активізацію інвестиційної діяльності у рекреаційних зонах регіону (через пільгове кредитування, надання позик під гарантії держави; пряме інвестування, застосування системи муніципальних цінних паперів);
- систему цінового та валютного регулювання (зокрема, виходячи із характерних рис рекреаційних послуг ціноутворення на них повинно бути функцією місцевих органів влади і забезпечувати гнучкість та широку диференціацію цін);
- систему страхування рекреаційного ризику тощо.

Ефективне використання комплексу методів регулювання розвитку рекреаційних зон, на нашу думку, створить умови для того, щоб з допомогою рекреації «витягнути» з кризи регіон, оздоровити його соціально-економічну ситуацію.

Особливої уваги заслуговує визначення рівня державного регулювання рекреаційною сферою, який залежить від виду послуг, що надаються, способів регулювання, видів власності підприємств рекреаційного бізнесу. Виходячи з того, що за рівнем надання послуг, ступенем охоплення контингенту рекреантів, особливостями організації рекреаційної діяльності рекреаційні зони визначаються як міждержавні (наприклад, об'єкти міжнародного туризму), загальнонаціональні (національні парки, крупні курорти), регіональні (санаторно-курортні, туристично-екскурсійні об'єкти місцевого значення), локальні (приміські зони відпочинку), об'єктивно необхідним є регулювання рекреаційної діяльності на: міждержавному рівні, державному (макроекономічному) рівні, регіональному рівні, рівні саморегульованих первинних ланок.

Таким чином, аналіз суті, визначальних рис та факторів, що впливають на попит і пропозицію рекреаційних послуг, дозволив відзначити певні особливості регіональних ринків рекреаційних послуг. Функціонування останніх у межах рекреаційних зон об'єктивно передбачає їх державне регулювання (у поєднанні з громадським та інституціональним), а також саморегулюванням суб'єктів рекреаційного підприємництва.

1.3. Методичні засади дослідження функціонування рекреаційних зон та механізмів їх регулювання

Складність та багатогранність поняття рекреації, особливостей організації та функціонування рекреаційних зон, регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг вимагають визначення підходів, відповідної логіки та застосування арсеналу методів їх дослідження.

Проте, не зважаючи на наявність численних розробок у галузі методології та методики дослідження рекреаційної сфери (Долішній М.І., Євдокименко В.К., Крачило М., Паламарчук М.М., Пістун М.Д., Поповкін В.А., Руденко В.К., Стеченко Д.М, Шаблій О.І та ін.), залишається ще багато проблем стосовно дослідження окремих аспектів рекреаційної діяльності, особливостей її організації та регулювання у специфічних економіко-територіальних утвореннях — рекреаційних зонах.

Вивчення останніх ґрунтується, передусім, на застосуванні міждисциплінарних підходів. Найважливішими серед них вважаємо наступні: системний, регіонально-цілісний, геокомплексологічний, соціоекологічний, історико-логічний. Так, системний підхід розглядається як загальний метод дослідження об'єкта як цілого, тобто сукупності елементів, що знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності. Основу системного підходу становить діалектична логіка, що дозволяє побудувати цілісну картину об'єкта дослідження.

Системний підхід у дослідженні об'єкта реалізується через застосування сукупності методів, прийомів та засобів системного аналізу. Саме системний аналіз, зосереджуючись на властивостях, взаємозв'язках і взаємозалежностях елементів системи, на основі врахування впливу внутрішніх та зовнішніх факторів, дозволяє визначати протиріччя та проблеми функціонування системи, а також забезпечувати процес підготовки і прийняття управлінських рішень.

Зосереджуючись на аналізі рекреаційної зони, як об'єкта дослідження, можна визначити її як складну систему з поліієрархічною розгалуженою структурою, що характеризується емерджентністю, стохастичністю, комплексністю і багатоаспектністю взаємозв'язків елементів, що входять до неї.

Таке розуміння рекреаційної зони спонукає до її розгляду як окремого феномену і як інструменту в наукових дослідженнях з проблем рекреації.

Регіональній рекреаційній зоні — об'єкту регулювання — притаманні наступні системні властивості:

- соціальної направленості, тобто, основним завданням її функціонування можна визначити забезпечення соціальної комфортності населення зони шляхом максимального задоволення рекреаційних потреб як місцевого, так і приїжджого населення;
- проблемної орієнтованості, тобто, розвиток конкретної рекреаційної зони повинен органічно вписуватись у коло вирішення пріоритетних напрямків розвитку регіону і держави в цілому;
- поліструктурності (або компліментарності); тобто, певна рекреаційна зона розглядається, з одного боку, як сукупність підприємств різних галузей, що вирішують певне завдання (в даному випадку — надання рекреаційних послуг та їх обслуговування) і розміщені на певній території; з другого боку — як складовий елемент ієрархічної територіальної структури вищого порядку (територіально-адміністративної області, регіону, економічного району чи держави в цілому). Вказана властивість визначає необхідність різних рівнів регулювання рекреаційними зонами

— від макроекономічного (національного і міждержавного) до мезорівня і до рівня саморегулювання первинних ланок рекреаційного підприємництва;
— стійкості і саморозвитку, тобто, наявності об'єктивних передумов і можливостей для саморегулювання і самоорганізації як основи ефективного регулювання соціально-економічних процесів, що відбуваються в конкретній рекреаційній зоні.

Крім вищезазначеного, слід зосередити увагу на тому, що системний підхід до дослідження передбачає, зокрема, виділення керованої та керуючої підсистеми в об'єкті, що досліджується. Так, в нашому випадку керованою підсистемою виступає рекреаційна зона (як основа регіонального ринку рекреаційних послуг). Остання, в свою чергу, визначається як спеціальна економічна категорія, що виражає сукупність соціально-економічних відносин і процесів у сфері обміну між виробниками і споживачами регіонального рекреаційного продукту. В якості керуючої підсистеми розглядається сукупність суб'єктів регулювання розвитку рекреаційних зон, а саме: владних структур (на державному, регіональному та місцевому рівнях), громадських організацій та інституцій ринкової інфраструктури. Складні та багатоаспектні взаємовідносини між керованою та керуючою підсистемами визначають необхідність дослідження напрямів та особливостей управлінського впливу на рекреаційний процес у регіоні (зоні), а також вивчення результатів, наслідків такого впливу. Тобто, системний підхід в дослідженні вимагає методологічного обґрунтування необхідності регулювання розвитку рекреаційних зон, а також розгляду конкретних теорій державного втручання та управління соціально-економічними процесами на рівні регіону.

Такими чином, системний підхід у проведеному дослідженні дозволяє розглядати розвиток рекреаційних зон у регіоні як єдиний процес взаємозв'язку об'єкта, суб'єкта і засобів регулювання та управління об'єктом, тобто, рекреаційною зоною.

Спорідненим до системного можна вважати регіонально-цілісний підхід, визначений В.В.Поповкіним. Основу вказаного підходу становить дослідження специфічних «триєдиностей»: природного середовища, матеріального, створеного людиною, середовища, а також соціуму. Формою виразу (існування) цих триєдиностей є регіон. Регіонально-цілісний підхід в економіці ґрунтується на визнанні того, що регіональна цілісність — «це не тільки цілісність функціонально-компонентна, структурно-галузева, але й просторова... Це об'єктивна неподільність, нерозчленованість, триєдиність природного, синтетичного (створеного людиною) та соціального середовища; вона передбачає, що взаємозв'язки між компонентами цих середовищ всередині кожного з регіонів є більш міцними і сталими, ніж з елементами зовнішнього середовища» [103, С.16-17].

Вказаний підхід є особливо актуальним для нашого дослідження рекреаційних зон у регіоні як специфічних економіко-територіальних формувань, певних супер-систем, функціонування яких зумовлене взаємозв'язками природи (рекреаційних ресурсів), виробництва (інфраструктурного, організаційно-економічного, управлінського забезпечення надання рекреаційних послуг) і населення (рекреантів та місцевого населення).

Поряд з системним та регіонально-цілісним підходами доцільним, на нашу думку, при вивченні розвитку рекреаційних зон у регіоні є геокомплексологічний підхід, характерними рисами якого, за Паламарчуком М.М., є територіальність, комплексність та синтезність [98, С.37].

У контексті нашого дослідження, ознака територіальності виявляється

в тому, що вивчається територіальна організація всіх складових рекреаційної зони: природо-ресурсної, інфраструктурної, трудових ресурсів, виробничої. У даному випадку превалює вивчення територіального розташування та взаємної територіальної сумісності елементів рекреаційної зони як економіко-територіального утворення. Тобто, територіальність геокомплексологічного підходу дозволяє характеризувати реальну і визначати перспективну раціональну територіальну впорядкованість всіх елементів (компонентів) регіональної рекреаційної зони. З іншого боку, територіальність вимагає розгляду рекреаційних зон у складі економіко-територіальних систем вищого порядку.

Врахування територіальності, як ознаки геокомплексологічного підходу в дослідженні розвитку рекреаційних зон, передбачає застосування арсеналу методів, зокрема: теорій розташування (В.Кристаллера, А.Льоша), «полюсів росту» та «центрів розвитку» (Ф.Перру), елементів геоінформатики, картографування тощо.

Комплексність, як ознака геокомплексологічного підходу до дослідження розвитку рекреаційних зон, реалізується у взаємозв'язках та взаємообумовленості різноякісних компонентів, що складають структуру рекреаційної зони.

Тобто, рекреаційна зона розглядається не як простий набір певних елементів, наприклад, підприємств рекреаційних, а також суміжних та обслуговуючих галузей, розміщених на конкретній території. В даному випадку, саме комплексність досліджень дозволяє визначити рекреаційну зону як специфічне економіко-територіальне утворення, що стало результатом поєднання, взаємного впливу та взаємозв'язку різноманітних елементів (компонентів) рекреаційної системи, що об'єднують свої зусилля з метою максимального задоволення рекреаційних потреб на основі найбільш раціонального використання всіх наявних ресурсів території.

Поряд із вказаною ознакою комплексності в геокомплексологічному підході виділяється синтезність дослідження, тобто, використання наборів, конкретних методологічних підходів та методичних прийомів різних галузей знань, які можна використати в аналізі складної та багатоаспектної рекреаційної діяльності у певній зоні.

Поряд з розглянутими вище системним та геокомплексологічним підходом до дослідження розвитку рекреаційних зон, важливе значення має і соціоекологічний підхід. Основу останнього складають наступні критерії: — екологізації, тобто, пошуку шляхів найбільш доцільного, раціонального використання природо-ресурсного потенціалу рекреаційної зони, які б стабілізували і по можливості сприяли поліпшенню екологічної ситуації; — економізації, як форми вияву економічного підходу при аналізі процесів природокористування, що покладений в основу розробки методики оцінки природних ресурсів, встановлення засад платності за користування природними рекреаційними ресурсами, розрахунку економічного, соціального та екологічного ефекту рекреаційного природокористування; — соціологізації, яка дозволяє враховувати специфіку функціонування рекреаційних зон на перетині різних сфер діяльності суспільства при обов'язковій умові їх соціальної спрямованості.

За даним підходом рекреаційна зона розглядається як своєрідна соціоекосистема, розвиток якої ґрунтується на взаємозв'язках соціуму і природи.

Історико-логічний підхід дослідження розвитку рекреаційних зон у регіоні здійснюється за допомогою ретроспективного, оперативного та перспективного аналізу. Результатом останнього є оцінка якісних та кількісних параметрів розвитку певної рекреаційної зони в минулому, сучасному і майбутньому,

що, в свою чергу, дозволяє робити об'єктивні висновки про динаміку, фактори та тенденції розвитку та визначати потенції рекреаційної зони на перспективу. Вказаний підхід до дослідження визначає відповідну періодизацію вивчення процесів формування та функціонування рекреаційних зон. А саме, здійснюється ретроспективний (5 років і більше), оперативний (до 1 року) аналіз, а також перспективний (коротко-, середньо- та довгостроковий) прогноз перебігу рекреаційних процесів у зоні.

Крім того, історизм вивчення дозволяє визначати певні стадії формування рекреаційних зон у регіоні. Для прикладу, піонерна стадія характеризується початковим освоєнням рекреаційно придатної території; стадія формування сателітних галузей передбачає розширення сфери впливу рекреації в зоні через диверсифікацію рекреаційних послуг; стадія комплексоутворення визначає завершальний етап формування рекреаційної зони шляхом залучення до регіональних рекреаційних процесів, поряд з суміжними, і обслуговуючих галузей (зокрема, виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури).

Застосування вище розглянутих підходів дослідження дозволяє здійснювати теоретико-методичне обґрунтування організації та регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні у трьох аспектах:

- сутнісному (аналіз основних дефініцій рекреації, рекреаційної діяльності, рекреаційної послуги та рекреаційної зони, обґрунтування суті та змісту понять, що характеризують об'єкт і предмет дослідження);
- системно-функціональному (дослідження структури, взаємозв'язків елементів, впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на розвиток та цілісність системи — регіональної рекреаційної зони);
- організаційно-управлінському (дослідження основних принципів та підходів до побудови організаційних та управлінських структур; обґрунтування механізмів; засобів та елементів регулювання розвитку рекреаційних зон; а також функціонування регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг).

Перші два аспекти розглянуті нами вище, тому зупинимось детальніше на організаційно-управлінському аспекті, а саме — на методологічних підходах до вивчення окремих елементів регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні.

Так, проблеми регулювання територіального розвитку, розробки адекватних ринковим умовам методів управління регіональними процесами все частіше стають об'єктом наукового пошуку (останні праці Васерманіса Е.К., Лаврова О.М. [68], Лаженцева В.Н. [69], Руткаускаса А.-В.М.[120], Лукінова І.І.[72], Мельник А.Ф. [80], Чумаченка М.Г.[142], дослідження науковців Інституту регіональних досліджень НАН України [107]. В означених наукових розвідках регулювання територіального (регіонального) розвитку розглядається як організаційно-діяльнісний процес, що проявляє себе в структурно-територіальному, структурно-функціональному, нормативно-територіальному та ситуаційно-проблемному аспектах дослідження всього комплексу соціально-економічних явищ у регіоні.

Вказані загальнометодологічні засади можна вважати підґрунтям вивчення механізмів регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні. Зокрема, це стосується необхідності розробки відповідної концепції регулювання регіональними функціональними процесами та вибору адекватної моделі реалізації цієї концепції.

Слід зазначити, що в сучасних економічних дослідженнях сформульовані наступні моделі регулювання регіональної рекреаційної діяльності:

— «патерналістська», як така, що передбачає очікування суб'єктами рекреаційного підприємництва активної підтримки з боку держави в особі відповідних державних та регіональних органів управління шляхом постійного цільового фінансування, ресурсного, організаційного, інформаційного забезпечення тощо. Дана модель ґрунтується на систематичній допомозі та координуванні зусиль щодо розвитку рекреації з боку державних управлінських структур;

— зорієнтована на переважно самостійне управління розвитком регіональних рекреаційних систем. Передбачає активну позицію і суб'єктів рекреаційного підприємництва, і регіональних органів влади, спрямовану на спільний пошук організаційних, нормативно-правових, соціально-економічних, інформаційних та інших джерел забезпечення рекреаційної діяльності у рекреаційній зоні;

— модель демократичного регулювання ринку, сформульована Мельник А.Ф. [80], яка поєднує зусилля саморегулювання бізнесових структур рекреаційного спрямування, елементи державного та регіонального регулювання і підтримки регіональних ринків, а також інституціонального та громадського регулювання з метою досягнення ефективного розвитку рекреаційних зон при умові забезпечення пріоритетності регіональних інтересів.

На нашу думку, процесу регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні найбільше відповідає саме остання модель. Основними засобами впровадження вказаної моделі є застосування функціональних механізмів регулювання, а саме: прогнозування, програмування, індикативного та стратегічного планування рекреаційної діяльності, застосування механізмів регіонального аналізу, регіонального маркетингу, моніторингу регіональних рекреаційних процесів тощо.

Кожен із вказаних напрямів регулювання розвитку рекреаційних зон ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та специфічних методів та принципів дослідження. Зупинимось коротко на деяких із них.

Процес регулювання розвитку рекреаційних зон, здійснення відповідної рекреаційної політики в регіоні повинні опиратися на результати регіонального аналізу, як сукупності адекватних способів і прийомів для дослідження системи показників окремих рекреаційних об'єктів, а також їх специфічних територіально-господарських формувань. Адже саме регіональний аналіз дає можливість виявити закономірності формування рекреаційних зон регіону під впливом територіального поділу праці, розвитку продуктивних сил, демографічних, природних, суспільно-політичних та інших регіональних факторів та соціально-економічних умов, визначити основні тенденції та напрямки удосконалення існуючого стану розвитку рекреаційних зон. Регіональний аналіз є основою економічного обґрунтування управлінських рішень щодо удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання їх розвитку.

Основними принципами проведення регіонального аналізу розвитку рекреаційної сфери можна вважати системний підхід до аналізу явищ і процесів; використання системи повної інформації, тобто, всіх видів обліку, звітності, необлікових спостережень, нормативно-правової та інструктивної інформації; вивчення пакетів законодавчих та нормативних документів стосовно даної проблематики; вивчення динаміки явищ з урахуванням стану економічної кон'юнктури, використання відповідної системи взаємопов'язаних показників на різних етапах економічного розвитку рекреаційної зони; виявлення внутрішніх протиріч, системи факторів впливу, позитивних тенденцій і пошук шляхів ліквідації негативних наслідків дії тих

чи інших процесів; узагальнення результатів аналізу і розробка адекватних сучасним умовам управлінських рішень щодо формування, регулювання, економічного, організаційного, фінансового, науково-технічного, кадрового забезпечення функціонування рекреаційних зон у регіоні.

Виходячи із запропонованого нами (1.1.) визначення рекреаційної зони, за об'єкт регіонального аналізу приймаємо дослідження стану і динаміки своєрідної тріади (сукупності) елементів: території (рекреаційних ресурсів) — рекреантів (в т.ч. з виділенням місцевого населення як носіїв попиту на рекреаційні послуги) — суб'єктів рекреаційного підприємництва та комплексу рекреаційної, виробничої та соціальної інфраструктури» (як виразників пропозиції рекреаційних послуг).

Опираючись на вищенаведене, основні завдання регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон регіону доцільно розглядати у декількох аспектах. А саме:

— управлінський аспект регіонального аналізу передбачає перевірку обґрунтованості та реальності прийняття управлінських рішень, виявлення причин, що негативно впливають, або, навпаки, сприяють виконанню завдань; контроль за наслідками управлінського впливу та за безпосереднім виконанням управлінських рішень;

— соціально-економічний аспект полягає у визначенні природо-ресурсного потенціалу рекреаційних зон, їх інфраструктурного та трудового забезпечення; у виявленні взаємозв'язку певних зон з іншими територіально-господарськими формуваннями, регіоном, іншими регіонами тощо;

— економіко-географічний аспект ґрунтується на виявленні умов і можливостей раціонального розташування рекреаційних зон на території регіону, їх компонування і комбінування; на необхідності узгодження інтересів місцевого і приїжджого населення, інтересів локальних і регіональних, регіональних і державних при умові гарантування вимог екологічної безпеки та раціонального природокористування;

— ринкознавчий аспект передбачає аналіз стану, тенденцій розвитку та ємності регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг і аналіз можливостей комплексотворення в зоні і регіоні в цілому.

Результати проведення регіонального аналізу можна вважати інформаційною базою для прогнозування, програмування і регулювання розвитку рекреаційних зон регіону.

Процес проведення регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон ґрунтується на застосуванні відповідної системи методів. Слід зазначити, що напрацьовані в економічній літературі методи регіонального аналізу переважно засновані на проведенні економіко-географічного аспекту дослідження регіональних процесів, тобто, вони ґрунтуються на використанні способів статистичної обробки та графічного трактування особливостей розміщення об'єктів дослідження. Певні методи регіонального аналізу висвітлені у працях Ізарда У. [53], Тюнена І., Вебера А., Льоша А., Пробста А.Е. [108], Пчелинцева О.С. [109].

Однак, вивчення сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури з даної проблематики стверджує у необхідності доповнення означених методів наступними методами аналізу розвитку рекреаційних зон: генетичним (історико-логічним) і функціонально-структурним методом теоретичного аналізу; балансовим, нормативно-індексним, методами порівняння, графічними, картографічними, експертними методами бальної оцінки, економіко-математичними методами, теоретичним моделюванням енвайроментального та коеволюційного управління [54] тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що означені загальнонаукові та спеціальні підходи, застосовувані у дослідженні, дозволять повно і ґрунтовно висвітлити феномен рекреаційної зони, а також визначити методичну базу окремих функціональних механізмів регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні.

Висновки до розділу 1

Рекреація як специфічна сфера економіки регіону, що тісно пов'язана із суміжними та обслуговуючими її галузями, справляє безпосередній мультиплікуючий вплив на соціально-економічний розвиток регіону, завдяки притаманній їй високій трудо- та екологічності забезпечує досягнення економічного, соціального та екологічного ефекту, створює умови для оптимізації структури регіональних господарських комплексів. Високий рівень територіальної локалізованості рекреаційної сфери детермінує необхідність дослідження останньої у контексті відповідного територіально- господарського утворення — рекреаційної зони, що характеризується тріадою взаємопов'язаних елементів: території (рекреаційних ресурсів природнього та антропогенного походження); рекреантів, у т.ч. із виділенням місцевого населення (носіїв попиту на рекреаційні послуги); суб'єктів рекреаційного підприємництва та комплексу рекреаційної, виробничої та соціальної інфраструктури (виразників пропозиції рекреаційних послуг).

Дослідження особливостей рекреаційних послуг зумовило трактування рекреаційної зони як певної територіальної основи функціонування регіонального (локального) ринку рекреаційних послуг. Останній проявляє себе через взаємодію специфічних попиту та пропозиції рекреаційних послуг, і внаслідок дії системи факторів вимагає втручання держави у його функціонування за умови паралельного застосування і комбінування елементів регулюючого впливу громадських та інституціональних структур, а також саморегулювання суб'єктів рекреаційного підприємництва.

Означена форма регулювання проявляє себе через специфічний організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційних зон регіону, який реалізується через систему функціональних механізмів. Для методичного обґрунтування їх висвітлення у дослідженні використовувались наступні методологічні підходи: системний, регіонально-цілісний, геокомплексологічний, соціоекологічний, історико-логічний.

РОЗДІЛ 2 ОЦІНКА СТАНУ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН У РЕГІОНІ

2.1. Фактори і тенденції розвитку рекреаційної діяльності в регіоні

Одним із основних напрямів структурної перебудови господарського комплексу регіону є пріоритетний розвиток рекреаційної індустрії, об'єктивною основою ефективного функціонування якої є наявність відповідних соціально-економічних, природних, організаційно-економічних умов та факторів.

На формування і розвиток рекреаційних зон у досліджуваному регіоні впливає цілий ряд макроекономічних і регіональних факторів, які можна структурувати в групи трьох рівнів. Перший рівень — фактори, що визначають сучасний стан розвитку рекреації; другий рівень — фактори, що визначають позитивні чи негативні тенденції розвитку рекреації в регіоні; третій рівень — фактори, що класифікуються за напрямом дії (впливу). (Див.рис.

2.1.). Перший рівень складають фактори, що визначають попит і пропозицію рекреаційних послуг у досліджуваному регіоні, а також фактори, що відіграють комплексоутворюючу роль у процесі створення і ефективного функціонування рекреаційних зон різного типу. Другий рівень формують фактори, що об'єктивно стримують або при відповідних умовах (та в певні періоди) сприяють розвитку рекреаційної діяльності в даному регіоні. Третій рівень об'єднує внутрішні та зовнішні фактори, на фоні яких проявляється дія факторів, згрупованих у перших двох рівнях.

Зокрема, до факторів, що визначають рівень попиту на рекреаційні послуги в досліджуваному регіоні, можна віднести медико-біологічні, демографічні, соціально-психологічні. Це, насамперед, погіршення стану здоров'я населення в зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС. Так, якщо в 1987р. практично здорових серед дорослих було близько 60%, то в 1997р. — 28%, серед дітей, відповідно, — 53% і 23%.

В даних умовах особливо актуальною постає компенсаторна функція рекреації, пов'язана із збереженням і покращенням здоров'я населення, профілактикою захворювань.

Крім того, на фоні прогресуючої економічної кризи, значних прорахунків у соціальній політиці суттєво ускладнюється демографічна ситуація, яка в свою чергу об'єктивно детермінує рівень та структуру рекреаційного попиту в досліджуваному регіоні. Стійка тенденція падіння природного приросту населення в досліджуваному регіоні супроводжується і таким характерним явищем, як відносно постаріння населення. Так, за даними Мінстату України на початок 1995 року кількість пенсіонерів на 1 тисячу населення становила: Україна — 282 чол.; Івано-Франківська обл. — 259 чол.; Львівська обл. — 253 чол.; Тернопільська обл. — 290 чол. Прослідковується стійка динаміка зростання кількості пенсіонерів в регіоні. Накладання дії двох факторів: зменшення чисельності населення і одночасного його відносного постаріння призвело до ситуації, коли кожен п'ятий житель регіону старший працездатного віку. Це в свою чергу веде до збільшення потреб в санаторно-курортному обслуговуванні і до зниження у відповідних верств населення попиту на активні види рекреаційних послуг.

Значним є вплив на формування попиту на рекреаційні послуги і соціально-психологічних

факторів. Приналежність відповідної групи населення до того, чи іншого соціального прошарку із певним прожитковим рівнем визначає і відповідну структуру її рекреаційних потреб. Вивчення особливостей досліджуваного регіону показало, що у сім'ях з високим рівнем середньодушового споживання висока частка у сімейному бюджеті послуг іноземного туризму, елітарної рекреації. І навпаки, у сім'ях з низьким середньодушовим споживанням, у сімейному бюджеті переважають витрати на першочергові послуги санаторно-курортного обслуговування.

До факторів, що визначають пропозицію рекреаційних послуг, належить, перш за все, звуження можливостей використання населенням України в цілому (і даного регіону зокрема) традиційних рекреаційних територій колишнього Союзу (Прибалтики, Кавказу) і як наслідок — розширення експлуатації наявних рекреаційних зон Карпат, Поділля, Полісся та ін., а також можливостей їх перспективного використання. Це пов'язане переважно із вигідним геополітичним становищем досліджуваного регіону, економіко-географічним розміщенням по відношенню до наявних і потенційних регіонів рекреаційної експлуатації, шляхів рекреаційної міграції.

Визначальну роль відіграє і своєрідний "імідж регіону", який характеризується стабільністю політичної ситуації, відсутністю конфліктів, сприятливою "місцевою рекреаційною політикою" (тобто, позитивним ставленням місцевої влади і суб'єктів рекреаційної діяльності до розвитку рекреації в регіоні).

Необхідною передумовою створення рекреаційних зон у регіоні є присутність тієї групи факторів, що відіграють визначальну роль у формуванні вказаних зон. До них можемо віднести наявність рекреаційних ресурсів різних видів і можливість їх комплексного використання. Досліджуваний регіон відзначається високим рівнем придатності до здійснення рекреаційної діяльності завдяки потужному природно-рекреаційному, історико-культурному, архітектурному потенціалу, які доповнюються мальовничими різноманітними ландшафтами, рельєфами, сприятливими кліматичними умовами.

Так за розрахунками Руденка В.П. [119,С.91] сумарний рекреаційний потенціал Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської областей становить 11% загального його обсягу в цілому по Україні (див.табл.2.1.)

Зокрема, в Тернопільській області рекреаційне значення мають близько 206,9 тис.га. ландшафтних територій, або 15 % загальної площі, в Івано-Франківській області — відповідно — 222,5 тис. га., або 16 % загальної площі, у Львівській області — 295 тис. га., або 13,5 % загальної площі області. У досліджуваному регіоні віділяють зони, придатні для різноманітних видів рекреаційної діяльності, а саме: санаторно-курортного (кліматолікування, бальнеології, грязелікування); оздоровчого (купально-пляжного і прогулянкового); спортивного (туристичного, мисливського, гірськолижного, альпіністського, водного); пізнавального [62,С.30].

Зони санаторно-курортного лікування розміщуються на територіях багатих родовищами лікувальних мінеральних вод, грязей, озокериту. Зокрема, у Львівській області з восьми типів мінеральних вод, що застосовуються в бальнеології, зареєстровано 7. Широко розповсюджені в області мінеральні води з великим вмістом органічних речовин.

Таблиця 2.1

Показники природно-рекреаційного потенціалу станом на 1993 р. [116,С.91]

Це, насамперед, "Нафтуса", на основі використання якої розвиваються курорти Трускавця, Східниці, Борислава, а в перспективі освоєння територій Турківського та Сколівського районів. На базі сульфідних вод функціонують курорти Великого Любена, Немирова, Роздолу та інші. В південно-західній частині Передкарпаття поширені лікувальні розсоли з підвищеним складом сульфатів, саме тут розташований курорт Моршин. Територія Львівської області багата лікувальними торф'яними грязями (родовища Моршина, Шкло, Великого Любена), лікувальним озокеритом (Бориславське родовище — найбільше на Україні).

Достатні природно-ресурсні можливості для санаторно-курортного лікування є і в Івано-Франківській області. Зокрема, бальнеологічна база представлена 8-ма групами та 60-ма водопунктами різного типу вод: без специфічних компонентів і властивостей (гірські і передгірські райони області), сульфідних вод (с.Черче), сульфатно-гідрокарбонатних (с.Корців), бромистих і йодистих вод (Коломийський, Косівський, Богородчанський, Надвірнянський, Рожнятівський райони). Потужним є родовища торф'яних лікувальних грязей в Черче, Заланові, а також родовища озокериту — в Дзвиняче і Старуні.

Бальнеологічний потенціал Тернопільської області представлений такими видами мінеральних вод: сульфатними, без специфічних компонентів і типу "Нафтуса", "Друскіненкай" (сmt. Гусятин, сmt. Микулинці, с.Конопківка та с.Великий Вавилів Тербовлянського району, с.Сапогів Борщівського району, с.Задарів Монастириського району). Родовища лікувальних торф'яних грязей виявлені у Зборівському, Тернопільському, Бережанському, Шумському, Підволочиському районах.

Отже, вищезначені родовища лікувальних вод, грязей, озокериту є основою формування на території досліджуваного регіону наступних рекреаційних зон санаторно-курортного лікування :

1. У Львівській області — Трускавецько-Східницької, Моршинської, Немирівської, Великолюбінської, Шклівської; у перспективі Верхньосиньо-видненської та Грозівської.
2. В Івано-Франківській області — Яремчанської, Косівської, Черченської; у перспективі Мізунської та Буркутської. [27,С.30].
3. В Тернопільській області — Тербовлянської та Збручанської [133].

Зони оздоровчого виду рекреації спеціалізуються на прогулянковому та купально-пляжному відпочинку. Основними природними ресурсами, які детермінують розвиток даного виду рекреації є мальовничі і різноманітні ландшафти, сприятливі кліматичні умови (для прикладу, за чисельністю сприятливих для літнього відпочинку типів погоди деякі місцевості не поступаються південним регіонам країни), наявність водних акваторій (басейну р. Дністра, Касперівського та інших водосховищ).

Використання вказаних видів рекреаційних ресурсів дозволяє визначити в досліджуваному регіоні наступні рекреаційні зони оздоровчого типу:

1. У Львівській області — приміські зони м.Львова і всіх великих районних та промислових центрів, Верхньодністровська та Розтоцька зони, Сколівська, Брюховицька, Винниківська, Добротвірська.
2. В Івано-Франківській області — приміська зона м.Івано-Франківська,

Косівська, Верховинська, Яремчансько-Ворохтянська зони.

3. У Тернопільській області — приміська зона м.Тернополя, Бучацька, Бережанська, Борщівська, Заліщицька, Чортківська зони.

Значну природоресурсну базу має в регіоні розвиток спортивних видів рекреації (туристичного, мисливського, гірськолижного, водного та інших). Зокрема, виділяють основні зони гірськолижного спорту : Славську, Розлуцьку, Яворівську і Майданську — у Львівській; Ворохтянську — в Івано-Франківській області. Зоною зимових видів спорту (зокрема санного) є Кременецько-Шумська в Тернопільській області.

Досліджуваний регіон відзначається потужними лісовими рекреаційними ресурсами. Особливо багата лісами Івано-Франківська область — 43 % площі області вкриті лісами, які використовуються для кліматотерапії (Косів, Яремче, Ворохта). З метою збереження природних лісових ландшафтів області 60 тис.га. територій вилучено під Карпатський державний національний парк і ряд заказників. Певні масиви лісових угідь за своїми фауністичними запасами мають всі передумови для розвитку в них елітарної рекреації, зокрема мисливства.

Для розвитку спелеотуризму особливо придатні, розташовані в Тернопільській області печери "Кришталева", "Млинки", "Оптимістична" (протяжністю понад 180 км, яка серед гіпсових печер займає перше місце в світі), "Озерна" (протяжністю 107 км). Карпатські ріки, р. Дністер є привабливими для організації водних видів спорту. Перспективним, з огляду на це, є використання природного ландшафту парку "Дністровський каньйон" в Тернопільській області.

Значне місце у розвитку рекреаційної сфери досліджуваного регіону займає пізнавальний вид рекреації. Особливо тут виділяється Львівська область, яка є однією з найбільш насичених історико-культурними, архітектурними пам'ятками. Так, у Львівській області взято під охорону понад 4 тисячі пам'яток історії та культури, або 200 об'єктів на 1 км.кв. (по Україні ця величина складає 80 об'єктів). Пам'ятки архітектури (численні палаци, замки, церкви, монастирі різних епох, тощо) є основними об'єктами пізнавальної рекреації. Всього у Львівській області взято під охорону близько 3 тисяч архітектурних споруд XII-XX ст., основна частина їх зосереджена у м.Львові, яке займає перше місце в Україні за кількістю і різноманітністю архітектурних пам'яток. Зони пізнавальної рекреації у Львівській області виділені і в інших старовинних містах — Дрогобичі, Жовкві, Олеську, Самборі, Стрию, Золочеві.

На території Івано-Франківської області знаходиться понад 3,5 тис. екскурсійних об'єктів, серед них — 1,4 тис. пам'яток археології та історії. На території області знайдено 20 трипільських поселень, близько 50-ти пам'яток (поселень, могильників, городищ) часів Київської Русі. Всього на території області взято під охорону держави 1238 пам'яток архітектури. Багаті історичні, національно-культурні традиції дозволяють виділити на території області зони пізнавальної рекреації у містах Івано-Франківську, Галичі, Тисмениці, Снятині, Коломиї, Глумачі.

Значним історико-культурним, архітектурним потенціалом володіє Тернопільська область; особливо багаті пам'ятками національно-визвольної боротьби українського народу міста Тернопіль, Кременець, Зборів, Збараж, Бучач. У поєднанні з мальовничими ландшафтами, сприятливими кліматичними умовами вказані зони є придатними для розвитку пізнавальної рекреації.

Вищезначені рекреаційні зони виділяються у межах наступних рекреаційних

районів [62,С.32-40; 46,С.171]:

1. У Львівській області — Славсько-Сколівського, Верхньодністровського, Прикарпатського, Розтоцького, Львівського, Побузького, Гологоро-Вороняцького.

2. В Івано-Франківській області — Дністровського, Мізунського, Косівського, Верховинського, Яремчансько-Ворохтянського.

3. В Тернопільській області — Кременецького, Бережансько-Бучацького, Чортківського, Гусятинського, Придністровського. (Див.рис. 2.2, 2.3,2.4)

Одним із визначальних факторів формування рекреаційних зон у досліджуваному регіоні є його достатня трудозабезпеченість, тобто, наявна кількість трудових ресурсів дозволяє задовольняти потреби такої досить трудомісткої галузі як рекреація. Прикладом цьому може служити існуюче співвідношення: у санаторно-курортних закладах регіону на 100 чол. відпочиваючих припадає 78 чол. обслуговуючого персоналу, в будинках і базах відпочинку — 30, в санаторіях-профілакторіях — 31 [27].

Досліджуваний регіон є трудонадлишковим, для якого характерна загострена ситуація на офіційному ринку праці. Так, за даними Мінстату України на 1 січня 1997 року кількість безробітних у даному регіоні становила, відповідно, у Львівській області — 36,5тис. чол., Івано-Франківській — 25,2 тис. чол., Тернопільській — 11 тис. чол. Спостерігається тенденція до значного зростання кількості безробітних.

Станом на 01.01.1997 року рівень безробіття склав в Тернопільській області — 1,8%, у Львівській обл. — 2,4%, Івано-Франківській — 3,3% працездатного населення працездатного віку (в цілому по Україні цей показник становив — 1,3%). На початок 1998 року ці показники зросли до 4,04% в Івано-Франківській області, 4,91% у Львівській області, 3,86% — в Тернопільській області. В даному контексті проблема підвищення трудової зайнятості населення може вирішуватись шляхом прикладання додаткових робочих рук у сфері рекреації, як на власне рекреаційних підприємствах, так і на підприємствах обслуговуючих її галузей.

Процес створення рекреаційних зон у регіоні в значній мірі залежить від відповідності еколого-економічних умов даної рекреаційної території певним, наперед визначеним екологічним параметрам. Тобто, гранично допустимі норми екологічного та антропогенного навантаження в рекреаційній зоні повинні бути на рівні світових вимог. Цей фактор відіграє вирішальну роль у визначенні ємності конкретних рекреаційних зон. Вплив його можна розглядати двояко: з одного боку — все відчутнішим стає вплив рекреаційної діяльності на погіршення навколишнього середовища; з іншого — мінімальне забруднення довкілля виступає необхідною основою розвитку рекреації на даній території.

В найбільш загальному вигляді, навантаження на природне середовище в рекреаційних зонах охоплює: безпосередній вплив на довкілля самих рекреантів; прямий вплив на довкілля, пов'язаний з функціонуванням рекреаційного господарства, з обслуговуванням рекреантів, задоволенням їх потреб; непрямий вплив рекреаційної індустрії на навколишнє середовище (наприклад, услід за "рекреаційним бумом" в регіоні простежується "будівельний бум", який веде до значного погіршення стану довкілля в результаті добування будівельних матеріалів та активізації будівельної

індустрії в рекреаційних зонах) [54].

Як фактори, що впливають на формування рекреаційних зон у досліджуваному регіоні, можна характеризувати: вигідне економіко-географічне розташування регіону, його близькість до основних традиційних центрів рекреації (Карпат, Закарпаття, рекреаційних територій сусідніх держав), добрий зв'язок з пунктами матеріально-технічного, продовольчого постачання рекреантів, близьке розташування відносно зон, з яких можна залучати додаткову робочу силу в пікові сезони, добре розвинену транспортну мережу, яка дозволяє забезпечувати зовнішню транспортну доступність і внутрішню транспортну забезпеченість рекреаційних зон.

Визначальними в процесі функціонування рекреаційних зон є внутрішні фактори розвитку рекреації; перш за все, це різна галузева приналежність і відомча підпорядкованість об'єктів рекреаційного підприємництва, розташованих в зоні, відсутність єдиного органу управління рекреаційною діяльністю; що не сприяють проведенню єдиної рекреаційної політики в регіоні, ведуть до зниження ефективності використання наявних рекреаційних ресурсів, незацікавленості окремих господарюючих суб'єктів до освоєння нових видів рекреаційних ресурсів, до оптимального вирішення питань комплексного розвитку рекреаційних зон, питань створення відповідної інфраструктури, благоустрою території даної рекреаційної зони, охорони довкілля внаслідок антропогенного впливу рекреації.

Вимагає удосконалення та організаційного оформлення і система взаємовідносин між діючими рекреаційними об'єктами — державними, приватними і громадськими, щодо ефективного використання території рекреаційних зон. В контексті відносин галузь-територія необхідно розглядати і взаємовідносини між т.з. профільними і непрофільними підприємствами, що надають рекреаційні послуги в рекреаційній зоні. Слід зазначити, що в умовах економічної нестабільності в державі, об'єкти соціальної інфраструктури, що знаходяться у віданні підприємств та організацій, лягли важким тягарем на затрати виробництва, і в кінцевому рахунку вплинули на загальне зростання цін. Підвищення рівня рекреаційного обслуговування певної групи людей доводилося оплачувати широким верствам населення. Таким чином, оптимальне подолання протиріч між суб'єктами "локальної" соціальної інфраструктури та регіональними інтересами може стати одним з визначальних факторів ефективного розвитку рекреаційних зон регіону.

До внутрішніх факторів розвитку рекреації у досліджуваному регіоні слід віднести і різке зростання цін на рекреаційні послуги, як наслідок значного монополізму в цій сфері. Результати проведеного дослідження (див. Додаток А) засвідчили значне зростання індексу цін на рекреаційні (особливо — санаторно-курортні) послуги у період 1993-1995 рр., та незначне зменшення темпів зростання цін на ці послуги у 1996-1997 рр. Недосконалість податкової політики, відсутність фінансових важелів впливу на попит, а також нерозробленість наукової цінової бази в галузі рекреації, панування затратного економічного механізму привели до ірраціональних змін в структурі рекреаційних послуг. Відбулось значне підвищення цін за рахунок надання більш дорогих видів рекреаційних послуг і обмеження низькорентабельних, але водночас, соціально значимих видів послуг. Ці моменти на фоні надзвичайно низького рівня задоволення попиту населення, все нових хвиль інфляції посилювали некерований незадоволений попит населення. Особливо постраждали від "цінового вибуху" в рекреаційній сфері малозабезпечені верстви населення регіону. На формування і функціонування рекреаційних зон у регіоні значно впливає

і рівень матеріально-технічної бази підприємств рекреації. Недостатнє забезпечення суб'єктів рекреаційного підприємництва основними фондами, матеріальними, паливно-енергетичними ресурсами призвело до наявності в рекреаційній сфері низьких "стартових" показників матеріально-технічної бази, що значно стримує розвиток рекреації в рекреаційних зонах порівняно з іншими галузями.

Поряд з цим, на розвиток рекреаційних зон у регіоні впливають і зовнішні фактори. Серед них можна виділити фактори макроекономічного впливу, а саме:

- загальну нестабільність економічної ситуації в країні;
- різке звуження інвестування в сферу рекреації з державного та місцевих бюджетів, а також профспілкових коштів, коштів підприємств і організацій на розвиток рекреаційної сфери, які практично припинились в зв'язку з нестачею оборотних коштів і платіжних засобів у підприємств;
- значне падіння реальних доходів населення (більше як на 50% за останні три роки), що в свою чергу привело до структурної незбалансованості споживчого ринку;
- недосконалість правової бази підприємницької діяльності, що не враховує особливостей функціонування рекреаційних об'єктів; нерозробленість нормативної бази процесів приватизації та роздержавлення рекреаційних об'єктів, де б враховувались особливості рекреаційної сфери;
- відсутність ефективного економічного механізму, який би стимулював раціональне використання рекреаційного потенціалу території.

Доцільним, на нашу думку, є виділення окремих факторів, що стримують розвиток рекреаційних зон у регіоні, а саме: недостатня потужність наявної мережі рекреаційних закладів по відношенню до потенційного попиту населення. Зокрема, фактичний рівень забезпеченості населення досліджуваного регіону об'єктами рекреаційної інфраструктури — значно нижчий від нормативного (див. Додаток А), низька технічна оснащеність і комфортність цих закладів, недостатній рівень розвитку соціальної інфраструктури загального призначення (зв'язку, водозабезпечення, громадського харчування, особливо в районних центрах і невеликих містах), дефіцит висококваліфікованих кадрів у сфері рекреаційного бізнесу тощо.

Можна коротко окреслити і фактори, що в окремі періоди сприяють розвитку рекреаційних зон у регіоні, а саме: суттєві зрушення в структурі використання часу працюючих — на фоні сучасного рівня економічного розвитку значно зростає для працівників вартість вільного часу, що в свою чергу обумовлює способи і напрямки його використання; певне підвищення рівня інформаційних технологій, пожвавлення рекламного бізнесу, які створюють специфічне тло для активізації рекреаційної діяльності в досліджуваному регіоні.

Проведений огляд впливу вище визначених груп факторів на розвиток рекреаційних зон дозволяє визначити регіональні особливості їх розвитку, виділити ряд тенденцій щодо їх формування, функціонування, особливостей регулювання, стану розвитку регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг (Див. рис. 2.5).

Так, на фоні існуючих макроекономічних процесів, особливостей соціально-економічного розвитку регіону, простежуються певні зміни на ринку рекреаційних послуг. Насамперед, це стосується змін питомої ваги рекреаційних послуг в структурі платних послуг населенню (Див. рис.2.6 та рис.2.7).

Так, в 1997 році по Україні туристсько-екскурсійні послуги склали лише 3,2%, а санаторно-курортні — 13,5% обсягу платних послуг населенню. Подібне співвідношення спостерігається і в розрізі окремих областей досліджуваного регіону. В динамічному аспекті стосовно туристсько-екскурсійних послуг відзначається зростання їх частки в структурі платних послуг в період 1990-1992 рр., і наступне зменшення в 1993-1997 рр., що пояснюється нестабільністю макроекономічної ситуації в країні, значним "інфляційним сплеском", який в поєднанні із швидким зростанням цін на рекреаційні послуги, призвів до зростання обсягів реалізації платних послуг (в т.ч. рекреаційних) у вартісному виразі; фактичний же обсяг реалізації рекреаційних послуг залишився незмінним, а в деяких випадках — зменшився. Накладання на ці причини дії фактору погіршення стану здоров'я населення внаслідок Чорнобильської аварії спричинило і відчутне зростання частки санаторно-курортних послуг, як соціально значимих і першочергових в ранжуванні потреб. Так, за період 1990-1994 рр. частка санаторно-курортних послуг в структурі платних послуг населенню України зросла з 4.0% до 13,5%. Проте, в наступні роки знову спостерігається тенденція до зниження частки цих послуг внаслідок напруження соціально-економічного стану.

Слід відзначити, що в структурі споживання платних (в т.ч. рекреаційних) послуг існують значні соціальні і регіональні відмінності. Диференціація середньодушового споживання рекреаційних послуг населення регіону показана на рис. 2.8 і 2.9. Найбільший обсяг реалізації санаторно-курортних і оздоровчих послуг в середньому на одного мешканця прослідковується у Львівській області; а туристсько-екскурсійних, відповідно, — в Івано-Франківській обл.; так як саме ці області мають найбільші запаси природних, історико-культурних рекреаційних ресурсів, розгалужену мережу рекреаційних об'єктів, відповідний рівень інфраструктурного забезпечення.

Поряд з територіальною диференціацією рівнів споживання рекреаційних послуг населенням існують суттєві відмінності і в рівнях споживання цих послуг міським і сільським населенням. Так, за рівнем надання санаторно-курортних послуг в 1997 р. сільське населення досліджуваного регіону України було забезпе-

чене в 4 рази менше, ніж міське; а за рівнем туристсько-екскурсійних послуг — майже в 16 разів менше. Проте саме для аграрних регіонів, з переважанням у них сільського населення, існують об'єктивні умови для розвитку перспективного виду рекреації — "сільського туризму", який зможе задовільнити зростаючий рекреаційний попит як сільського, так і переважно міського населення.

Показовим є і порівняння фактичного рівня споживання рекреаційних послуг з нормативним. Так, якщо в 1990 році фактичний рівень споживання цих послуг населенням регіону склав 2/3 від нормативного, то вже в 1997 році — лише 1/3 від рекомендованої норми; в т.ч. туристсько-екскурсійні послуги досягли лише 4/5 норми, а санаторно-курортні послуги — лише 1/5 норми.

В умовах нестабільної економічної кон'юнктури, різкого падіння реальних доходів населення відбувається значне скорочення споживання рекреаційних

послуг на користь придбання споживчих товарів і оплати першочергових послуг (житлово-комунальних, послуг транспорту, зв'язку та ін.). Про це свідчить мізерна частка витрат на санаторно-курортні і туристсько-екскурсійні послуги в витратах населення регіону в цілому, і в оплаті послуг, зокрема (Див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Частка витрат на санаторно-курортні і туристичні послуги в витратах населення, %¹

¹ Примітка. Складено за матеріалами обласних управлінь статистики. Дані аналізу балансів грошових доходів і витрат населення регіону показали значну диференціацію цих показників: так, найвища частка витрат на рекреаційні послуги в витратах населення у Львівській області, а найнижча — у Тернопільській, що може бути підтвердженням недостатнього рівня розвитку рекреації в Тернопільській області на фоні регіону в цілому.

Слід зазначити викликане впливом ряду факторів макро- і мікроекономічного характеру зменшення частки витрат на оплату рекреаційних послуг в бюджетах сімей. Для прикладу: дані обстежень сімейних бюджетів в Івано-Франківській області показали суттєве зменшення витрат на оплату санаторно-курортних та оздоровчих послуг в структурі сімейних бюджетів із 0,43% в 1991 р. до 0,05% в 1995 році. В даному контексті, проведена оцінка реальної структури витрат населення на оплату послуг порівняно з раціональним споживчим бюджетом свідчить про значні резерви не лише розширення ємності ринку платних послуг, але і удосконалення їх внутрішньої структури на користь рекреаційних послуг.

Створення ємного регіонального ринку рекреаційних послуг різної категорійності (класності), диференційованого за цінами, для забезпечення доступності, у першу чергу, тим верствам населення, що мають фіксовано невисокі доходи, визначається станом і перспективами розширення рекреаційної ємності регіону шляхом повного (з урахуванням екологічних обмежень) використання традиційних рекреаційних зон, удосконалення їх територіальної організації, облаштування рекреаційних угідь; а також освоєння нових рекреаційних зон, або впровадження в уже освоєних рекреаційних зонах нових нетрадиційних видів рекреаційної діяльності.

У даному контексті перспективним на теренах досліджуваного регіону є створення нових організаційних форм рекреаційного підприємництва, залучення відомчих рекреаційних підприємств, об'єктів соціальної інфраструктури, що знаходяться у комунальній власності, до організації рекреаційної діяльності у локальних (в основному, міських і приміських) рекреаційних зонах.

Таким чином, розгляд системи внутрішніх та зовнішніх факторів, що визначають особливості функціонування рекреаційних зон регіону, що впливають на попит і пропозицію рекреаційних послуг на регіональних (локальних) ринках дозволив вичленувати певні тенденції розвитку рекреаційних зон досліджуваного регіону. На вивчення останніх має бути спрямоване здійснення регіонального аналізу з метою обґрунтування концепції розвитку рекреаційних зон у досліджуваному регіоні.

2.2. Регіональний аналіз розвитку рекреаційних зон: стан та шляхи удосконалення

В період переходу економіки України до ринкових відносин зростає актуальність проблем регіонального управління суспільним життям. Об'єктивний зміст регіонального управління визначається закономірностями розвитку регіональної економіки або процесів регіонального відтворення [100, С.61] і включає в себе цілісний комплекс заходів щодо прогнозування, планування, програмування, регулювання розвитку регіону. В свою чергу, вихідним моментом для здійснення кожного з вказаних функціональних механізмів можна вважати проведення регіонального аналізу. Адже, щоб прийняти правильне, економічно обгрунтоване рішення щодо здійснення регіональної політики, необхідно глибоко проаналізувати його, аби, виходячи з даних, що надходять до регіональних органів управління скласти цілісну картину процесу, виявити притаманні йому тенденції та закономірності, запропонувати оптимальний варіант для управління ним.

Зосереджуючись на запропонованих нами в 1.3. методичних підходах до визначення суті та принципах проведення регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон, розглянемо стан його проведення у досліджуваному регіоні.

Так, труднощі у проведенні регіонального аналізу, його інформаційного забезпечення зумовлені передусім проблемами різної галузевої та відомчої приналежності суб'єктів рекреаційної сфери. Сфера рекреації як би «розмита» в статистичній звітності, вона не розглядається в якості цілісного структурного елементу, а розкидана по групі галузей «охорона здоров'я, фізична культура і соціальне забезпечення».

Аналіз рекреаційної діяльності в регіоні проводиться в даний час лише в контексті розробки передпланових документів в процесі складання програм (індикативних планів) економічного і соціального розвитку регіону. Показники рекреаційної діяльності містяться в декількох розділах програми (індикативного плану) і як цілісна система не плануються, а відповідно, і не проводяться комплексні аналітичні розрахунки, що стосуються рекреаційної сфери в регіоні. Дослідженню ж стану і динаміки функціонування окремих рекреаційних зон (як своєрідних територіально-господарських

формувань) в регіоні не приділяється належної уваги.

Аспектно проводиться аналіз функціонування окремих складових рекреаційної сфери цілим рядом управлінських структур у регіоні. Так, проблеми санаторно-курортного лікування знаходяться у віданні управління охорони здоров'я; туристично-екскурсійного обслуговування та відпочинку — у віданні управління економіки та власності (відділів платних послуг населенню); проблеми антропогенного впливу рекреаційної діяльності на довкілля — у полі зору управлінь екологічної безпеки. Питаннями ж територіального розміщення рекреаційних зон, та їх просторової організації, займаються управління архітектури та містобудування відповідних регіональних органів влади. Виділення та резервування земель для рекреаційного освоєння, для формування заповідних територій різного рангу є прерогативою земельних відділів агропромислових комітетів і управлінь та відповідних органів місцевої влади. Крім того, вивчення і аналіз використання різних видів природних рекреаційних ресурсів залишається у віданні теж цілої групи відповідних управлінських структур (для прикладу: рекреаційним освоєнням і використанням лісів займається управління лісового господарства і т.д.).

Таким чином, прослідковується цілий спектр суб'єктів регіонального

управління рекреаційною діяльністю в регіоні. Єдиного ж органу, який би займався аналізом та координацією рекреаційної діяльності в регіоні, поки що не створено.

В даному контексті і розглянемо особливості проведення регіонального аналізу рекреаційної діяльності у досліджуваному регіоні. По своїй суті, в даний період аналіз стану і динаміки рекреаційної сфери можна визначити не як регіональний, а як галузевий (з дискретними аналітичними розрахунками і дослідженнями в санаторно-курортній, туристично-екскурсійній, відпочинковій сфері, без жодної прив'язки до особливостей та специфічних проблем конкретних територій).

Для проведення аналізу рекреаційної діяльності в регіоні використовуються дані регіональних управлінь статистики (відділів соціальної, демографічної статистики; відділів зведених розрахунків і балансів; відділів торгівлі і платних послуг; відділів доходів; трудових ресурсів та ін.).

Так, під час дослідження ресурсної бази рекреації аналізується динаміка зміни земельних площ, відведених під рекреаційне використання, з виділенням лісових масивів, аквальної території. Окремо розглядається динаміка і стан використання заповідних територій різного профілю.

Під час аналізу інших видів рекреаційних ресурсів, а також дослідження можливостей оптимізації їх просторового розміщення, вивчаються Комплексні схеми розміщення рекреаційних зон на території регіону (для прикладу «Схема розвитку курортно-рекреаційних зон Тернопільщини до 2010 року» (Київ, НДІ містобудування. 1995 р.), а також схеми розміщення продуктивних сил у регіоні, схеми районних планувань.

Наступним елементом, що визначає пропозицію рекреаційних послуг, крім наявних рекреаційних ресурсів на даній території, як зазначалось в дослідженні вище, є мережа та потужність підприємницьких об'єктів, що надають рекреаційні послуги в досліджуваному регіоні. При цьому береться до уваги інформація відділу соціальної статистики, що міститься у зведеному звіті про мережу санаторіїв і закладів відпочинку за певний рік. Аналізуються показники розвитку мережі санаторіїв і закладів відпочинку за кількістю та потужністю (кількість ліжок, в т.ч. у місяць максимального розгортання - за видами, а також кількість осіб, яким були надані послуги, за певний період, в т.ч. з виділенням дітей і тих, що постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС). Мережу санаторіїв і закладів відпочинку в процесі аналізу репрезентують показники кількості: санаторіїв (в т.ч. за профілем, дитячих, для обслуговування сімейних і батьків з дітьми); пансіонатів з лікуванням; санаторіїв-профілакторіїв; будинків відпочинку; пансіонатів відпочинку; самостійних закладів відпочинку одно-дводенного перебування; туристичних баз, готелів, екскурсійних закладів. Крім того, в процесі здійснення аналізу розглядається відомча приналежність об'єктів рекреаційної сфери, а також вивчається міра їх використання шляхом розрахунку рівня використання наявного ліжкового фонду. Форма статистичної звітності (Ф-4 відпочинок) дає можливість проаналізувати зміни в мережі рекреаційних об'єктів за відомчою приналежністю, за формами власності, визначити певні тенденції, пов'язані із змінами форми власності.

Якість роботи закладів рекреаційної сфери характеризується інформацією, що акумулюється у первинних звітах санаторно-курортних та туристично-екскурсійних закладів. А саме, аналізуються показники кількості осіб, які не використали, або недовикористали путівку з виділенням тих, що не прибули на лікування і відпочинок, тих, що запізнилися, і тих, що виїхали достроково (з

розподілом за причинами). Розраховується термін (середній) перебування хворих і відпочиваючих в здравницях як відношення ліжко-днів перебування в здравницях до числа тих, що лікувалися і відпочивали в них. Проводиться аналіз фінансових показників діяльності закладів оздоровлення і відпочинку (за групами) у певний період, розраховується сума реалізації усіх путівок, собівартість одного ліжко-дня в середньому за рік, а також середня вартість найбільш типової (розповсюдженої для закладу) путівки. Аналіз показників функціонування туристично-екскурсійних закладів проводиться на основі використання показників статистичної форми Ф1-ТЕ «Звіт про обслуговування туристів та екскурсантів за рік», що заповнюється відповідно кожним суб'єктом туристично-екскурсійної діяльності. З березня 1998 року впроваджена нова статистична звітність щодо туристичної діяльності №1-ТУР, яка дозволяє аналізувати кількість та місткість власних підприємств розміщення туристів та власних підприємств харчування; структурувати туристів за віком та цілями відвідування; аналізувати місця (за видами) розміщення туристів на території регіону; а також характеризувати показники в'їзного та виїзного туризму за кількістю туристів та наданих туроднів, видами транспорту подорожування. Для аналізу структури і динаміки споживання рекреаційних послуг беруться до уваги дані статистичної форми Ф-1-послуги «Звіт про обсяг реалізації платних послуг населенню». Ці показники можуть розраховуватись в цілому по областях і в розрізі адміністративних районів, а також з виділенням міського і сільського населення. Для того, щоб мати більш повну картину стосовно попиту на рекреаційні послуги, аналізується динаміка і структура балансу грошових доходів і витрат населення, вивчаються дані про мінімальний і раціональний споживчий бюджет населення регіону; а також аналізується динаміка індексів цін на платні послуги (в т.ч. санаторно-курортні та туристсько-екскурсійні по досліджуваному регіону).

Таким чином, навіть побіжний огляд існуючого стану інформаційного забезпечення та особливостей проведення регіонального аналізу розвитку рекреаційної сфери дозволяє визначити певні недоліки і проблеми, що постають в процесі його здійснення [33, С.117-122]. А саме:

1. Відсутність єдиної інформаційної бази; недосконалість системи збору і обробки статистичної інформації; недостатнє використання в процесі здійснення регіонального аналізу необлікованої інформації (нормативних документів; даних соціологічних обстежень, матеріалів кон'юнктурних нарад, ярмарок, аукціонів, виставок, конференцій; даних спеціальних спостережень і досліджень, що їх проводять відділи з вивчення кон'юнктури і попиту відповідних регіональних органів і галузевих міністерств (комітетів); матеріалів науково-дослідних установ, громадських інституцій тощо.
2. Відсутність організаційної єдності в процесі проведення регіонального аналізу (недосконалість та нестабільність правової бази, нормативного забезпечення та організаційної ув'язки здійснення даного процесу з боку регіональних органів управління).
3. Нерозробленість логічної послідовності і співставимості показників, що розраховуються в процесі аналітичних досліджень; відсутність їх певної наступності, системності.
4. Недостатнє урахування параметрів розселення, норм рекреаційного природокористування, екологічних нормативів; недостатня узгодженість територіальної організації рекреаційних зон зі схемами розвитку і

розміщення продуктивних сил регіону.

5. Відсутність єдності методологічних основ і методичних прийомів проведення аналітичних робіт. Значне дублювання робіт (розрахунків), що здійснюються різними суб'єктами регіонального управління в процесі регіонального аналізу стану рекреаційної діяльності, в т.ч. в конкретних рекреаційних зонах регіону.

6. Недостатня підпорядкованість самого механізму проведення аналітичних досліджень чітким критеріям постановки цілей і пріоритетних напрямків розвитку рекреаційної сфери регіону. І, як наслідок, — відсутність факторного аналізу "сліду" реалізації управлінських рішень стосовно розвитку рекреаційного бізнесу, оптимізації територіального розміщення, функціонально-рекреаційного зонування і рішень, прийнятих на основі проведення регіонального аналізу.

7. Комплексоутворюючий підхід в процесі проведення регіонального аналізу не визначається як основний методичний принцип в процесі аналізу формування і функціонування рекреаційних зон різного типу в даному регіоні.

8. Відсутність аналізу альтернативних варіантів розвитку рекреаційних зон регіону, проробки механізму поєднання інтересів суб'єктів різних сфер підприємницької діяльності на території рекреаційних зон, а також поєднання інтересів регіону і суб'єктів рекреаційної діяльності в рекреаційних зонах, і вже на вищому щаблі — інтересів регіону і держави в досліджуваному регіоні в цілому, і в конкретних рекреаційних зонах, зокрема.

Грунтуючись на нашому розумінні рекреаційної зони (1.1.), проведених дослідженнях функціонування рекреаційних зон регіону, ми утвердилися у думці, що адекватний сучасним соціально-економічним умовам регіональний аналіз повинен ґрунтуватись на врахуванні системи взаємозв'язків рекреаційної зони із зовнішніми системами та між її внутрішніми компонентами. З огляду на це, можемо запропонувати свою схему вивчення взаємозв'язків у конкретній рекреаційній зоні регіону (Див. рис 2.10), яку доцільно покласти в основу розробки методики проведення регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон.

Зокрема, вважаємо необхідним проведення: ретроспективного аналізу розвитку рекреації в певних зонах щонайменше за п'ять попередніх років з оцінкою факторів та тенденцій їх розвитку; аналізу існуючого стану розвитку, розміщення і регулювання рекреаційної діяльності (за її видами); дослідження впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, їх взаємозв'язків і детермінованих ними особливостей функціонування рекреаційних зон певного типу.

З огляду на сформульовані нами в 1.3. принципи проведення, а також згруповані в управлінському, соціально-економічному, економіко-географічному та ринкознавчому аспектах завдання регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон пропонуємо здійснювати його за наступними напрямками (з використанням відповідної системи показників):

- аналіз і оцінка природно-рекреаційного потенціалу зони;
- дослідження рекреаційних потреб і рекреаційного попиту;
- вивчення рекреаційної міграції та сезонності рекреаційних послуг;
- аналіз стану рекреаційної інфраструктури;
- аналіз виробничо- та соціально-інфраструктурної забезпеченості зони;

- аналіз трудових ресурсів зони;
- аналіз фінансової (інвестиційної) ємності зони;
- дослідження стану та тенденцій ринкових перетворень у рекреаційній сфері;
- аналіз кон'юнктури ринку рекреаційних послуг;
- визначення місця рекреаційної зони в економіці регіону;
- аналіз ефективності рекреаційної діяльності.

Система напрямів та показників, що характеризують кожен із вказаних напрямів регіонального аналізу, а також методика їх розрахунку представлена у Додатку Б.

Проведений за запропонованою методикою аналіз розвитку рекреаційних зон досліджуваного регіону дозволив визначити існуючий стан та обґрунтувати можливість його перспективного розвитку. Розраховані за даною методикою показники регіонального аналізу представлені в Додатку А.

Проведені за запропонованою методикою регіонального аналізу дослідження засвідчили, що даний регіон має значне природно-ресурсне забезпечення для розвитку рекреації, ефективного функціонування регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг (див. таблицю 2.3):

- високий рівень природно-рекреаційного потенціалу (сумарне його значення для трьох областей становить 11% загального обсягу по Україні);
- значну рекреаційну ємність територій як у літній так і зимовий період.

Таблиця 2.3

Показники природно-рекреаційного потенціалу регіону¹

¹ Примітка. Розраховано за [46;62;119]

Не зважаючи на певні відмінності у даних показниках (на фоні регіону особливо вирізняється Львівська та Івано-Франківська область), рівень рекреаційної активності територій усіх областей є досить високим: 16,0% в Івано-Франківській області, 13,5% — у Львівській, 15,0% — в Тернопільській області.

Співставлення рекреаційної ємності рекреаційних зон з їх екологічною та психофізіологічною ємністю дозволяє стверджувати про значний рівень пропозиції на регіональних (локальних) ринках рекреаційних послуг.

Врахування характерних рис рекреації, рекреаційних послуг, особливостей функціонування регіональних ринків рекреаційних послуг (розглянутих нами в 1.1. і 1.2.) вимагає дослідження в процесі проведення регіонального аналізу аспектів рекреаційної міграції та сезонності попиту на рекреаційні послуги. Зокрема, в досліджуваному регіоні рівень сезонності рекреаційних послуг незначний (від 1,5 — в Івано-Франківській, 1,43 — у Львівській до 1,08 — у Тернопільській області). Підвищенню рівня сезонності сприятиме запровадження заходів щодо диверсифікації послуг, що надаються в рекреаційних зонах, розширення їх набору нетрадиційними, позаконкурентними, суміжними послугами, що надаються саме в несезон (для прикладу, елітарний, технічний, сільський туризм, виготовлення сувенірів тощо).

Вичленування і вимірювання потоків рекреаційної міграції як в середині рекреаційних зон, так і поза їх межами, визначенням напрямків та потужності рекреаційних потоків дозволяє прослідковувати взаємозв'язки досліджуваної рекреаційної зони з іншими зонами або регіонами, а також приймати адекватні рішення щодо оптимізації територіальної

організації рекреаційних зон та територіального розмежування різних видів рекреаційної діяльності в зоні. Слід зазначити, що проведення регіонального аналізу засвідчило значні труднощі в обрахунку вищеперелічених показників, внаслідок їх повної відсутності в спостереженнях регіональної статистики,

Висновки про рівень інфраструктурної обґрунтованості пропозиції рекреаційних послуг у регіоні можна зробити на основі аналізу стану рекреаційної інфраструктури (див. табл 2.4).

Таблиця 2.4

Стан рекреаційної інфраструктури регіону 1

1 Примітка. Розраховано за даними обласних управлінь статистики Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Зокрема, найвищою рекреаційною інфраструктурною ємністю характеризується Львівська область — 201 об'єкт (станом на початок 1998 року), відповідно, Івано-Франківська обл. — 110, і найнижчою — Тернопільська обл. — 31 об'єкт. Проте, якщо брати до уваги достатній рівень природно-ресурсного забезпечення Тернопільської області (206,9 тис.га рекреаційно використовуваних територій) та її високу рекреаційну ємність (446,7 тис.чол. у літній період), то така незначна кількість рекреаційних закладів свідчить про недостатню увагу до розвитку рекреації, про необхідність розширення її інфраструктури.

У досліджуваному регіоні рекреаційна інфраструктура є досить різноманітною, проте рівень завантаженості рекреаційних закладів є недостатнім (див. табл.2.4), що зумовлено дією розглянутих нами в 2.1. цінових (зростання вартості пугівок, зубожіння основої маси населення) та нецінових (занедбаність матеріальної бази рекреаційних закладів, фізичне та моральне зношення їх основних фондів) факторів. Показовими щодо ступеня інфраструктурного забезпечення попиту населення на рекреаційні послуги, обґрунтування рекреаційної пропозиції регіону є показники рівня забезпечення населення регіону закладами рекреаційної інфраструктури (див. Додатки В, Д, Е).

Порівняно із нормативним фактичний рівень забезпечення населення вцілому санаторно-курортними закладами становив в Івано-Франківській області — 35,5%, Львівській — 190,0%, Тернопільській — 21,0%; туристичними закладами та базами відпочинку, відповідно — 15,0%, 5,87%, 4,5%.

На фоні таких низьких показників дещо вирізняється Львівська область, внаслідок розташування у ній курортів в основному загальнодержавного значення.

Слід зазначити, що зниження рівня інвестування в рекреаційне підприємництво регіону особливо в умовах напруженості державного та місцевих бюджетів, розбалансування зв'язків, зниження державного впливу призвели до постійного зниження щільності мережі рекреаційних об'єктів та збільшення радіусу обслуговування, що свідчить про зменшення територіальної доступності рекреаційних послуг в регіоні. Хоч переважаючий розвиток приміської рекреації у досліджуваному регіоні може компенсувати ці втрати.

На досягнення найбільш повного задоволення попиту на рекреаційні послуги безпосередній вплив має рівень забезпеченості рекреаційних зон об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури, дослідження якого виділено в окремий напрям регіонального аналізу.

Зокрема, в процесі регіонального аналізу вивчаються транспортні умови здійснення рекреаційної діяльності у певній зоні, а саме: зовнішня транспортна доступність та внутрішня транспортна забезпеченість.

Так, якщо за протяжністю транспортних мереж, їх щільністю досліджуваний регіон знаходиться на загальнодержавному рівні (наприклад: щільність залізничних шляхів Івано-Франківської обл. — 34,5; Львівської — 60,0; Тернопільської — 41,4 км на 1 тис км²; щільність автомобільних шляхів, відповідно, — 318,7; 350,0; 358,0 км на 1 тис. км²), то стан цих шляхів, їх пропускна здатність особливо в розрахунку для «сезонів пік» є надзвичайно низькими. Остання обставина є одним із стримуючих факторів розвитку рекреації у досліджуваному регіоні.

Загальна тенденція занепаду сфери послуг у регіоні відобразилась і на рівні забезпечення рекреаційних зон закладами соціальної інфраструктури.

Дослідження в процесі регіонального аналізу ступеня забезпечення (порівняно з нормативним) об'єктами соціальної інфраструктури на 1 тис. населення, на 1 тис. рекреантів, вивчення їх територіального розташування (на основі вимірювання радіусів обслуговування) засвідчили їх невідповідність нормативним показникам, що вимагає розробки заходів щодо компонування рекреаційних зон закладами сфери послуг (побутових, зв'язку, охорони здоров'я, культури, громадського харчування тощо), і з огляду на це, необхідність пошуку можливостей залучення для обслуговування рекреантів об'єктами соціально-культурної сфери сусідніх рекреаційних зон чи регіонів.

Значно знижує рівень інфраструктурної комфортності рекреаційних зон регіону і, відповідно, не сприяє конкурентоздатності рекреаційних послуг, що надаються у рекреаційних зонах, невідповідність сучасним вимогам елементів інженерно-технічної інфраструктури: енерго-, водопостачання, каналізації, зв'язку тощо.

З метою розробки заходів щодо забезпечення функціонування рекреаційних зон, у процесі регіонального аналізу здійснюється вивчення потужностей будівельної індустрії, наявних місцевих будівельних матеріалів, необхідних для підтримання в належному стані і розширення існуючої матеріально-технічної бази об'єктів рекреаційної та суміжної з нею сфер на території рекреаційної зони (або можливостей залучення цих потужностей з сусідніх зон); проводиться вивчення можливостей продовольчого забезпечення рекреантів і місцевого населення на основі аналізу діяльності сільськогосподарських, харчопереробних та торговельних організацій, що функціонують на території рекреаційної зони; дослідження залучення потужностей сусідніх зон, або можливостей створення підсобних господарств у самих рекреаційних закладів.

За умови характерної для рекреаційної діяльності високої трудоемності, з одного боку, і значного рівня безробіття у досліджуваному регіоні, з другого, рекреація могла б стати надійним джерелом залучення робочої сили, засобом оздоровлення регіонального ринку праці. Проте аналіз рівня трудоресурсного забезпечення рекреаційних зон регіону (див. табл. 2.5) засвідчує дуже низьку частку зайнятих в рекреаційній сфері в загальній чисельності зайнятих в економіці регіону.

З метою вивчення потреб рекреаційного бізнесу в трудових ресурсах

відповідної кваліфікації, виявлення можливостей їх задоволення місцевими трудовими ресурсами чи залучення робочої сили із суміжних з рекреаційними зонами територій, у процесі регіонального аналізу вивчається демографічна ситуація регіону, аналізуються схеми розселення на даній території.

Поряд із дослідженням рекреаційної пропозиції у процесі регіонального аналізу вивчається попит населення на рекреаційні послуги за показниками споживання рекреаційних послуг на душу населення, частки рекреаційних послуг в структурі платних послуг, в структурі споживання населення (див. розділ 2.1.).

Слід зазначити, що у досліджуваному регіоні прослідковується збільшення споживання рекреаційних послуг на душу населення у вартісному виразі в основному за рахунок дії цінових факторів. Наприклад, порівняно з 1995 роком по санаторно-курортних послугах цей показник зріс в Івано-Франківській області на 122, 5%, у Львівській — 155,3%, в Тернопільській — 121, 4%, по туристсько-екскурсійних, відповідно, — 129,4%, 64,3%, 98,9%.

Таблиця 2.5

Показники трудоресурсного забезпечення рекреаційних зон регіону 1 (станом на 01.01.1997)

1 Примітка. Розраховано за даними обласних управлінь статистики. Проте фактичне споживання даних послуг не зростає, про що свідчить визначена на основі балансів грошових доходів і витрат населення, бюджетів сімей чітка тенденція до зниження частки рекреаційних послуг в структурі платних послуг і структурі споживання населення (Див. Додаток А). Останній показник, наприклад, становив в 1997 р. у Львівській області — 4,6%, Івано-Франківській — 1%, Тернопільській — 0,7%. Хоча потенційний попит на рекреаційні послуги є значно вищим, що пов'язано в основному з екологічними, демографічними факторами.

Однією з основних проблем, що виникають в процесі регіонального аналізу, є труднощі пов'язані з вичленуванням потенційного та платоспроможного попиту на рекреаційні послуги населення, що прибуває в зону, а також місцевого населення, що є результатом невисвітленості цих даних у матеріалах регіональної статистики.

Вивчення регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг доповнюється показниками кон'юнктури ринку. Зокрема, розрахунки цінової еластичності попиту на рекреаційні послуги, еластичності попиту за грошовими доходами, аналіз побудованих нами графіків еластичності попиту (Див. додатки Ж, З) дозволяють відзначити, що попит на санаторно-курортні послуги у рекреаційних зонах регіону є нееластичним (коефіцієнт еластичності знаходиться в межах 0,13 для Тернопільської, 0,22 — Івано-Франківської, 0,36 — Львівської області). Більш еластичним є попит на туристсько-екскурсійні послуги (відповідно, коефіцієнт еластичності становить — 0,73; 0,82; 0,87). Дана обставина дозволяє приймати рішення про комбінування в рекреаційних зонах різних видів рекреаційних послуг з відносно високою і низькою еластичністю з метою гарантування ефективності функціонування рекреаційних зон.

Вивчення і моделювання розвитку, особливостей кон'юнктури на регіональних (локальних) ринках рекреаційних послуг необхідне для забезпечення передбачуваності їх розвитку і обґрунтування застосування соціально-економічних

важелів їх регулювання. Для цього доцільним було б використання у регіональному аналізі показників, що характеризують пропорційність, структуру, циклічність ринку, масштаб ринку (його монополізованість) та ділову активність на ньому. Хоча це пов'язано з труднощами у статистичному забезпеченні.

З огляду на вище вказане, окремим напрямом проведення регіонального аналізу виділяється дослідження стану та тенденцій ринкових перетворень у рекреаційній сфері; зміни форм власності на рекреаційні заклади, утворення і функціонування об'єктів спеціальної ринкової інфраструктури. (Див. додаток А). Зокрема, в досліджуваному регіоні спостерігається тенденція до зниження частки рекреаційних підприємств державної форми власності на користь колективної та приватної. Для прикладу, кількість колективних підприємств досягла в 1997р. в Івано-Франківській — 50,0%, Львівській 56%, Тернопільській — 48%. Одночасно характерним є зростання питомої ваги недержавних підприємств в обсязі надання рекреаційних послуг населенню. Для прикладу, колективні підприємства, надали в 1997р. в Івано-Франківській — 46,1%, Львівській — 49,2%, Тернопільській 37,3% рекреаційних послуг. Що ж до елементів спеціальної ринкової інфраструктури в рекреаційній сфері, то в досліджуваному регіоні вона практично не розвинена.

Проведення регіонального аналізу за пропонованою методикою дозволяє визначити місце рекреації в економіці регіону, прослідкувати її вплив на перебіг регіональних соціально-економічних процесів, використовуючи систему показників: частка валової доданої вартості, створеної рекреаційними підприємствами, у ВВП регіону, частка рекреаційних підприємств у доходній частині місцевого бюджету, у створенні нових робочих місць, а також показників, що характеризують соціально- економічну та екологічну ефективність рекреаційної діяльності. Зокрема, частка валової доданої вартості, створеної рекреаційними об'єктами у ВВП досліджуваних областей залишається ще досить незначною (наприклад, 0,38% — в Івано-Франківській, 1,07% — у Львівській, 0,18 % — в Тернопільській обл.). Проте, при умові максимального залучення потенційних можливостей рекреаційних зон, проведення розумної регіональної політики підтримки рекреації, остання може стати значним «катализатором» соціально-економічного розвитку досліджуваного регіону.

Необхідним доповненням до здійснення регіонального аналізу як основи прийняття адекватних управлінських рішень є, аналіз рівня регулювання рекреаційної діяльності в досліджуваному регіоні на основі вивчення сучасної законодавчої та нормативної бази з цього питання, розгляду функцій та напрямів діяльності регіональних органів управління, їх структурних одиниць з проблем регулювання розвитку досліджуваних рекреаційних зон.

Результати проведеного за пропонованими напрямками регіонального аналізу функціонування рекреаційних зон можна покласти в основу розробки концепції розвитку рекреаційних зон, яка б містила в собі постановку пріоритетних цілей, основних напрямків їх здійснення, оптимального розміщення рекреаційних об'єктів в зоні, заходів щодо забезпечення можливостей задоволення платоспроможного попиту населення (приїжджого і місцевого) на рекреаційні послуги з урахуванням екологічних, соціально-економічних, ресурсних обмежень; а також прорахунки альтернативних напрямів розвитку рекреації в зоні, соціально-економічної ефективності їх здійснення тощо.

У процесі здійснення регіонального аналізу ми прийшли до висновку про недостатність його забезпечення статистичною інформацією, зокрема: спостерігається брак офіційної інформації стосовно розміщення, стану використання і освоєння розвіданих і освоєних природних рекреаційних ресурсів; відсутні дані, що характеризують рекреаційну міграцію, а також величину і структуру рекреаційних потоків за сезонами. Якщо наявна мережа рекреаційних об'єктів, її пропускна здатність (кількість місць, ліжок) ще потрапляє в поле зору статистичних досліджень, то стан її матеріально-технічної бази, рівень зношеності та напрями оновлення зовсім упущені в статистичній звітності на рівні регіону. Не згрупована на рівні регіону, не говорячи вже про конкретні рекреаційні зони, статистична інформація щодо трудових ресурсів, матеріально-технічного, фінансового забезпечення рекреації.

Найменше уваги, на нашу думку, в процесі статистичного забезпечення регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон приділяється дослідженням регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг. Для того, щоб прийняти адекватне сучасним соціально-економічним явищам управлінське рішення, вивчення закономірностей розвитку ринку рекреаційних послуг, виявлення та моделювання його структури, внутрішніх та зовнішніх зв'язків, особливостей його розвитку є об'єктивно необхідним. Комплексні статистичні дослідження регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг в регіоні повинні бути спрямовані на вирішення наступних завдань: аналіз та оцінка кон'юнктури ринку (дослідження попиту і пропозиції, їх тенденцій та співвідношень); характеристика структури даного ринку, його основних сегментів; оцінка та аналіз динаміки розвитку ринку; врахування територіальних аспектів розвитку ринку (регіональна сегментація ринку рекреаційних послуг); характеристика економічних та соціальних наслідків ринку.

З огляду на це, в контексті переходу регіональної статистики на міжнародні стандарти вважаємо доцільним розширення системи її спостережень, запровадження системи нових показників, які б дозволяли здійснювати адекватне інформаційне забезпечення регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон.

Підсумовуючи, зазначимо, що вивчення існуючої практики проведення регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон, виявлення її основних недоліків та труднощів у інформаційному забезпеченні, зумовили необхідність удосконалення методики регіонального аналізу. Результати проведених за пропонованою методикою регіонального аналізу досліджень можуть стати основою обґрунтування управлінських рішень щодо регулювання розвитку рекреаційних зон досліджуваного регіону.

2.3. Оцінка ємності ринку рекреаційних послуг та її застосування в практиці регулювання розвитку рекреаційних зон

Першорядними завданнями регіональних органів управління щодо регулювання розвитку рекреаційних зон виступають: вивчення стану ринку рекреаційних послуг у регіоні, передбачення найбільш імовірного характеру його подальшого розвитку, оцінка дій різних факторів, що визначають кон'юнктуру рекреаційного ринку в регіоні, а також дослідження ємності регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг.

Виходячи з того, що ринок рекреаційних послуг є складною динамічною

системою, стан даного ринку об'єктивно детермінується його потенційними можливостями, тобто, прогнозна величина попиту і пропозиції рекреаційних послуг, співвідношення між ними є формою функціонування потенціалу ринку. Результатом реалізації потенціалу рекреаційного ринку є ступінь задоволення попиту населення в даному виді послуг у певній рекреаційній зоні. Слід зазначити, що визначальною характеристикою потенціалу ринку виступає категорія ємності ринку рекреаційних послуг, причому показник ємності ринку є близьким до обсягу попиту, але не тотожним йому.

Ємність ринку рекреаційних послуг можемо характеризувати як певну кількість (вартість) послуг, яку може поглинути ринок за певних умов у визначений проміжок часу, як своєрідну єдність попиту і пропозиції рекреаційних послуг. Опіраючись на трактування рекреаційної зони як певної територіальної основи функціонування регіонального (локального) ринку рекреаційних послуг, при вивченні ємності даного ринку доцільним вважаємо дослідження рекреаційної ємності певних рекреаційних зон, оскільки остання виступає матеріальною детермінантою, певним обмежуючим фактором задоволення попиту різноманітних груп рекреантів на комплекс рекреаційних послуг у даній рекреаційній зоні.

Зауважимо, що поняття рекреаційної ємності тісно пов'язане із визначеннями природно-ресурсного та рекреаційного потенціалу, вивченню та вимірюванню яких приділено багато уваги в сучасній економічній, економіко-географічній, соціологічній, архітектурно-планувальній та іншій літературі (праці Веденіна Ю.А., Лобанова Ю.М., Преображенського В.С., Долішнього М.І., Стаускаса В.П., Перцика Є.Н., Котлярова Є.А., Ігнатенка М.Г., Руденка В.П., Родічкіна І.Д., Шаблія О.І. та ін.).

Так, за В.П.Руденком, природно-ресурсний потенціал території — «це сукупна продуктивність її природних ресурсів, яка виражається у їх суспільній споживчій вартості» [119, С.11]. Таке визначення дозволяє підкреслити двоїстість природно-ресурсного потенціалу території, тобто, поєднання у ньому елементів природи (стану та якості природних ресурсів) та суспільства (економічних відносин, що виникають у результаті використання природних ресурсів).

Вивчення природно-ресурсного потенціалу території у змістовному, територіальному та часовому аспектах дає можливість виявити ступінь його впливу на процеси комплексотворення в регіоні, на розвиток галузевої, функціональної, територіальної та організаційної структури економіки регіону, на забезпечення раціонального природокористування в регіоні.

Зосереджуючись на вище означеному, можемо розглядати природно-ресурсний потенціал території як складну, компонентно-функціонально та територіально структуровану систему. Одним із основних елементів останньої є природно-рекреаційний потенціал.

Зокрема, Долішній М.І. визначає природний рекреаційний потенціал регіону як «максимально сукупну продуктивну здатність природних рекреаційних ресурсів, а також визначену їх споживчими властивостями господарську цінність території регіону» [28], підкреслюючи важливість економічної оцінки природного рекреаційного потенціалу. Адже саме інтегральна економічна оцінка природно-рекреаційного потенціалу регіону дозволяє прораховувати можливості наявних природних рекреаційних ресурсів щодо найбільш повного задоволення рекреаційних потреб, визначати ефективність рекреаційної діяльності рекреаційній зоні.

Поряд з природним рекреаційним потенціалом, що характеризує використання

саме природних рекреаційних ресурсів, у процесі організації та регулювання розвитку рекреаційних зон досліджується їх рекреаційний потенціал в цілому як система взаємопов'язаних природних, соціальних та соціально-економічних компонентів, функціонування яких спрямоване на забезпечення рекреаційної діяльності на певній, придатній для неї території.

У даному контексті найбільш прийнятним для нашого дослідження є розкриття суті рекреаційного потенціалу (РП) як соціально-економічної категорії за О.І.Шаблієм та З.О.Шаблій. На їх думку, рекреаційний потенціал — це «система природних і суспільних об'єктів, їх властивостей і відношень, які можуть використовуватись або використовуються для цілей оздоровлення чи відновлення (рекреації), поповнення, розширення чи нагромадження (акумуляції) духовних і фізичних сил людини у вільний від основного виду її діяльності час» [144, С.104]. Дане визначення рекреаційного потенціалу дає можливість вичленювати такі специфічні структурні елементи РП як системи природних і суспільних об'єктів (у формі природно-ресурсного потенціалу, інфраструктурного забезпечення), а також враховувати напрями та силу впливу РП, його структури та потужності на ступінь задоволення рекреаційного попиту, на рівень збалансованості регіонального ринку рекреаційних послуг.

Таким чином, можемо виділити наступні основні складові рекреаційного потенціалу зони:

- природно-рекреаційний потенціал (як сукупну продуктивність природних ресурсів);
- інфраструктурний потенціал (що характеризує загальний рівень соціально-економічного розвитку даної території, а також можливості забезпечення безпосередньо рекреаційної та обслуговуючої її діяльності на території зони);
- трудоворесурсний потенціал (що визначає, з одного боку, попит місцевого та приїжджого населення на рекреаційні послуги, а з другого — уможливиє функціонування підприємств та організацій рекреаційної сфери на території зони).

Із поняттям рекреаційного потенціалу тісно пов'язане поняття рекреаційної ємності території, яку розглядаємо як актуалізований рекреаційний потенціал. Слід зазначити, що в науковій літературі виділяються різні види ємності території: поряд із рекреаційною, що визначає можливість задоволення рекреаційних потреб населення та забезпечення їх відповідними рекреаційними ресурсами, розрізняють екологічну, інфраструктурну (технічну), психофізіологічну, фінансову ємність території. Зокрема, екологічна ємність впливає із допустимого антропогенного навантаження на територію внаслідок рекреаційної діяльності. Інфраструктурна (технічна) ємність характеризується пропускнуною спроможністю закладів виробничої та соціальної інфраструктури щодо забезпечення рекреаційної діяльності в зоні. Психофізіологічна ємність визначається тією кількістю рекреантів, що одночасно перебувають в зоні, і при якій не виникають психоемоційні та фізіологічні перешкоди для нормального відпочинку. Фінансова ємність детермінується інвестиційними можливостями організації та регулювання розвитку рекреаційної діяльності в зоні.

Отже, аналізуючи вищенаведене, можемо визначити певні підходи до оцінки рекреаційної ємності рекреаційних зон, а саме:

- вивчення природно-ресурсної рекреаційної ємності на основі застосування методик вимірювання природно-рекреаційного потенціалу;

- дослідження екологічної рекреаційної ємності, що ґрунтується на нормативних максимальних екологічних навантаженнях на ландшафти;
- вивчення інфраструктурної ємності рекреаційної території на основі аналізу забезпечення рекреаційної діяльності в регіоні об'єктами рекреаційної, виробничої та соціальної інфраструктури;
- врахування при вивченні рекреаційної ємності психофізіологічних вимог до комфортності занять рекреаційною діяльністю певної кількості рекреантів на обмеженій рекреаційній території;
- аналіз ресурсного (в т.ч. кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення рекреаційної сфери на певній території рекреаційного використання).

Слід зазначити, що в основу рекреаційної ємності певних рекреаційних зон повинна бути покладена система нормативів, а саме: використання природних рекреаційних ресурсів на одного рекреанта, з відповідним ранжуванням сфер рекреаційної діяльності; допустимих екологічних навантажень на різні типи рекреаційних територій і для певних сфер рекреаційної діяльності; територіальних (фізичних) норм, що лежать в основі визначення потреб в території для різних видів рекреаційної діяльності (в процесі розробки схем районного планування); психофізіологічних норм для занять різними видами рекреаційної діяльності на певній території; норм рекреаційного, виробничо- та соціально-інфраструктурного забезпечення в розрахунок на 1 тисячу рекреантів, або на 1 тисячу населення досліджуваного регіону.

На нашу думку, при розрахунку ємності певної зони рекреаційного використання умова максимізації рекреаційної ємності території повинна забезпечуватись оптимальним поєднанням і взаємозв'язком всіх вищеперелічених вимог і обмежень щодо рекреаційної діяльності з обов'язковим врахуванням лімітуючих факторів щодо навантаження за екологічним критерієм.

Тобто, відштовхуючись від досліджень Атрохіна В.Г. і Курамшина В.Я. [6] стосовно рекреаційного лісокористування, можемо визначити максимальну рекреаційну ємність рекреаційної зони як максимальну з відповідним ранжуванням видів рекреаційної діяльності кількість людей, які можуть одночасно використовувати дану територію з рекреаційною метою, при умові відповідного інфраструктурного забезпечення, не викликаючи деградації екосистеми і не відчуваючи психофізіологічного дискомфорту. Дане тлумачення підтверджує те, що рекреаційна ємність конкретної рекреаційної зони є своєрідним фундаментом пропозиції рекреаційних послуг на конкретному регіональному ринку.

Базуючись на пропонованих підходах до вивчення рекреаційної ємності, можемо виділити наступні елементи ємності регіонального ринку рекреаційних послуг: природно-ресурсну, екологічну, психофізіологічну, інфраструктурну, трудову (демографічну), фінансову (інвестиційну), платіжну ємність.

Дослідження ємності регіонального ринку рекреаційних послуг передбачає також вивчення попиту на рекреаційні послуги, як другої складової функціонування даного ринку. Слід зазначити, що рекреаційний попит являє собою не реальну величину, яку можна безпосередньо виміряти, а своєрідну потенцію, внаслідок чого не піддається прямому обліку, а має здатність лише до непрямих оцінок. Попит на рекреаційні послуги є складною економічною категорією, з багатоступінчатою і різноплановою структурою. Так, різновиди попиту на рекреаційні послуги можна скласифікувати наступним чином:

— за формами виникнення (сформований, попит на стадії формування,

сезонний);

- за намірами покупця (твердосформований, альтернативний, спонтанний.);
- за станом ринку (негативний, прихований, повноцінний, відкладений);
- за врахуванням регіонального аспекту (стаціонарний, мобільний (мігруючий));
- за ступенем задоволення (задоволений, незадоволений попит);
- за можливістю задоволення попиту (дійсний та потенційний платоспроможний попит).

У контексті нашого дослідження ємності регіонального ринку рекреаційних послуг саме остання група в класифікації різновидів попиту на послуги є визначальною. В сучасній економічній літературі існують різні підходи до визначення платоспроможного попиту на послуги. Так, за В.В.Юхименком, платоспроможний попит на послуги — це складова частина загального платоспроможного попиту на сукупність матеріальних і соціально-культурних благ і послуг [146, С.87]. Для кожної групи населення він формується, перш за все, в межах доходу (сімейного бюджету), адже із зміною рівня сукупного доходу сімей змінюється і величина попиту на послуги, і структура даного попиту. Проведені попередні дослідження засвідчують вплив даного фактору: із зростанням середньодушового доходу збільшується частка в загальних витратах певних груп населення витрат на рекреаційні послуги (в т.ч. на престижні, "елітарні" види рекреаційної діяльності).

Слід зазначити і такий характерний момент у зміні структури витрат на рекреацію, як першочерговість потреби в рекреаційних послугах у відповідних груп населення (з певним рівнем доходу: мало-, середньо-, високозабезпечені верстви). Таким чином, платоспроможний попит на послуги визначається через величину грошових витрат, призначених на їх придбання за певний період, з урахуванням черговості потреб у послугах відповідного виду.

Значний вплив на платоспроможний попит має рівень цін на рекреаційні послуги. Так, в умовах недосконалої конкуренції, значного монополізму на рекреаційному ринку переважаюча частка рекреаційних потреб населення залишається незадоволеною внаслідок вражаючої невідповідності між середнім рівнем доходів населення регіону і високими цінами на рекреаційні послуги. В зв'язку з цим, на нашу думку, не зовсім коректним є ототожнення з рівнем платоспроможного попиту витрат, що ідуть на придбання послуг (дані обстежень сімейних бюджетів), або вартості продажу послуг (обсяги реалізації платних послуг населенню).

Проблема визначення платоспроможного попиту на послуги (і рекреаційні зокрема) ще не достатньо вивчена в методичному плані. Так, для розрахунку платіжної ємності ринку послуг, як такої, що відображає платоспроможний попит на послуги, використовується методика, що ґрунтується на аналізі балансу грошових доходів і витрат населення (БГДВН). За цією методикою, платіжна ємність ринку послуг розраховується наступним чином:

$$\text{Єпл} = \text{ГД} - \text{ОП} - \text{ВНер} - \text{З} - \text{П} - \text{Т} - \text{В} - \text{А}, \quad (2.1.)$$

де Єпл - платіжна ємність ринку послуг; ГД - грошові доходи населення регіону; ОП - обов'язкові платежі населення; ВНер - витрати на придбання нерухомості; З - приріст збережень у вкладах і державних позиках; П - перекази населення за межі регіону; Т - витрати на придбання товарів; В - гроші, витрачені на придбання валюти; А - витрати на придбання акцій та інших цінних паперів.

Проте, застосування даної методики не дає точної оцінки попиту на послуги внаслідок існування значних необліковуваних у БГДВН «нелегальних» грошових доходів.

Деякого поширення набула методика визначення рівня поточного платоспроможного попиту населення на послуги, запропонована В.В.Юхименком, яка передбачає систематичне комплексне вивчення структури споживання послуг в даному регіоні незалежно від способу їх надання (державними, колективними, приватними структурами тощо) [146, С.65].

Якщо спроектувати цю методику на сферу рекреаційних послуг, то поточний платоспроможний попит населення на рекреаційні послуги можна визначити сумуванням: обсягу задоволеного попиту на державних підприємствах; обсягу рекреаційних послуг, що надаються підприємствами та організаціями недержавної форми власності; обсягу рекреаційних послуг задоволених самодіяльно (т.з. неорганізований, «дикий» вид рекреаційної діяльності); обсягу незадоволеного попиту.

Проте недосконалість існуючої системи регіональної статистики, неможливість збору та відповідної обробки достатньої інформаційної бази не дозволяють визначати реально існуючий рівень платоспроможного попиту на рекреаційні послуги за даною методикою.

Необхідно зауважити, що регіональний (локальний) ринок рекреаційних послуг є складною багатофункціональною системою, розрахунок ємності якого має імовірнісний, багатоваріантний характер. Найчастіше при вивченні ємності рекреаційного ринку застосовуються наступні прийоми і методи: аналогові моделі (коли за основу прогнозу ємності ринку беруться показники ринкової ситуації в провідних рекреаційних регіонах країни і світу); імітаційні моделі (засновані на побудові спеціальних програм з допомогою ЕОМ); нормативні, або раціоналізовані (прогнозні розрахунки на основі застосування системи раціональних норм та нормативів споживання тих чи інших послуг); експертні методи (індивідуальні та колективні); методи статистичного моделювання (парні та багатофакторні рівняння регресії); методи екстраполяції (згладжування динамічних рядів, трендові моделі) та ін.

Серед економетричних методів вивчення попиту на рекреаційні послуги найбільш поширеним є застосування методу кривих попиту, запропонованого М.Клаусон, який пов'язує чисельність рекреантів з відстанню від місця проживання до місця задоволення рекреаційного попиту, а також затратами на відвідування рекреаційної зони.

При вивченні ємності ринку рекреаційних послуг застосовується згрупована М.Я.Лемешевим та О.О.Щербиною система гравітаційних моделей [70, С.57-61], які враховують функціональну залежність чисельності рекреантів, що прибули в рекреаційну зону, від рекреаційної ємності зони, чисельності населення зони, відстані між місцем виникнення попиту і рекреаційною зоною. Інші гравітаційні моделі використовуються для визначення частоти вибору місця рекреації на основі застосування показників інерції споживачів у виборі рекреаційних послуг, а також наявності рекреаційних пунктів в зоні та відстані між ними.

Оцінка ємності регіонального ринку рекреаційних послуг може здійснюватись на основі застосування факторних (динамічних) моделей, які враховують вплив комплексу соціально-економічних, демографічних, природно-кліматичних факторів на кінцевий результат — задоволення попиту населення на рекреаційні послуги [82, С.35].

Аналіз вищенаведених методик, визначення їх особливостей та недоліків використання приводить нас до твердження про необхідність розробки такої методики розрахунку ємності регіонального (локального) ринку рекреаційних послуг як основи концепції розвитку і регулювання рекреаційних

зон в регіоні, яка б враховувала ті специфічні риси даного ринку, які пов'язані з особливостями процесу надання та споживання рекреаційних послуг (як товару особливого роду). Пропонована нами методика розрахунку ємності регіонального (локального) ринку рекреаційних послуг ґрунтується на врахуванні [33, С.117-122]:

- сезонності (циклічності) попиту і детермінованої нею частоти попиту на окремі види рекреаційних послуг;
- територіальної локалізації рекреаційної діяльності;
- варіативності та комбінаторності рекреаційних послуг, що надаються в певній рекреаційній зоні;
- еластичності попиту різних видів рекреаційних послуг;
- динамічності рекреаційного попиту в рекреаційній зоні.

У даній методиці передбачено, що вплив вищеперерахованих особливостей локального рекреаційного ринку на величину його ємності доцільно прослідковувати, розраховуючи систему відповідних коефіцієнтів.

Так, сезонні коливання ринку рекреаційних послуг можна прослідкувати за допомогою індексів сезонності, застосування методів механічного згладжування, аналітичних рівнянь (найчастіше параболою 3-го порядку), а також гармоніками Фур'є. Силу коливань попиту внаслідок сезонного характеру рекреаційної діяльності показує коефіцієнт сезонності, розрахований за формулою:

$$K_{\text{сез}} = I_{\text{сез}} - 1, \quad (2.2.)$$

$$I_{\text{сез}} = P_{\text{max}} / P, \quad (2.3.)$$

де $K_{\text{сез}}$ — коефіцієнт сезонності;

$I_{\text{сез}}$ — індекс сезонності рекреаційних послуг певного виду;

P — місткість рекреаційних об'єктів певного виду;

P_{max} — місткість рекреаційних об'єктів у місяць (сезон) максимального розгортання.

Територіальна локалізація рекреаційної діяльності в досліджуваній зоні може бути охарактеризована через розрахунок коефіцієнта щільності рекреаційних:

$$K_{\text{щ}} = S_{\text{pp}} / S, \quad (2.4.)$$

де $K_{\text{щ}}$ — коефіцієнт щільності рекреаційних ресурсів в регіоні;

S_{pp} — площа території регіону, що використовується як рекреаційні угіддя, га;

S — площа території відповідного регіону, га.

Варіативність та комбінаторність рекреаційних послуг, що надаються в певній рекреаційній зоні, найбільш наочно ілюструє коефіцієнт диверсифікації послуг, який визначається за бальною шкалою сумісності різних видів рекреаційних послуг. Так, кожен вид рекреаційної діяльності, поширеної на території досліджуваної зони, об'єктивно включає в себе певний набір рекреаційних занять. Наприклад, за даними Всесвітньої туристичної організації (1985 р.), короткотривалий відпочинок на природі передбачає проведення 23 занять: велотуризму, пішохідного, кінного туризму, створення молодіжних таборів, вивчення фауни, флори і т.д. З іншого боку, організація рекреаційної діяльності повинна сприяти повноцінному відпочинку на основі аналізу сумісності різних його видів і відповідному їх територіальному розмежуванню: пішохідний туризм несумісний з автотуризмом; водні види спорту несумісні з рибальством і т.д. [50, С.120-127].

Вплив соціально-економічних факторів, в першу чергу, зміни рівня доходів та цін на рекреаційні послуги, на гнучкість та змінюваність рекреаційного ринку найбільш яскраво ілюструє коефіцієнт еластичності

попиту, тобто, коефіцієнт, що характеризує процентну зміну результативної ознаки при зміні на один процент факторної ознаки. Стосовно рекреаційних послуг — коефіцієнт еластичності засвідчує значну залежність між зміною попиту і зростанням рівня цін на рекреаційні послуги.

На основі вищезначеного, можемо запропонувати методику розрахунку ємності ринку рекреаційних послуг у регіоні, що базується на побудові мультиплікативно-аддитивної моделі на основі використання нормативних і експертних показників [33]. Ємність ринку рекреаційних послуг можна визначити за формулою, побудованою наступним чином:

$$E_p = e [(C_{ij} \times K_j) + A + C_o] \times K_{еласт} \times K_{сез} \times K_{лок} \times K_{див}, \quad (2.5.)$$

де E_p — ємність ринку рекреаційних послуг в рекреаційній зоні (регіоні);

C_{ij} — чисельність i -ї групи споживачів j -го виду рекреаційних послуг;

k_j — норматив раціонального споживання j -го виду рекреаційних послуг i -ю групою споживачів (на підприємствах в організованій мережі);

A — альтернативні форми задоволення рекреаційного попиту в зоні, чол.;

C_o — ступінь задоволення рекреаційного попиту через самообслуговування (неорганізований туризм і відпочинок) чол.;

$K_{еласт}$ — коефіцієнт еластичності рекреаційного попиту від цін та доходів;

$K_{сез}$ — коефіцієнт сезонності рекреаційного попиту, що виникає в рекреаційній зоні;

$K_{лок}$ — коефіцієнт територіальної локалізації рекреаційних послуг в рекреаційній зоні;

$K_{див}$ — коефіцієнт диверсифікації рекреаційних послуг у рекреаційній зоні.

За запропонованою методикою нами проведені розрахунки ємності ринку рекреаційних послуг на прикладі рекреаційних зон Тернопільської області, результати яких представлені у таблиці 2.6. Зокрема, при визначенні попиту на рекреаційні послуги, що надаються в рекреаційних зонах, на основі аналізу демографічної ситуації у досліджуваному регіоні використовували методику Київського НДІП містобудування для визначення потреби населення в довго- і короткотривалому відпочинку [133]. Згідно останньої попит на санаторно-курортні послуги висуває 11% населення (в т.ч. 49% — на організований, 38% — альтернативний, 13% — самообслуговування), відповідно, попит на туристсько-екскурсійні послуги — 36% населення (в т.ч. 45% — організований, 25% — альтернативний, 30% — у формі самообслуговування).

Дослідження еластичності та сезонності попиту на рекреаційні послуги, територіальної локалізації рекреаційних послуг у рекреаційних зонах здійснювали, розраховуючи систему коефіцієнтів ($K_{еласт}$, $K_{сез}$, $K_{лок}$) за наведеними вище методиками (див. Формули 2.2.-2.4.; додаток Б).

Коефіцієнт диверсифікації рекреаційних послуг ($K_{див}$) розраховувався за 5-бальною шкалою на основі експертних оцінок за критеріями максимального поєднання, комбінування і територіального розмежування різних видів рекреаційних послуг, що надаються в рекреаційних зонах.

Розрахована ємність локальних ринків рекреаційних послуг (див. табл.2.7) та її порівняння з рекреаційною ємністю рекреаційних зон досліджуваного регіону засвідчили досить неоднозначну ситуацію на ринку рекреаційних послуг Тернопільської області. Так, рекреаційна ємність Тернопільської, Монастириської, Зборівської, Лановецької, Козівської та Підволочиської зон є недостатньою для забезпечення ємності локальних ринків рекреаційних

послуг (навіть за умови впорядкування ландшафтів). З огляду на це, для вказаних зон доцільною є розробка заходів щодо залучення потужностей сусідніх рекреаційних зон, розширення інфраструктурного забезпечення, доповнення рекреаційних послуг, що надаються в зонах, новими, нетрадиційними видами (наприклад, ділового, сільського туризму тощо).

У певних рекреаційних зонах регіону, зокрема, Тереховлянській, Кременецькій, Бережанській, Гусятинській, є можливість природно-ресурсного забезпечення ємності ринку рекреаційних послуг за рахунок упорядкування ландшафтів. Остання обставина дозволяє акцентувати увагу регіональних та місцевих органів влади на

необхідності дотримання психофізіологічних, екологічних вимог, норм раціонального природокористування в процесі організації та регулювання розвитку рекреаційних зон.

Не використані природно-ресурсні можливості Бучацької, Заліщицької, Підгаєцької зон, адже їх рекреаційна ємність значно перевищує ємність ринку рекреаційних послуг. У даних рекреаційних зонах доцільним є проведення активної регіональної політики, спрямованої на стимулювання рекреаційної діяльності, залучення інвестицій у розвиток рекреації з метою максимального використання рекреаційного потенціалу зон.

Таким чином, проводячи розрахунки за запропонованою методикою, прийшли до висновку, що розрахована величина ємності ринку рекреаційних послуг обов'язково повинна кореспондуватись з визначеною величиною рекреаційної ємності рекреаційної зони, яка б акумулювала в собі природоресурсні, екологічні, психофізіологічні, територіальні та інфраструктурні аспекти. В разі невідповідності рекреаційної ємності попиту на рекреаційні послуги постає необхідність розробки регіональними органами управління певної системи дій щодо збалансування локального ринку рекреаційних послуг. Висунення концепції регіональної рекреаційної політики, її обґрунтування та реалізація повинні базуватись на комплексних дослідженнях ринків рекреаційних послуг, що надаються у рекреаційних зонах, на застосуванні певних функціональних механізмів регулювання їх розвитку.

Висновки до розділу 2

Вивчення сучасного стану рекреаційної діяльності у досліджуваному регіоні на основі врахування обґрунтованої нами системи макроекономічних та регіональних факторів дозволило визначити певні регіональні особливості її розвитку у напрямках формування і функціонування рекреаційних зон у досліджуваному регіоні, розвитку регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг, організації рекреаційного підприємництва у регіоні.

Дослідження існуючої практики здійснення аналізу рекреаційної діяльності дозволило охарактеризувати останній за суттю не як регіональний, а як галузевий з огляду на ряд причин: різногалузевої та різновідомчої приналежності об'єктів рекреаційної сфери, багатосуб'єктності здійснення аналізу, неврахування комплексуючого підходу під час його здійснення, недосконалості існуючої системи його інформаційного (найперше, статистичного) забезпечення.

Виходячи з вищезначеного, запропоновано певні аспекти удосконалення методики проведення регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон,

обґрунтовано основні його напрями, відповідна система показників.

На основі проведених за запропонованою методикою регіонального аналізу досліджень природно-рекреаційного потенціалу рекреаційних зон регіону, кон'юнктури регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг, стану рекреаційної інфраструктури, виробничо- та соціальноінфраструктурної забезпеченості, трудоресурсної, фінансової та екологічної ємності рекреаційних зон, місця рекреації в економіці регіону та її соціально-економічної та екологічної ефективності зроблені певні висновки, що можуть бути використані для економічного обґрунтування управлінських рішень щодо розвитку рекреаційних зон досліджуваного регіону, а також функціонування регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг.

На основі співставлення уже існуючих методик, запропоновано власну методику розрахунку ємності ринку рекреаційних послуг, в основі якої — врахування сезонності та еластичності рекреаційного попиту, територіальної локалізації рекреаційної діяльності, варіативності та комбінаторності рекреаційних послуг, що надаються в зоні. Проведені за запропонованою методикою розрахунки ємності ринків рекреаційних послуг (зокрема, у Тернопільській області) засвідчили необхідність проведення більш активної регіональної рекреаційної політики.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН РЕГІОНУ

3.1. Організаційні механізми регулювання розвитку рекреаційних зон регіону

Ефективне функціонування такої складної і багатоаспектної системи, як рекреаційна діяльність регіону неможливе без адекватної організації, регулювання, управління і контролю з боку відповідних структур та їх складових елементів.

Світовий досвід управління і регулювання рекреаційною сферою свідчить про багатогранність підходів до його здійснення (від збереження централізованого управління до повного ринкового саморегулювання), про різноманітність організаційних форм та управлінських структур з регулювання рекреаційної сфери (від самостійних міністерств, адміністрацій по рекреаційній діяльності до спеціальних регіональних представницьких органів), що зумовлено специфікою соціально-економічних, екологічних, історико-культурних умов розвитку, місцем та роллю, яку відіграє рекреаційна індустрія в розвитку національної економіки [19, С.49].

Так, в Україні в останній період сформувалась досить розгалужена система управлінських структур, які займаються регулюванням та організацією діяльності різних сфер рекреації. Зокрема, характерною особливістю сучасного ринку туристичних послуг є те, що на ньому, крім підприємств, підпорядкованих таким крупним структурам, як «Укпрофтур», «Укрінтур», АТ«Супутник-Україна» та ін., функціонує і велика кількість інших підприємств і організацій, що своїм завданням мають надання туристично-екскурсійних послуг, однак, різняться і за формами власності, підпорядкування, і за організаційною будовою.

Подібно і в санаторно-курортній сфері. Неоднозначність взаємовідносин між державними (загальнодержавної і комунальної форм власності), профспілковими і відомчими санаторно-курортними підприємствами (які в останні роки все частіше передаються у підпорядкування регіональних органів влади) посилює неузгодженість позицій щодо регулювання і управління санаторно-курортною сферою з боку різноманітних управлінських структур. Для прикладу, управління і регулювання профспілкових санаторно-курортних закладів є прерогативою створеного Українського акціонерного товариства «Укрпрофоздоровниця», а також територіальних об'єднань, що йому підпорядковуються. В свою чергу санаторно-курортні об'єкти системи охорони здоров'я підпорядковуються Міністерству охорони здоров'я України, а також його відповідним регіональним структурам. Така різновідомчість і, відповідно, різнопідпорядкованість рекреаційних закладів детермінує і значні розбіжності щодо організації їх економічної діяльності, (зокрема, особливостей фінансування, оподаткування тощо).

Таким чином, навіть побіжний огляд широкого спектру організаційних структур управління рекреаційною сферою визначає необхідність безпосереднього втручання регіональних органів влади, або створених під їх егідою відповідних структур, в процес регулювання і управління рекреаційними зонами регіону. Проведене нами дослідження (див.2.2.)визначило, що регулюванням певних сфер, напрямків рекреаційної діяльності займається цілий ряд регіональних органів управління, єдиного ж органу (центру),

який би координував розвиток рекреаційних зон, зокрема в Тернопільській області, поки що не створено.

Слід зазначити, що у наукових економічних, економіко-географічних, містобудівельних дослідженнях зустрічаються різні підходи до побудови організаційних структур управління рекреаційною сферою, які можна об'єднати у певні групи. Перша з них ґрунтується на доцільності введення спеціальних органів регулювання сферою відпочинку, туризму і санаторно-курортного лікування в складі державних регіональних органів, наприклад, фондів курортно-рекреаційного майна. Друга — передбачає створення своєрідних координаційних рад з питань рекреації при місцевих органах управління в регіонах, що спеціалізуються на рекреаційному підприємстві, зокрема, в межах розробки та реалізації державних (регіональних) програм.

Наприклад, для оперативного управління Державною Програмою соціально-економічного розвитку Карпатського регіону та контролю за її реалізацією пропонується організувати спеціальний робочий орган — департамент програми, який створюватиметься рішенням Кабміну України і підпорядковуватиметься Міністерству економіки [63, С.68].

Проведений аналіз вищезазначених наукових підходів до організаційних структур регулювання рекреаційної діяльності, вивчення досвіду діяльності створених у структурі Івано-Франківської облдержадміністрації управління курортів та туризму, відділу туризму, рекреації та охорони навколишнього середовища у Львівській облдержадміністрації, а також необхідність врахування зростаючої ролі саме регіонального управління соціально-економічними процесами утвердили нас в думці про доцільність створення органів регулювання розвитку рекреаційних зон на корпоративних засадах.

Саме корпоративний метод взаємовідносин між суб'єктами господарювання, а також між останніми та управлінськими структурами, є найбільш адекватним сучасним соціально-економічним умовам, адже дозволяє: поєднувати зусилля державних, регіональних, місцевих органів влади, громадських організацій та інституцій ринкової інфраструктури, усіх суб'єктів рекреаційного підприємництва з метою інтеграції матеріально-фінансових, трудових та організаційних ресурсів для виконання завдань регіональної політики; залучати до здійснення рекреаційної та обслуговуючих її видів діяльності всі підприємницькі структури без огляду на їх форму власності, відомче підпорядкування та організаційну будову; найбільш повно враховувати інтереси населення внаслідок значної демократизації управління усіма процесами та ресурсами, розташованими на території зони; забезпечувати підтримку регулятивних функцій регіональних органів управління з боку населення тощо.

З огляду на вище вказане можемо запропонувати наступну організаційну форму корпоративного управління розвитком рекреаційних зон, зокрема в Тернопільській області — створення спеціальної регіональної Асоціації рекреаційного розвитку.

Дана організаційна структура бачиться як дворівнева, заснована на асоціативних принципах діяльності (Див.рис.3.1).

Запропонована система управління, на нашу думку, повинна опиратись на інформаційні моделі взаємозв'язків структур управління регіонального рівня, котрі містять в собі блоки постановки завдань, забезпечення відповідною інформацією, блоки механізмів регіональних аналітичних

розрахунків, використання яких дозволяє ефективно впливати на процес прийняття управлінських рішень і визначати рівень повноважень, котрими володіють члени асоціації.

Дана дворівнева асоціативна форма управління регіональними рекреаційними зонами буде доцільною, на нашу думку, при вирішенні наступних завдань: вироблення загальної рекреаційної політики в регіоні; ефективного резервування стратегічних напрямків розвитку різних видів рекреаційної діяльності у відповідності до обраної регіональної рекреаційної політики; вирішення проблеми розвитку та взаємозв'язку рекреаційної, виробничої і соціальної інфраструктури в зоні; проведення спільних рекламних, маркетингових та моніторингових заходів; проведення наукових досліджень як для всіх членів, так і групи членів асоціації (зокрема, в контексті розробки спеціальних регіональних програм рекреаційного спрямування); представлення і відстоювання перед місцевими органами влади економічних (в т.ч. податкових, тарифних, рентних, інвестиційних та ін.), соціальних (в т.ч. спрямованих на забезпечення соціального захисту і соціальних гарантій), кадрових, суспільно-громадських та інших інтересів підприємців, які займаються рекреаційним бізнесом в зоні; здійснення цілеспрямованої політики вивчення, формування і підтримання стабільності локальних ринків рекреаційних послуг.

Зупинимось детальніше на особливостях побудови запропонованої схеми управління. Так, перший рівень регулювання може бути представлений спеціально організованою регіональною комісією з питань координації рекреаційного розвитку, яка б займалась узгодженням дій всіх управлінських структур місцевого рівня, у відання яких входять питання рекреаційної сфери (Див.рис.3.2.). Така регіональна комісія (як координаційний центр), володіючи необхідною інформацією та певними повноваженнями, по-перше, мала б змогу зосереджувати зусилля місцевих органів влади на виконанні пріоритетних для регіону завдань рекреаційної політики.

По-друге, дана організаційна структура буде мати прямий зв'язок із безпосередніми виконавцями регіональної рекреаційної політики — підприємствами рекреаційної сфери (різних форм власності і підпорядкування) — через свою представницьку участь в Асоціації рекреаційного розвитку.

Формування запропонованої Асоціації саме на засадах представництва від місцевих регіональної комісії і підприємств та організацій рекреаційного бізнесу дасть можливість узгодити проблеми регіонального та відомчого регулювання, з подальшим зміщенням акцентів у бік першого.

Асоціативна форма організації надає максимум свободи рекреаційного підприємництва, тому вона може об'єднувати не лише виключно підприємства рекреаційного бізнесу, а й велику кількість асоційованих членів.

Як дійсні, так і асоційовані члени об'єднують свої зусилля (економічні, фінансові, матеріальні, трудові, організаційні) для досягнення ефективного розвитку рекреаційних зон регіону.

Дісними членами Асоціації стають підприємства туристичного, санаторно-курортного та відпочинкового спрямування незалежно від форми власності чи

організаційної будови, які розташовані на території рекреаційної зони.

До асоціації можуть входити і підприємства рекреаційного профілю, які знаходяться за межами досліджуваної зони, але діяльність яких безпосередньо залежить (або сприяє) розвитку рекреації на досліджуваній території. Обумовлено, що така ситуація можлива при виконанні спеціальних

регіональних програм.

Асоційованими членами (або підприємствами-партнерами) можуть ставати, по-перше, підприємства суміжних і обслуговуючих рекреацію галузей, розміщених як в зоні, так і поза нею; по-друге, підприємства, які створюють умови для функціонування безпосередньо рекреаційного бізнесу. Так, до першої групи можемо віднести підприємства виробничої та соціальної інфраструктури, що функціонують в зоні (або поза нею), до другої групи — елементи ринкової інфраструктури — рекламні агенства, рекреаційні фонди і спеціалізовані банки (якщо вони є), страхові фонди, товариства захисту прав споживачів, електронні системи бронювання місць, управління туристичних лотерей та ін.

Для здійснення своїх функцій Асоціація може створювати власні органи і структури, серед них: координаційну раду Асоціації; відділ політики і стратегії; відділи за видами рекреаційного бізнесу; відділ маркетингу і цін; відділ моніторингу; відділ охорони довкілля та використання рекреаційних ресурсів; відділ інформативного та науково-методичного забезпечення; рекламно-видавничий центр та ін.

Крім того, Асоціація може формувати власний фонд, кошти якого направлятимуться на фінансування цільових програм, на проведення наукових чи проектно-технологічних робіт тощо. Цей фонд створюватиметься за рахунок доходів від акціонування (при заснуванні Асоціації), за рахунок спонсорських внесків, коштів фізичних та юридичних осіб тощо.

Діяльність регіональної комісії з питань координації рекреаційного розвитку у складі Асоціації рекреаційного розвитку регіону об'єктивно передбачає розробку відповідних механізмів у сфері організаційній та управлінській. Зокрема, основним завданням регіональної комісії визначається розробка і запровадження адекватної місцевим умовам, ресурсам і потребам регіональної (локальної) рекреаційної політики. Під останньою розуміємо систему методів, дій та заходів соціально-економічного, нормативно-правового, адміністративного, соціо-культурного та ін. характеру, що здійснюється місцевими органами влади, а також, громадськими організаціями, ринковими інституціями, підприємствами рекреаційної сфери, суміжних та обслуговуючих її галузей з метою регулювання і координації рекреаційною сферою в зоні, створення відповідних умов для її розвитку.

Грунтуючись на вище означеному, регіональна комісія з питань координації рекреаційного розвитку спрямовує свою діяльність на: повне врахування місцевих особливостей соціально-економічного, ресурсного, геополітичного, інфраструктурного, національно-психологічного характеру з метою виділення пріоритетних напрямів розвитку рекреаційної сфери; координацію діяльності і зосередження зусиль регіональних органів влади, суб'єктів громадського та інституціонального регулювання, всіх суб'єктів рекреаційної і обслуговуючих її галузей на розробці і реалізації найбільш перспективних проектів розвитку рекреаційного підприємництва в зоні; запровадження відповідної інвестиційної політики, напрямів використання і оновлення рекреаційної інфраструктури; створення достатнього економічного простору, нормативного та методичного забезпечення розвитку рекреаційної сфери в зоні; забезпечення найбільш повного задоволення потреб місцевого і приїжджого населення в рекреаційних послугах різного виду, категорійності і класності на основі раціонального використання природних та інфраструктурних ресурсів при умові забезпечення виконання норм антропогенного і екологічного навантаження; розробку заходів щодо науково-технологічного і інформаційного

забезпечення розвитку рекреації в зоні, створення рекламних, маркетингових та моніторингових служб функціонування регіонального ринку рекреаційних послуг.

Означені завдання окреслюють систему основних функцій регіональної комісії з питань координації рекреаційного розвитку.

Так, в сфері управлінської діяльності визначаються наступні функції:

- розробка регіональних програм рекреаційного спрямування;
 - участь в розробці індикативних планів соціально-економічного розвитку регіону (в частині показників розвитку рекреаційної сфери);
 - формування регіональних бізнес-планів організації рекреаційного бізнесу в зоні;
 - прогноз обсягів та розрахунок рівнів забезпеченості населення різними видами послуг, які надаються в зоні рекреації;
 - моделювання розміщення потужностей підприємств і установ обслуговування в рекреаційних зонах;
 - прогноз потреби в інвестиціях за рахунок всіх джерел для введення в дію рекреаційних та обслуговуючих об'єктів;
 - координація інвестиційної діяльності ринкових суб'єктів різних форм власності в об'єкти рекреаційної сфери;
 - розрахунок потенційної рекреаційної, інфраструктурної, трудоворесурсної, інвестиційної ємності рекреаційних зон;
 - координація діяльності суб'єктів рекреаційного підприємництва з метою комплексного розвитку рекреаційних зон;
 - акумулювання коштів для виконання регіональних рекреаційних програм, здійснення пріоритетних у регіоні напрямків рекреаційного бізнесу;
 - проведення експертної оцінки і конкурсного відбору інвестиційних проектів, бізнес-планів розвитку рекреаційних зон;
 - забезпечення заходів щодо раціонального природокристування в зонах рекреації;
 - участь у процесах роздержавлення і приватизації підприємств рекреаційної сфери, розташованих в зоні, в управлінні майном державних рекреаційних підприємств;
 - використання механізмів регіональних (муніципальних) замовлень на соціально-значимі види рекреаційних послуг;
 - розрахунок потреби і підготовка кадрів для рекреаційного підприємництва.
- Серед найважливіших функцій регіональної комісії виділяється стимулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні шляхом застосування методів економічного регулювання, а саме, селективна підтримка тих підприємств рекреаційної і обслуговуючих її галузей, які надають соціально-значимі види рекреаційних послуг, засобами фінансово-бюджетного, грошово-кредитного, цінового регулювання. Серед таких засобів:
- використання права регіональних органів влади на встановлення податкових пільг та обмежень, зокрема в частині місцевих податків і зборів, зокрема для рекреаційних підприємств, які надають соціальнозначимі види послуг;
 - введення системи платності за користування природними рекреаційними ресурсами, зокрема запровадження системи рентних платежів за використання даних ресурсів; запровадження консесійних угод на освоєння та експлуатацію родовищ природних рекреаційних ресурсів;
 - запровадження елементів цільового субсидування виробників соціально-значимих видів рекреаційних послуг, а також пільгових груп споживачів цих послуг (зокрема, інвалідів та дітей);

— удосконалення механізму кредитування рекреаційної діяльності через створення спеціальних банків, гарантування позик на розвиток рекреаційного бізнесу, застосування спеціальних пільгових кредитів (зокрема на розвиток сезонних, екологічнобезпечних видів рекреаційної діяльності, реконструкцію рекреаційних та інфраструктурних об'єктів), запровадження цільових муніципальних позик (облігацій), запровадження системи страхування рекреаційного бізнесу;

— регулювання цінової політики в рекреаційній зоні (через встановлення пільгових цін на соціально-значимі види послуг або для пільгових категорій населення, а також через визначення індикативних цін на рекреаційні послуги при укладанні регіональних (муніципальних) замовлень), через встановлення вексельної оплати за фактичне споживання рекреаційних послуг;

— удосконалення механізму роздержавлення та приватизації рекреаційних об'єктів.

У сфері організаційної діяльності регіональна комісія з питань координації рекреаційного розвитку виконує наступні функції:

— розробка відповідних процедур взаємозв'язків із місцевими представницькими та виконавчими органами;

— створення системи нормативно-методичного забезпечення функціонування рекреаційних зон;

— визначення меж і масштабів рекреаційних зон;

— обґрунтування складу центрів рекреаційного обслуговування різних рангів;

— забезпечення екологічної та територіально-планувальної регламентації рекреаційного освоєння зон і контроль за її дотриманням;

— забезпечення рекреаційної діяльності в зоні потужностями об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури;

— компонування рекреаційних зон, комбінування в них видів рекреаційної діяльності;

— територіальне розмежування різних видів рекреаційної діяльності в зоні.

Для здійснення основних функцій регіональна комісія повинна володіти певними повноваженнями, а саме: виступати з ініціативами щодо запровадження пільгового оподаткування, кредитування суб'єктів рекреаційного і пов'язаного з ним підприємництва; акумулювати кошти підприємств, організацій, що функціонують в рекреаційній зоні (для прикладу, інвестиційного фонду інфраструктурного облаштування зони), створювати спеціальні фонди і розпоряджатися ними; брати участь у запровадженні і використанні платежів за рекреаційні ресурси; накладати штрафи за невиконання умов раціонального природокористування; виступати замовником робіт і фінансувати їх виконання (через запровадження механізму регіональних замовлень); отримувати в установленому порядку кредити банків; укладати угоди, договори з підприємницькими структурами (як вітчизняними, так і зарубіжними), створювати спільні підприємства; виступати координатором діяльності суб'єктів ринкової інфраструктури, в т.ч. спеціалізованої рекреаційної, що функціонує на території зони.

Слід зазначити, що в досліджуваному регіоні елементи спеціалізованої ринкової інфраструктури практично не розвинені, незважаючи на те, що функціонування цивілізованого регіонального (локального) ринку рекреаційних послуг об'єктивно передбачає створення цілісної системи елементів ринкової інфраструктури, як сукупності економічно самостійних

підприємств та організацій, що забезпечують ефективне здійснення всього процесу виробництва і реалізації рекреаційних послуг.

В цілому ж елементи ринкової інфраструктури рекреаційного бізнесу у зонах рекреаційного профілю можна об'єднати у такі групи:

- 1) фінансові: регіональні фонди розвитку рекреаційного підприємництва, інноваційні спеціалізовані фонди, комерційні банки, спеціалізовані банки, що обслуговують рекреаційний бізнес, товариства різного виду кредитування, філії зарубіжних банків, що діють на території рекреаційних зон, страхові фонди та компанії;
- 2) економіко-правові: аудиторські служби, брокерські та ділерські контори, юридичні консультації, спілки (асоціації) виробників рекреаційних послуг;
- 3) виробничі: фірми прокату рекреаційного обладнання, лізингові фірми, спеціалізовані товарні біржі, аукціони, ярмарки (наприклад, туристичних путівок), комерційні центри;
- 4) інформаційні: маркетингові служби, інформаційні та рекламні агенції, кон'юнктурні центри, структури підготовки і перепідготовки кадрів («бізнес-інкубатори» тощо).

Для досліджуваного регіону особливо актуальною є організація регіональних фондів сприяння рекреаційному підприємству, в т.ч. розвитку спільних підприємств, які створюють необхідні умови для більш ефективного залучення і використання іноземного капіталу, прогресивних технологій, спрощення організаційних питань, пов'язаних з фінансовим, ресурсним, транспортним, інформаційним та ін. забезпеченням. Спільна підприємницька діяльність в рекреаційній сфері може здійснюватись у двох формах: спорудження і подальшої експлуатації рекреаційних об'єктів як спільних міжнародних підприємств, а також через отримання валютних кредитів для спорудження рекреаційних об'єктів (в даному випадку після завершення будівництва рекреаційний об'єкт залишається під управлінням місцевих органів влади).

Залученню іноземних інвестицій у локальні зони рекреаційного профілю сприятиме створення у досліджуваному регіоні розгалуженої мережі різноманітних кредитних установ, зокрема, спеціалізованих комерційних банків для фінансування певних напрямків рекреаційного бізнесу, для створення можливостей фінансового забезпечення пріоритетних проектів розвитку рекреаційного підприємства. Дещо спрощена організаційна процедура надання інвестиційних коштів, можливість доповнення оперативного маневрування процентними ставками, можливість надання пільгових кредитів такими банками сприятимуть випереджаючому розвитку конкретного виду рекреаційного бізнесу (найчастіше, туризму) у рекреаційних зонах.

Особливістю рекреаційного бізнесу є досить високий ступінь ризику його здійснення, що пов'язаний, перш за все, з особливостями специфічного товару — «рекреаційної послуги». Ризик в рекреаційній сфері можна класифікувати як:

— господарський — пов'язаний з прийняттям та виконанням управлінських рішень, в т.ч. довгостроковий (як наслідок тенденцій та факторів економічного розвитку) та короткостроковий (як наслідок кон'юнктурних коливань на ринку рекреаційних послуг);

— ризик, що виникає внаслідок дії природніх факторів (в основному, сезонного характеру надання рекреаційних послуг). Все вище зазначене свідчить на користь організації у рекреаційних зонах регіону таких елементів ринкової інфраструктури як страхові компанії, фірми з страхуванням

ризик у рекреаційній сфері.

Необхідним напрямком розвитку ринкової інфраструктури рекреаційного бізнесу у рекреаційних зонах досліджуваного регіону є створення сучасних інформаційно-маркетингових служб, основним завданням яких є створення банку маркетингових досліджень попиту на різні види рекреаційних послуг, прогнозування попиту на ці послуги, випуск інформаційних матеріалів про рекреаційний потенціал даного регіону, а також внесення пропозицій до регіональних органів управління щодо збалансування попиту і пропозиції на рекреаційні послуги.

Аналіз розвитку рекреаційних зон регіону засвідчив, що створення конкурентного ринкового середовища в них можливе також і за умови запровадження нових форм рекреаційної діяльності — паралельної, «малої» (або приватної) рекреації. Поширенню цих форм рекреації сприятиме створення відповідних спілок власників індивідуального житлового фонду, на базі якого і надаються рекреаційні послуги. Такі спілки (асоціації) шляхом об'єднання зусиль давали б змогу найбільш ефективно використовувати т.з. «місцеві потужності» для розвантаження у пікові сезони крупних рекреаційних об'єктів зони.

Забезпеченням таких нетрадиційних форм рекреаційного бізнесу необхідним інвентарем, обладнанням, проведенням облаштувальних та ремонтних робіт могли б займатись спеціально створювані для цього фірми прокату рекреаційного обладнання, лізингові фірми та інші спеціалізовані виробничі структури.

Актуальною проблемою ефективного функціонування рекреаційних зон досліджуваного регіону є забезпечення їх висококваліфікованими кадрами. З цього приводу перспективною є, на нашу думку, організація т.з. «інкубаторів рекреаційного бізнесу», створення відповідних консультаційних фірм, служб підготовки і перепідготовки фахівців рекреаційного профілю при провідних курортах чи туристичних фірмах, що функціонують в межах даної зони.

Створенню «іміджу» рекреаційної зони сприяв би розвиток сучасної рекламної мережі (служби), яка дає можливість заявити про дану зону на національному та регіональному рівні. Особливо це актуально для Тернопільської області, де рекламна справа у сфері рекреації знаходиться у занедбаному стані. Така служба покликана давати інформацію про можливість використання всіх видів ресурсів у рекреаційній зоні, про переваги розвитку рекреаційного бізнесу в умовах даної зони порівняно з іншими територіями чи у порівнянні із іншими сферами діяльності. Таким чином, організація єдиного координаційного центру регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні у формі Асоціації рекреаційного розвитку регіону через здійснення нею основних функцій у сфері управлінській та організаційній, у сфері застосування економічних методів регулювання розвитку рекреаційних зон, у процесі створення елементів ринкової інфраструктури рекреаційного бізнесу дозволить ефективно вирішувати проблеми управління рекреаційними зонами регіону.

3.2. Програмно-планові підходи в управлінні рекреаційними зонами регіону

Сучасний рівень соціально-економічного розвитку регіону, неординарність трансформаційних процесів, що відбуваються в ньому, визначають необхідність дослідження нових підходів до регулювання соціально-економічних процесів

у регіоні. Вони ґрунтуються на визнанні взаємопов'язаності соціальних, економічних, екологічних, науково-технічних сфер діяльності в регіоні; на співмірності різноманітних траєкторій соціально-економічного розвитку регіону з наявними ресурсним забезпеченням і структурою міжрегіональних та внутрірегіональних зв'язків; на необхідності аналізу стану довкілля регіону в залежності від сукупного тиску на нього всіх видів антропогенного навантаження для розробки механізму відтворення природних ресурсів; на вивченні умов та можливостей забезпечення відповідного рівня життя населення регіону.

Ефективна організація механізму регулювання регіонального розвитку, в нашому випадку — конкретних рекреаційних зон, досягається побудовою певної системи управління ними, яка ґрунтується на врахуванні регіональних особливостей розвитку рекреації, на застосуванні певних функціональних механізмів їх регулювання, із відповідним визначенням для кожного з них основних управлінських функцій, орієнтирів та завдань, а також розробки конкретних результуючих документів.

Зокрема, такими функціональними механізмами регулювання розвитку рекреаційних зон регіону, що становлять основу діяльності запропонованої нами в 3.1. Асоціації рекреаційного розвитку, вважаємо програмування, прогнозування, стратегічне та бізнес-планування, моніторинг рекреаційного розвитку.

Так, програмування, як основний засіб практичної реалізації регіональної рекреаційної політики, є особливо важливим в умовах нестабільного перехідного періоду, коли механізми ринкового саморегулювання економіки не спрацьовують, і паралельно актуалізуються завдання її структурної переорієнтації.

Зосереджуючись на об'єкті нашого дослідження, можемо визначити, що посилення уваги управлінських структур до розробки і реалізації регіональних програм у сфері рекреації викликане низкою факторів, а саме:

— в умовах зростання напруженості державного та місцевих бюджетів лише реалізація регіональних програм дозволяє поєднувати різноманітні джерела фінансування і зосереджувати обмежені фінансові ресурси не на підтримці через механізми субсидій окремих підприємницьких структур, а на вирішенні комплексних пріоритетних завдань розвитку регіону;

— реалізація регіональних рекреаційних програм дозволяє узгоджувати інтереси суб'єктів рекреаційного підприємництва різних форм власності та форм підпорядкування, що функціонують на певній території, переорієнтовувати на регіональному рівні використання наявного природного, трудового, матеріально-технічного, науково-технічного, організаційно-інформаційного потенціалу на розвиток пріоритетних сфер і галузей діяльності;

— виходячи із самої природи рекреаційної діяльності як такої, що надає соціально-значимі види послуг, регіональні програми покликані вирішувати в основному соціально-орієнтовані завдання — забезпечувати всі верстви населення, незалежно від рівнів їх доходів, комплексом доступних соціально-необхідних послуг.

Оскільки регіональні програми в сфері рекреації, носять довготривалий характер, то вони мають змогу адекватно реагувати на зміни в соціально-економічному розвитку регіону, досягати оптимального поєднання його стратегічних і тактичних завдань.

Реалізація вказаних програм забезпечує досягнення відповідної ролі і місця рекреаційного підприємництва в загальній структурі господарства регіону оптимізації територіальної організації рекреаційних зон

регіону, а також оптимізації структури регіональних господарських комплексів.

Проведений нами аналіз наукових та нормативно-методичних джерел засвідчив значну увагу до розробки та інформаційно-методичного забезпечення реалізації регіональних рекреаційних програм вищого рангу (для прикладу, підпрограми «Розвиток рекреаційної індустрії» в Державних програмах соціально-економічного розвитку Карпатського регіону та Поділля). Розробка ж програм розвитку рекреаційних зон нижчого таксономічного рівня (обласного, районного, міського тощо) досліджена ще недостатньо.

З огляду на вище наведене, особливо актуальним постає завдання формування підходів та засобів забезпечення розробки регіональних програм розвитку приміських рекреаційних зон (або зон відпочинку вихідного дня «уїк-енду») з урахуванням особливостей досліджуваного регіону. Приміські рекреаційні зони, як сукупність територій із властивими їм природоресурсним та інфраструктурним забезпеченням для щоденного та щотижневого відпочинку, відіграють особливу роль в організації рекреаційної діяльності в регіоні. Це викликано, передусім, посиленням техногенного тиску на людину в процесі інтенсифікації трудової діяльності; зростанням чисельності населення та розширенням меж міст з усіма притаманними цим процесам наслідками антропогенного впливу на довкілля; специфічними наслідками кризових явищ в регіоні, а саме: різким падінням життєвого рівня населення, що призводить до значного зниження платоспроможного попиту на різні види санаторно-курортного обслуговування чи довготривалого відпочинку; значним рівнем безробіття в регіоні, що призводить до зростання тривалості вільного часу; загрожуючим заповільненням темпів поповнення місцевих бюджетів, що супроводжується посиленням соціальної напруги.

Вивчення особливостей формування приміських зон досліджуваного регіону дозволило визначити певні принципи їх організації, а саме:

- 1) планувальної компактності — тобто приміські рекреаційні зони, як своєрідні ареали рекреаційного пресингу, повинні організовуватись з обов'язковим врахуванням інтенсивності господарського використання території, а також узгодженням інтересів всіх суб'єктів підприємницької діяльності, які претендують на використання вказаних зон;
- 2) просторової системності — співставлення рекреаційного зонування з екологічним, тобто, узгодження норм рекреаційного навантаження з забезпеченням вимог екологічної стійкості території та психофізіологічної комфортності рекреаційної діяльності;
- 3) просторової доступності, що визначає ступінь освоєності та перспективності формування приміських рекреаційних зон. За дослідженнями фахівців, радіус доступності таких рекреаційних зон повинен становити 40-50 км в межах локальних систем розселення, або знаходитися в межах 1-1,5 годин, що затрачаються на поїздку до них;
- 4) інфраструктурної забезпеченості — по-перше, досягнення певного рівня облаштування території за допомогою застосування інженерно-проектувальних заходів; по-друге, досягнення нормативного забезпечення рекреантів об'єктами соціально-культурної, виробничо-господарської та рекреаційної інфраструктури;
- 5) врахування міграційної (в т.ч. рекреаційної) активності — вимагає координації рекреаційних потоків, що перетинаються в зоні, а також комплексного вирішення проблем поєднання інтересів населення, що постійно проживає в зоні, із запитам рекреантів, що прибувають

в зону на короткий термін.

На організацію приміських рекреаційних зон, як специфічних територіально-господарських структур, що спеціалізуються на наданні комплексу послуг короткочасної рекреації, має вплив ціла система соціально-економічних, еколого-географічних, містобудівельних та інфраструктурних факторів (див. рис. 3.3.)

За результатами проведеного нами дослідження, зокрема в Тернопільській області, визначено наступні типи приміських рекреаційних зон. А саме: приаквальні (відпочинок поблизу річок та інших водоймищ — Заліщицька, Монастирська, Тернопільська); паркові (з розмежуванням рекреаційного потенціалу лісів та інших лісових насаджень з метою утилітарної рекреації — Бучацька, Чортківська, Борщівська); спортивно-оздоровчі (заняття різними видами спорту на базі відповідних спортивних споруд і комплексів — Кременецька, Заліщицька);

мобільної рекреації (що використовують інфраструктуру мотелів, автостоянок тощо — Зборівська, Тернопільська); історико-культурні (спеціалізуються на здійсненні науково-пізнавальної функції рекреаційної діяльності на основі використання архітектурних, історичних, національно-культурних, релігійних пам'яток і визначних місць — Збаразька, Зборівська, Терехівська, Бережанська, Кременецька); видовищні (особливості їх функціонування визначаються можливостями спеціалізованої інфраструктури організації виставок, фестивалів, свят, різноманітних видовищ тощо — Тернопільська, Збаразька).

В містобудівельному аспекті приміські рекреаційні зони поділяються на ланцюгові — розміщені вздовж певної комунікаційної осі (наприклад, з прив'язкою до головних транспортних мереж чи до річкової системи), радіальні — розміщені навколо певного ядра (центру рекреації), точкові.

Крім того, слід зазначити, що на функціонування приміських рекреаційних зон, як центрів короткотривалого відпочинку, досить суттєвий вплив мають коливання сезонного, щотижневого і добового навантаження. Це пояснюється специфічним характером короткотривалого відпочинку внаслідок особливостей розподілу вільного часу населення і специфікою відпочинку в різні сезони року. Тому одним із способів нейтралізації такої специфічної пульсації рекреаційного попиту, підвищення ефективності використання об'єктів рекреаційної інфраструктури пропонується розробляти систему заходів щодо диверсифікації послуг в приміській рекреаційній зоні. При цьому слід виходити із таких двох особливостей, по-перше, кожен вид рекреації передбачає в своїй структурі певний набір рекреаційних занять (із відповідним інфраструктурним забезпеченням); по-друге, необхідності дотримання в приміській рекреаційній зоні вимог територіальної, часової і психофізіологічної сумісності різних видів рекреаційної діяльності, що мають місце в конкретних рекреаційних зонах (за умови забезпечення норм рекреаційного та екологічного навантаження).

Слід зазначити, що ефективному розвитку приміських рекреаційних зон сприяють раціонально організована рекреаційна інфраструктура, відповідний рівень насичення приміської зони об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури, достатнє фінансове, матеріальне, кадрове та інформаційне забезпечення організації зони, координація зусиль всіх підприємницьких структур, що функціонують у приміській рекреаційній зоні.

Вирішення поставлених завдань, на нашу думку, можливе саме в процесі розробки і реалізації регіональної цільової комплексної програми «Розвиток приміських рекреаційних зон».

Відштовхуючись від напрацьованих методологічних та методичних підходів

до розробки державних та регіональних програм рекреаційного спрямування [63, 80], на основі вивчення особливостей організації приміської рекреації у досліджуваному регіоні (зокрема Тернопільської області), можемо запропонувати наступну структуру регіональної програми «Розвиток приміських рекреаційних зон» (див. рис.3.4) Етапи та основні завдання процесу розробки та реалізації вказаної програми доцільно згрупувати у такі блоки: аналітичний, прогнозний, цільовий, ресурсний та організаційний.

Аналітичний блок програми належить здійснювати на основі запропонованих нами в 2.2. напрямків та показників регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон. Проведення комплексних аналітичних розрахунків дозволяє визначити основні фактори та тенденції розвитку приміської рекреації в регіоні.

Паралельно з аналітичним проводяться і прогнозні розрахунки, які ґрунтуються на застосуванні як фактографічних, так і експертних методів прогнозування. Зокрема, нами розроблені розрахунки фактичного рівня забезпеченості досліджуваного регіону об'єктами рекреаційної інфраструктури (порівняно із нормативним), а також здійснений прогноз необхідного введення рекреаційних закладів на період до 2003 року (Див Додатки В, Д, Е). З метою визначення перспектив розвитку приміської рекреації в досліджуваному регіоні використаний метод багатofакторного моделювання, який

дозволяє визначати вплив системи внутрішніх та зовнішніх факторів на рівень попиту на послуги приміських рекреаційних зон в регіоні.

Серед таких факторів нами визначені наступні:

- рівень соціально-економічного розвитку регіону (за показником виробленого ВВП (x_1));
- величина грошових доходів населення (x_2);
- частка витрат у використанні сукупного доходу сімей на оплату рекреаційних послуг (x_3);
- чисельність населення (в т.ч. міського) зони (x_4);
- рівень забезпеченості населення об'єктами рекреаційної інфраструктури (x_5);
- щільність автомобільних та залізничних доріг (x_6);
- індекс цін на рекреаційні послуги (x_7);

Проведений регресійний аналіз дозволив визначити наступні залежності (рівняння регресії):

— для зон санаторно-курортного спрямування:

$$y = 0,121532 \cdot x_1 - 2600,37 \cdot x_2 + 27290,1 \cdot x_3 - 46876,1 \cdot x_4 + 1151,92 \cdot x_5 + 171,221 \cdot x_6 - 30549,1 \cdot x_7 + 29097,8$$

— для зон туристсько-екскурсійного спрямування:

$$y = 0,189643 \cdot x_1 - 1980,4 \cdot x_2 + 16345,1 \cdot x_3 - 56894,6 \cdot x_4 + 1191,8 \cdot x_5 + 296,33 \cdot x_6 - 28546,1 \cdot x_7 + 18870,7$$

Висновки проведеного регресійного аналізу, а також дослідження побудованих нами графіків залежності попиту на рекреаційні послуги від зміни грошових доходів населення та цін на рекреаційні послуги (див. Додатки Ж, З) свідчать про високу еластичність попиту на туристсько-екскурсійні послуги, послуги санаторіїв-профілакторіїв, пансіонатів та баз відпочинку і відносну нееластичність попиту на санаторно-курортні послуги, що надаються в рекреаційних зонах регіону. На основі аналізу вище означеного зазначимо, що ефективність функціонування рекреаційних зон можна забезпечити комбінуванням в них рекреаційних послуг з відносно еластичним і нееластичним попитом (для прикладу, туристсько-екскурсійних і санаторно-курортних

послуг в межах однієї зони).

Результати аналітичного та прогнозного блоків покладені нами в основу розробки цільового блоку регіональної програми «Розвиток приміських рекреаційних зон», в якому за допомогою методики «побудови дерева цілей» визначені цілі першого порядку, а також проранжовані цілі другого та третього порядку. (Див. рис. 3.5.)

Можливості ресурсного та організаційно-економічного забезпечення розробки та реалізації програми передбачені в ресурсному та організаційному блоках. Так, зокрема, основними джерелами фінансування регіональної програми визначено: використання коштів місцевих бюджетів, позабюджетних фондів, самофінансування виконавців програми, банківські позики, іноземні інвестиції. Крім наведених вище, можуть використовуватись і додаткові джерела, такі як: спонсорські добровільні внески підприємств, організацій, громадян; надходження від випуску цінних паперів (акцій, муніципальних облігацій); від проведення спеціальних (туристичних) лотерей; кошти, що акумулюються в результаті приватизації рекреаційних та обслуговуючих їх підприємств; допомоги різноманітних міжнародних фінансових установ, фондів, тощо.

Таким чином, нами запропоновані методичні підходи до розробки цільової регіональної програми «Розвиток приміських рекреаційних зон» (на прикладі Тернопільської області), які можуть бути використані і в процесі розробки та локалізації інших локальних рекреаційних програм, які б дозволяли вирішувати перспективні для досліджуваного регіону проблеми рекреаційної сфери (для прикладу, розвитку сільського, релігійного, екотуризму тощо).

Стратегічне планування, як один із основних функціональних механізмів регулювання розвитку рекреації, ще не знайшло достатнього відображення в практиці роботи регіональних владних структур. Проте, на нашу думку, саме в умовах регіоналізації управління економікою, прискорення процесів передачі об'єктів рекреаційного підприємництва у комунальну власність, розширення сфери впливу місцевого самоврядування, зростання ролі регіонального стратегічного планування є необхідним і об'єктивно визначеним.

Стратегічне планування розвитку регіональних (локальних) рекреаційних зон дозволяє вирішувати певні завдання, оскільки воно забезпечує чітку координацію зусиль всіх підприємницьких структур стосовно розвитку рекреаційної сфери, обумовлює постановку чітких цілей і завдань діяльності рекреаційних підприємств в контексті здійснення регіональної рекреаційної політики; забезпечує підприємствам і організаціям, що займаються рекреаційним бізнесом в рекреаційній зоні, вищий рівень готовності до непередбачуваних змін кон'юнктури рекреаційного ринку, загального стану соціально-економічного розвитку регіону; передбачає розробку певної системи показників розвитку регіонального рекреаційної зони; створює передумови для подальшого контролю за їх досягненням; забезпечує тісний взаємозв'язок всіх учасників рекреаційної діяльності.

Ми притримуємось думки, що стратегічне планування — це управлінський процес створення і підтримки стратегічної відповідності між цілями підприємництва (в нашому випадку — рекреаційного), його потенційними можливостями (в т.ч. ресурсним забезпеченням) і шансами в сфері маркетингу (тобто, просування регіонального рекреаційного продукту до споживача). Стратегічне планування, в свою чергу, передбачає проходження певних етапів, а саме: формування програмних завдань; визначення основних цілей і допоміжних завдань; розрахунки планів розвитку (так званого,

господарського портфеля); розробка стратегії розвитку (росту підприємницьких структур).

Тоді, як регіональні програми є безпосереднім засобом реалізації регіональної політики, тобто, наділені певними повноваженнями регіональні управлінські структури мають можливість впливати на здійснення програмних заходів, то стратегічний план служить інформаційною базою для розробки конкретних дій щодо розвитку рекреаційного підприємництва в рекреаційній зоні регіону.

Основною організаційною формою стратегічного планування в регіоні є розробка відповідних бізнес-планів розвитку рекреаційних зон. Відштовхуючись від досліджень Мельник А.Ф. з даної проблематики, можемо визначити регіональний бізнес-план як своєрідний інформаційний документ, котрий використовується і регіональними управлінськими структурами, і безпосередніми суб'єктами рекреаційного та обслуговуючого його підприємництва для прийняття адекватних управлінських рішень щодо розміщення і доцільності організації рекреаційного бізнесу, а також координації дій всіх учасників рекреаційного процесу в конкретній рекреаційній зоні. Цей документ служить своєрідною візитною карткою, ілюстрацією для обґрунтування інвестиційної привабливості конкретних рекреаційних зон.

Вважаємо, що регіональний бізнес-план розвитку рекреаційного підприємництва — це спеціальний інструмент менеджменту, котрий визначає основні фактори і тенденції розвитку рекреації, аналізує зовнішнє середовище та внутрішню структуру рекреаційного процесу в зоні, формулює основні цілі і забезпечує шляхи їх досягнення. Кінцевою метою розробки регіональних бізнес-планів є обґрунтування економічної і соціальної доцільності організації і функціонування конкретних рекреаційних зон, або ж обґрунтування розробки і впровадження певних інвестиційних регіональних програм.

Проведене нами дослідження, а також аналіз наукових джерел дозволили запропонувати методичні підходи до складання регіонального бізнес-плану, які реалізовані у розробленому нами бізнес-плані розвитку приміської рекреаційної зони «Гайд-парк м.Тернополя» (Див.Додаток К).

Зокрема, розробку регіонального бізнес-плану розвитку рекреації доцільно здійснювати в декілька етапів.

І етап. На основні системного аналізу природо-рекреаційного, історико-культурного, трудового, фінансового, інфраструктурного та екологічного потенціалу визначається можливість здійснення конкретних видів рекреаційної діяльності в певних рекреаційних зонах. При цьому необхідно вирішити ще дві проблеми. По-перше, вибрати супутні види діяльності, тобто, забезпечити диверсифікацію рекреаційного бізнесу з метою зниження ризиків у рекреаційному підприємстві, адже наявність специфічних рис рекреаційних послуг та особливостей організації рекреаційного ринку обумовлюють високу чутливість рекреаційного бізнесу до змін об'єктивних чи т.з. форс-мажорних факторів: сезонних, економічних, інфраструктурних, геополітичних, екологічних та ін.

По-друге, бажано вибрати такі основні або додаткові види рекреаційної діяльності, які були б пріоритетними у регіональному розвитку на довготривалу перспективу і мали певні пільги щодо їх забезпечення на державному та регіональному рівні, зокрема, в рамках розробки і реалізації регіональних рекреаційних програм, або шляхом виконання державних (регіональних) замовлень на певні соціально-значимі види рекреаційних послуг. Для прикладу, на території запропонованої нами

приміської рекреаційної зони «Гайд-парку м.Тернополя», організованої у формі містечка старовинної архітектури та побуту, поєднуюватимуться послуги короткотривалого відпочинку та відпочинку вихідного дня із наданням суміжних — екскурсійних, науково-освітніх, культурно-пізнавальних, спортивних, побутових, послуг громадського харчування, транспорту, придбання сувенірів тощо. (див розділи 3 і 4 Додатку К).

II етап. Вибір розміщення (географії) рекреаційного бізнесу в зоні, який ґрунтується на вивченні природоресурсної, рекреаційної, інфраструктурної та екологічної ємності рекреаційної зони; а також територіального розташування основних природорекреаційних та історико-культурних ресурсів як основних детермінант пропозиції рекреаційних послуг в конкретній зоні. Зокрема, у пропонованому нами бізнес-плані рекреаційна зона розташовується «на порозі» міста, у найбільш екологічно чистій його частині, що відзначається різноманітним природоресурсним і, водночас, достатнім інфраструктурним забезпеченням (що обґрунтовано у розділі 2 бізнес-плану).

III етап. Вивчення регіонального ринку рекреаційних послуг, що має на меті обґрунтування конкурентноздатності досліджуваної зони; сегментування рекреаційного бізнесу в ній.

На даному етапі визначаються внутрішні і зовнішні фактори, що впливають на кон'юнктуру регіонального (локального) рекреаційного ринку. За певною методикою (див. 2.3) вивчається потенційна ємність конкретних рекреаційних зон (з обов'язковим врахуванням циклічності і сезонності надання рекреаційних послуг). На основі розрахованої ємності регіонального ринку здійснюється аналіз конкуретного середовища, тобто вивчається рівень монополізованості даного ринку, вплив конкуруючих (суміжних) рекреаційних зон на формування регіонального рекреаційного ринку. При цьому аналізується місцева рекреаційна політика, рівень інфраструктурного, кадрового і фінансового забезпечення зон, цінова політика, відмінності в способах і методах надання рекреаційних послуг в окремих зонах.

Якщо ємність ринку і рівень його концентрації дозволяє «вписатись» в рекреаційній бізнес даного регіону, то приймається рішення про сегментацію регіонального (локального) ринку і розробку наступних етапів бізнес-плану.

Слід зазначити і таку характерну рису даного етапу, як розробка позаконкурентного набору рекреаційних послуг в досліджуваній зоні і «завоювання» цього новоствореного сегменту ринку, пропонування нетрадиційних рекреаційних послуг в зоні. Так, для прикладу, розрахована нами рекреаційна ємність приміської рекреаційної зони «Гайд-парк м.Тернополя» становитиме близько 1500 чол. Враховуючи умову, що попит на даний вид рекреації висуває 17-24% населення міста, організація зони здійснюється таким чином, щоб задовільнити потреби різних вікових та соціальних верств населення міста (Див. розділи 4 і 7 Додатку К).

IV етап. Здійснення маркетингових досліджень і розробка відповідного маркетинг-плану, який включає в себе дослідження особливостей створення і реалізації регіонального рекреаційного продукту, особливостей його ціноутворення; заходи щодо рекламного та інформаційного забезпечення, формування певного позитивного «іміджу» конкретної рекреаційної зони. Важливим є обумовлення способу реалізації регіонального рекреаційного продукту; сюди належать: ярмарки, аукціони, виставки, конкурси, фестивалі туристичні лотереї, а також розробка системи пільгової реалізації через сезонні пільги, пільги для дітей, чорнобильців, розповсюдження

абонементів тощо.

V етап. Розробка плану виробництва рекреаційних послуг і контролю за їх наданням (як приклад, представлена у розділі 6 і 7 бізнес-плану). Важливим завданням цього етапу є проведення ліцензування рекреаційних підприємств, а також створення умов для відповідної стандартизації і сертифікації рекреаційних послуг, здійснення нормативно-методичного забезпечення цих процесів, що є безпосередньою функцією регіональних органів управління. Крім того, на даному етапі передбачається проведення заходів щодо страхування рекреаційного бізнесу у рекреаційній зоні регіону.

VI етап. Розробка заходів щодо кадрового забезпечення розвитку рекреаційних зон, що поряд з ресурсним, інфраструктурним, фінансовим, технологічним і методичним забезпеченням є основною умовою формування моделі рекреаційної діяльності в зоні. Висока трудомісткість рекреаційних послуг, обов'язкове врахування індивідуальних запитів споживачів, необхідність забезпечення позитивного іміджу надання рекреаційних послуг в рекреаційній зоні висувають підвищені вимоги щодо професійних, кваліфікаційних характеристик персоналу рекреаційних підприємств (організацій). Підготовка і перепідготовка кадрів може здійснюватись як спеціалізованими навчальними закладами, так і спеціально організованими «бізнес-інкубаторами» при провідних рекреаційних підприємствах даної зони або регіону в цілому. Необхідною умовою функціонування рекреаційних зон регіону є достатнє їх забезпечення персоналом в т.з. «пікові сезони»; для цього в зоні слід створювати банк даних про персонал певної кваліфікації, з яким рекреаційні підприємства вступають у відносини лише на певний період (сезон). Для прикладу, це можуть бути водії власних транспортних засобів, власники індивідуального житлового фонду, гіді, екскурсоводи, які залучаються до рекреаційного підприємництва в зоні лише на певний період. Так, згідно проведених у запропонованому нами бізнес-плані приміської рекреаційної зони «Гайд-парк м.Тернополя», розрахунків потреба у трудових ресурсах для обслуговування зони становитиме близько 100 чол. (з урахуванням тих, хто залучається до роботи у «сезон-пік»). Остання обставина є особливо актуальною в умовах загрожуючого зростання безробіття у місті.

VII етап. Розробка заходів із запобігання ризику, адже рекреаційна зона, як специфічне економіко-територіальне утворення, знаходиться під впливом навколишнього середовища, в якому постійно відбуваються зміни: геополітичні, фінансові, технологічні, що призводить до виникнення фінансових, технологічних, екологічних ризиків, ризику зміни «іміджу» зони.

Для запобігання ризикам в регіональному бізнес-плані передбачається комплекс профілактичних і прогностичних заходів, а саме: створення комп'ютерного банку даних кон'юнктурної, фінансової, нормативно-правової інформації щодо рекреаційної сфери; організація спеціальних юридичних і маркетингових служб; аудиторська перевірка контрактів, угод, які укладаються з підприємствами (організаціями) рекреації (Див. розділ 9 Додатку К)

VIII етап. Організаційне планування передбачає обґрунтування статусу рекреаційної зони, вибір організаційних форм підприємств рекреаційної сфери, визначення способів і засобів координації їх діяльності з метою вироблення і ефективної реалізації «регіонального рекреаційного продукту». Для прикладу, з метою реалізації розробленого нами бізнес-плану пропонується створення ВАТ «Гайд-парк», ефективна діяльність якого

дозволить за нашими розрахунками, обслуговувати до 8 тис.чол. в день і отримувати валовий дохід від реалізації усіх видів послуг у сумі 5850 тис.грн. у рік (Див.розділ 5 і 10 Додатку К).

Таким чином, практична реалізації пропонованих нами методичних підходів до здійснення регіонального бізнес-планування в рекреаційній сфері знайшла своє відображення в розробленому нами бізнес-плані розвитку спеціальної приміської рекреаційної зони «Гайд-парк м.Тернополя». Розроблений бізнес-план зможе стати своєрідною інформаційною базою для регіональних органів управління, підприємницьких структур різних форм власності і підпорядкування, потенційних інвесторів щодо доцільності створення конкретної рекреаційної зони.

Важливим функціональним механізмом регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні вважаємо моніторинг регіонального рекреаційного розвитку.

Під останнім розуміємо складну систему, головною метою якої є збір, збереження і підготовка інформації для аналізу, безперервного спостереження, прогнозування і прийняття управлінських рішень щодо соціально-економічного розвитку регіону. Моніторинг виконує специфічну контрольну функцію в організації регіонального управління, оскільки моніторингові дослідження дозволяють прослідкувати вплив суб'єкта на об'єкт управління і дати оцінку результатів цього впливу.

Моніторинг розвитку рекреаційної зони регіону повинен виконувати такі найважливіші завдання: вичленування регіонального рекреаційного процесу зі всієї сукупності соціально-економічних процесів в зоні; виділення його внутрішньої структури та її кількісна характеристика; виявлення сукупності факторів (внутрішніх і зовнішніх), що впливають на перебіг рекреаційного процесу в зоні; безперервне спостереження за станом розвитку регіональних рекреаційних зон і своєчасна фіксація змін у них, спричинених визначеними факторами; системний аналіз отриманої інформації; комплексна оцінка ситуації на регіональному (локальному) рекреаційному ринку; виявлення тенденцій і можливих змін в ході регіонального рекреаційного процесу; розробка пропозицій щодо прийняття певних управлінських рішень стосовно виявлених змін; забезпечення належного інформаційного контролю за рівнем рекреаційного природокористування в зоні, визначення ступеня антропогенного впливу на стан рекреаційної зони; розробка коротко- і довготермінових прогнозів перебігу рекреаційних процесів в зоні; визначення сфер і засобів впливу управлінських структур у регулюванні розвитку регіональних рекреаційних зон; фіксування і аналіз результатів управлінських рішень, прийнятих регіональними управлінськими структурами стосовно регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні.

Забезпеченню достовірності моніторингових досліджень сприятиме досконала система збору і обробки інформації. Для досягнення цього слід забезпечити удосконалення системи регіональної статистики, що є одним із нагальних завдань органів регіонального управління (див. 3.1.).

Підсумовуючи зазначимо, що застосування цілісної системи функціональних механізмів управлінського впливу (концептуювання, програмування, стратегічного та бізнес-планування, моніторингу), удосконалення методичних аспектів їх здійснення дозволить забезпечити достатній рівень регулювання розвитку рекреаційних зон у досліджуваному регіоні.

Висновки до розділу 3

Вивчення зарубіжного досвіду, аналіз сучасної системи управлінських структур в Україні, які займаються регулюванням та організацією різних

сфер рекреації, а також необхідність урахування зростаючої ролі регіоналізації управління соціально-економічними процесами, визначають доцільність створення єдиного координаційного органу регулювання розвитку рекреаційних зон регіону, а саме — у формі Асоціації рекреаційного розвитку.

Особливості останньої: дворівнева організація, побудова на корпоративних засадах управління, володіння певними повноваженнями — дозволяють поєднувати зусилля державних та місцевих органів влади, громадських організацій та інституцій ринкової інфраструктури, суб'єктів рекреаційного та обслуговуючого його підприємництва, незалежно від їх форми власності і відомчого підпорядкування, з метою забезпечення ефективного розвитку рекреаційних зон регіону.

Формування запропонованої Асоціації рекреаційного розвитку регіону уможлиблює узгодження проблем регіонального та галузевого регулювання з подальшим зміщенням акцентів у бік першого шляхом виконання системи функцій в організаційній та економічній сферах.

Основними функціональними механізмами регулювання розвитку рекреаційних зон регіону визначено програмування, регіональне стратегічне та бізнес-планування, моніторинг рекреаційного розвитку.

Серед шляхів удосконалення означених механізмів пропонується розробка і поглиблення їх методичних аспектів; основні елементи останніх можуть бути використані у практиці місцевих органів влади. А саме:

- розробка організаційно-економічних підходів і принципів формування та функціонування приміських рекреаційних зон;
- поглиблення методичних підходів до формування регіональних програм у сфері приміської рекреації та їх застосування у розробці регіональної цільової програми «Розвиток приміських рекреаційних зон»;
- удосконалення методики складання регіонального бізнес-плану у сфері рекреації (реалізованої у розробці бізнес-плану розвитку приміської рекреаційної зони «Гайд-парк м.Тернополя»).

ВИСНОВКИ

Вивчення та узагальнення результатів наукових і практичних розробок, нормативно-правової, методично-інформаційної та статистичної бази засвідчують необхідність активізації досліджень розвитку рекреаційної сфери як одного з найбільш ефективних шляхів вирішення складних соціально-економічних проблем, притаманних державі в цілому і досліджуваному регіону зокрема.

Проведений аналіз сучасного стану розвитку рекреаційної діяльності, її регіональних особливостей переконливо доводить, що рекреація як соціально-економічний феномен має значне природно-ресурсне, трудо-ресурсне, достатнє інфраструктурне підґрунтя для свого розвитку на теренах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. Проте, в силу дії ряду факторів як зовнішніх (макроекономічної нестабільності, структурної незбалансованості споживчого ринку, падіння реальних доходів населення, звуження інвестування у рекреаційний бізнес), так і внутрішніх (відомчої розрізненості суб'єктів рекреаційного підприємництва, монополізму, неефективної цінової політики, низького рівня матеріально-технічної бази рекреаційних та обслуговуючих їх підприємств) потенціал рекреаційної сфери регіону використовується неефективно. Спостерігаються негативні тенденції щодо зниження частки рекреаційних послуг у структурі платних послуг населенню, в загальних грошових витратах населення, відбувається зниження рівня споживання рекреаційних послуг на душу населення.

Оптимальне вирішення означених суперечностей у розвитку рекреаційної сфери можливе на основі врахування регіональних особливостей її розвитку шляхом розробки адекватних сучасним умовам організаційно-економічних механізмів її регулювання.

Рекреаційна діяльність як об'єкт наукового вивчення характеризується певними особливостями функціонування: своєрідною «піонерною роллю» в освоєнні регіону, високою трудо-, капітало- та екологічністю, комплексністю (тісним взаємозв'язком і взаємозалежністю з обслуговуваними і суміжними з рекреацією галузями), високою територіальною локалізованістю, значним «мультиплікативним» впливом на економіку регіону, на оптимізацію структури регіональних господарських комплексів.

Вище зазначене дозволяє стверджувати, що дослідження рекреаційної сфери є найбільш повним у контексті певних територіально-господарських систем — рекреаційних зон різних функціональних типів та ієрархічних рівнів. Останні розглядаються як територіально-господарські утворення, що характеризуються тріадою взаємопов'язаних елементів: території (рекреаційних ресурсів природного та антропогенного походження); рекреантів, в т.ч. з виділенням місцевого населення (носіїв попиту на рекреаційні послуги); суб'єктів рекреаційного підприємництва та комплексу рекреаційної, виробничої та соціальної інфраструктури (виразників пропозиції рекреаційних послуг).

Саме така просторова форма організації рекреаційної діяльності — рекреаційна зона — дозволяє враховувати природно-ресурсну орієнтацію рекреаційної сфери, характерні риси функціонування регіонального ринку рекреаційних послуг, можливості забезпечення рекреаційного підприємництва на певних територіях інфраструктурними, трудовими, організаційними ресурсами, здійснювати ефективний управлінський вплив на регіональні рекреаційні процеси.

За своєю суттю рекреаційна зона є об'єктом міждисциплінарних досліджень,

тому її вичення передбачає застосування міждисциплінарних підходів (системного, геокомплексологічного, соціоекологічного, історико-логічного), забезпечення відповідних принципів (полікомпонентності, регіональної цілісності, ієрархічності, динамічності, соціальної пріоритетності, диференційованості, єдності аналізу і синтезу, просторово—часової єдності, екологічної спрямованості).

Використання комплексу методів дослідження (системного аналізу, економіко-математичного

моделювання, багатофакторного прогнозування, регіонального маркетингу та регіонального аналізу, експертних оцінок, програмно-цільового тощо) дозволяє розглядати розвиток рекреаційних зон регіону у сутнісному, системно-функціональному та організаційно-управлінському аспектах.

Рекреаційна зона розглядається нами як певна територіальна основа функціонування регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг. Опіраючись на проаналізовані у дослідженні властивості рекреаційних послуг, визначено специфіку ринку рекреаційних послуг, кон'юнктура якого детермінується співвідношенням споживчого попиту населення (в першу чергу, платоспроможного) на рекреаційні послуги і рекреаційної пропозиції.

Дослідження особливостей ринку рекреаційних послуг приводить до висновку, що ринкова система організації економічної діяльності у цій сфері не є бездоганною і має ряд суперечливих аспектів. Серед них: обмеженість (недосконалість) конкуренції, яка часто пов'язана з унікальним для споживача характером певних видів рекреаційних послуг; належність рекреаційних послуг до категорії «суспільних благ» («колективних товарів»); віднесення їх до «виробництва із позитивними та негативними зовнішніми ефектами»; існування певних ринків рекреаційних послуг, де ринкове саморегулювання (в основному на соціально значущі види послуг) не спрацьовує. Усунення вказаних протиріч та недоліків механізму функціонування ринку рекреаційних послуг вимагає втручання держави за умови паралельного застосування і комбінування елементів регулюючого впливу громадських та інституціональних структур, а також саморегулювання суб'єктів рекреаційного підприємництва. Означена форма регулювання проявляє себе через специфічний організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної сфери.

Аналіз діючого організаційно-економічного механізму регулювання розвитку рекреаційних зон у досліджуваному регіоні засвідчив його невідповідність сучасним умовам і потребам та зумовив необхідність розробки заходів щодо його удосконалення. Серед запропонованих заходів — створення єдиного координаційного центру регулювання розвитку рекреаційних зон у формі Асоціації рекреаційного розвитку регіону. Особливості останньої: дворівнева організація, побудова на корпоративних засадах управління, володіння певними повноваженнями, — дозволяють поєднувати зусилля державних, регіональних, місцевих органів влади, громадських організацій та інституцій ринкової інфраструктури, суб'єктів рекреаційного та обслуговуючого його підприємництва з метою інтеграції матеріально-фінансових ресурсів для виконання завдань регіональної рекреаційної політики, залучати до здійснення рекреаційної діяльності в зоні всі підприємницькі структури без огляду на їх форму власності, відомче підпорядкування та організаційну будову; найбільш повно враховувати інтереси населення зони внаслідок значної демократизації управління усіма процесами та ресурсами, розташованими на території зони; забезпечувати підтримку

регулятивних функцій регіональних органів управління з боку населення. Практичне втілення означених завдань реалізується в процесі здійснення основних функцій регіональною комісією з питань координації рекреаційного розвитку (як першого рівня Асоціації рекреаційного розвитку регіону). Зокрема, у сфері управлінській доцільними є розробка регіональних (локальних) програм рекреаційного спрямування проведення регіонального аналізу розвитку рекреації; участь в розробці індикативних планів соціально-економічного розвитку регіону (в частині показників рекреаційної сфери); формування регіональних бізнес-планів розвитку рекреації; прогноз обсягів та розрахунок рівнів забезпеченості населення різними видами послуг, які надаються в зоні рекреації; моделювання розміщення потужностей підприємств і установ обслуговування в рекреаційних зонах; прогноз потреби в інвестиціях за рахунок всіх джерел для введення в дію рекреаційних та обслуговуючих об'єктів; координація інвестиційної діяльності ринкових суб'єктів різних форм власності в об'єкти рекреаційної сфери; розрахунок потенційної рекреаційної, інфраструктурної, трудоворесурсної, інвестиційної ємності рекреаційних зон; координація діяльності суб'єктів рекреаційного підприємництва з метою комплексного розвитку рекреаційних зон; акумулювання коштів для виконання регіональних рекреаційних програм, здійснення пріоритетних в регіоні напрямків рекреаційного бізнесу; проведення експертної оцінки і конкурсного відбору інвестиційних проектів, бізнес-планів розвитку рекреаційних зон; участь у процесах роздержавлення і приватизації підприємств рекреаційної сфери, розташованих в зоні; розробка пропозицій щодо регулювання цінової політики в рекреаційній сфері регіону (через встановлення пільгових цін на соціально значимі види рекреаційних послуг або для пільгових верств населення регіону); стимулювання рекреаційного підприємництва в зоні шляхом запровадження елементів фінансово-бюджетного регулювання (пільгового оподаткування, субсидування, запровадження рентних платежів, концесійних угод, застосування цільових муніципальних позик), створення сприятливого інвестиційного клімату тощо.

У сфері організаційній основними функціями щодо регулювання розвитку рекреаційних зон є: розробка відповідних процедур взаємозв'язків із місцевими представницькими та виконавчими органами; створення системи нормативно-методичного забезпечення функціонування рекреаційних зон; визначення меж і масштабів рекреаційних зон; обґрунтування складу центрів рекреаційного обслуговування різних рангів; забезпечення екологічної та територіально-планувальної регламентації рекреаційного освоєння регіону і контроль за її дотриманням; забезпечення рекреаційної діяльності в зоні потужностями об'єктів соціальної та виробничої інфраструктур; компонування рекреаційних зон, комбінування в них видів рекреаційної діяльності; територіальне розмежування видів рекреаційної діяльності в зоні тощо.

Ефективна організація механізму регулювання розвитку рекреаційних зон на основі врахування регіональних особливостей їх розвитку досягається побудовою відповідної системи управління ними, яка включає розробку концепції розвитку рекреаційної сфери, програмування регіонального рекреаційного розвитку; стратегічне планування; регіональне бізнес-планування; моніторинг регіональних рекреаційних процесів.

Серед шляхів удосконалення механізмів регулювання розвитку рекреаційних зон у регіоні пропонується розробка і поглиблення їх методичних аспектів, основні елементи котрих можуть бути використані в практиці діяльності

регіональних і місцевих управлінських структур.

Серед запропонованих методичних аспектів:

- удосконалення методики регіонального аналізу розвитку рекреаційних зон як сукупності адекватних способів і прийомів для дослідження системи показників діяльності окремих рекреаційних об'єктів, а також їх територіально-господарських формувань, застосування якої дозволить здійснювати економічне обґрунтування управлінських рішень щодо регулювання їх розвитку;
- удосконалення системи регіональної статистики як інформаційної бази проведення регіонального аналізу;
- обґрунтування методики визначення ємності ринку рекреаційних послуг у рекреаційній зоні, яка включає наступні елементи: природо-ресурсну, екологічну, психофізіологічну, інфраструктурну, трудову (демографічну), фінансову (інвестиційну), платіжну ємність. Проведені за запропонованою методикою розрахунки доцільно використовувати в процесі розробки концепції регіональної рекреаційної політики;
- розробка елементів теорії регіонального маркетингу щодо вивчення регіональних (локальних) ринків рекреаційних послуг;
- розробка організаційно-економічних підходів до формування і функціонування приміських рекреаційних зон, які ґрунтуються на дотриманні принципів планувальної компактності, просторової системності, просторової доступності, інфраструктурної забезпеченості, врахування міграційної (в т.ч. рекреаційної) активності;
- поглиблення методичних підходів до формування регіональних програм у сфері приміської рекреації. Останні розглядаються як основний засіб реалізації регіональної політики в рекреаційній зоні, досягнення відповідної ролі і місця рекреаційного підприємництва в загальній структурі господарства регіону, оптимізації економіко-територіальної організації рекреаційних зон регіону;
- удосконалення методики складання регіонального бізнес-плану в сфері рекреації як спеціального інформаційного документу, котрий використовується і регіональними управлінськими структурами, і безпосередніми учасниками рекреаційного та обслуговуючого його підприємництва в рекреаційній зоні для прийняття адекватних управлінських рішень щодо розміщення і доцільності організації рекреаційного бізнесу в зоні, а також координації дій всіх учасників рекреаційних процесів.

Апробація та впровадження основних положень дослідження підтвердили їх теоретичну і практичну цінність.

Однак, проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Подальшого поглибленого розгляду вимагають економічні елементи регулювання розвитку рекреаційної сфери регіону, адаптація запропонованих підходів до регулювання розвитку рекреаційних зон різного рівня та організаційних форм, врахування специфічних умов певних регіонів.